

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

Téma GULAGu v českém prostředí

Magisterská diplomová práce

Vypracoval: Daniel Němec

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.

V Olomouci, 16. 4. 2011

podpis

Děkuji doc. PhDr. Zdeňku Pechalovi, CSc. za konzultace, rady a připomínky,
které mi během psaní diplomové práce poskytl.

podpis

Obsah

Úvod.....	7
1. Sovětská perzekuce občanů Československa	9
1.1. Historický úvod do problematiky lágrů.....	9
1.2. České hledisko, Češi a občané Československa v síti sovětského penitenciárního systému.....	11
1.3. Historie perzekucí	13
1.3.1. Období 1918 – 1922.....	16
1.3.2. Období 1923 – 1926.....	18
1.3.3. Období 1927 – 1933.....	19
1.3.4. Období 1933/1934 – léto 1937	21
1.3.5. Období 1937 – 1938.....	22
1.3.6. Období 1939 – 1945.....	23
1.3.6.1. Akce Nisko	25
1.3.6.2. Katyňský zločin	27
1.3.7. Období 1945 – 1956.....	28
1.3.7.1. Podkarpatská Rus	30
1.3.7.2. Slovensko	32
1.3.7.3. Morava a Slezsko.....	33
1.3.7.4. Čechy.....	34
1.3.7.5. Fenomén ruské emigrace.....	34
1.3.7.6. Praha!.....	37
1.4. Repatriace.....	39
2. Analýza žánrů lágrové literatury a filmu.....	44
2.1. Odborné studie	44
2.1.1. Viktor Nikolajevič Zemskov – Gulag (Historicko sociologický aspekt)..	45
2.1.2. Anne Applebaum – Gulag: Dějiny	46

2.2.	Encyklopedie a slovníky	48
2.2.1.	Vladimír Bystrov – Průvodce říší zla	49
2.2.2.	Jacques Rossi – Encyklopedie GULAGu	50
2.3.	Edice pramenů.....	51
2.3.1.	A. I. Kokurin, N. V. Petrov – Gulag: (Glavnoje upravlenije lagerej): 1917-1960.....	51
2.4.	Literární texty a memoáry	53
2.4.1.	Charakteristika memoárové prózy v lágrové literatuře.....	54
2.4.2.	Ivan Lukianovič Soloněvič – Rusko za mřížemi.....	57
2.4.3.	František Polák – Cestou ze sovětského koncentráku	59
2.4.4.	Alexandr Isajevič Solženicyn – Jeden den Ivana Děnisoviče	61
2.4.5.	Alexandr Isajevič Solženicyn – Souostroví Gulag	63
2.4.6.	Varlam Tichonovič Šalamov – Kolymské povídky.....	65
2.4.7.	Sergej Dovlatov – Lágr	68
2.4.8.	Ursula Ruminová – V ženském Gulagu u ledového oceánu	69
2.5.	Filmová tvorba.....	71
3.	GULAG v československém tisku a ohlasy na dění v SSSR.....	75
3.1.	20. léta – úvahy velikánů	76
3.2.	30. léta – první zmínky	77
3.2.1.	Nová sovětská ústava	78
3.2.2.	Případ Soloněvič	79
3.2.3.	Weilovy romány	80
3.3.	40. léta – sblížení s politikou SSSR.....	81
3.4.	50. léta – odhalení kultu osobnosti Stalina.....	84
3.5.	60. léta – odstraňování kultu osobnosti Stalina	86
3.6.	70. léta – hon na Solženicyna.....	87
3.7.	80. léta až současnost	89

Závěr	92
Резюме	95
Bibliografie	104
Přílohy	116
Příloha č. 1	116
Příloha č. 2	117
Příloha č. 3	120
Příloha č. 4	121
Příloha č. 5	122
ANOTACE	123

Úvod

Domnívám se, že tematika pracovních táborů a politických represí v Sovětském svazu je i dnes velmi aktuální a ožehavá. Na druhou stranu se jedná o jednu z těch smutnějších kapitol historie, která svým rozsahem daleko překročila hranice bývalého Sovětského svazu a přímo se dotkla i obyvatel tehdejšího Československa.

Cílem celé práce je zmapovat informace a materiály dostupné v České republice, které se týkají Gulagu a sovětského vězeňského systému, v němž, jak si později ukážeme, uvízli i občané Československa. Do dnešního dne v českém prostředí nevznikla práce, která by komplexně zahrnovala perzekuce Čechů a československých občanů ze strany Sovětského svazu. Lze evidovat pouze dílčí práce, které se věnují jednotlivým obdobím těchto represí. Tato práce si nečiní nárok stát se první takovouto prací, jen by měla zájemcům o tuto problematiku poskytnout představu o hrůzách, jichž se Sovětský svaz dopouštěl na často nevinných lidech. Vzhledem k rozsahu zamýšlené práce jsem se rozhodl pro rozčlenění do 3 stěžejních částí. Jsem si vědom toho, že toto téma zabírá širokou škálu problémů a poznatků a není možné se podrobně věnovat všem.

První tematický úsek jsem se rozhodl zaměřit na samotné Gulagy, historii jejich vzniku, lokaci a podmínky v nich. Vzhledem k požadovanému rozsahu práce a omezenému času potřebnému ke studiu samotných pramenů se této problematice budu věnovat pouze okrajově, byť by si bezesporu zasloužila mnohem více prostoru. Hlavní část této kapitoly se pokusím zaměřit na české hledisko, neboť do sovětských lágrů nebyli zavíráni pouze občané bývalého Sovětského svazu. Uvízli v nich nejen Němci nebo Finové, se kterými se Sovětský svaz válečně střetl, ale také občané tehdejšího Československa. Pokusím se tedy zmapovat rozsah a formy perzekuce Čechů a československých občanů. Ačkoliv se to zdá neuvěřitelné, sovětské orgány potají zatýkaly, unášely a odváděly ze svých domovů tisíce obyvatel Československa, ať už šlo o rodilé Čechy, Slováky nebo bývalé ruské a ukrajinské emigranty (tou dobou už občany Československa). Ušetřeni nebyli ani českoslovenští Židé. Útlaku ze strany Sovětského svazu byly vystaveny během více než 30 let různé sociální, profesní i etnické skupiny.

V druhé části se budu zabývat charakteristikou samotných pramenů a informací, které jsou k dispozici českým občanům, zájemcům o danou tematiku. Budu pracovat s mně

dostupnými zdroji, přičemž dostupnost bude ohraničena knihovnou Univerzity Palackého, Vědeckou knihovnou v Olomouci a Slovanskou knihovnou v Praze. Představeny budou jak práce českých, tak i zahraničních badatelů. Zanalyzuji žánry lágrové literatury a okrajově rozeberu také téma Gulagu ve filmové tvorbě. Pozornost bude upřena zejména na memoáry, neboť v povědomí laické veřejnosti se jedná o nejčastější a nejvíce rozšířený žánr lágrové literatury.

V poslední části se zaměřím na analýzu ohlasů v dobovém tisku. Především mě budou zajímat postoje a názory politiků a spisovatelů, jejich myšlenky a pohledy na dění v samotném Sovětském svazu a názory na kruté zacházení s mnohdy nevinnými lidmi ze strany SSSR. Představíme si některé novinové články, na kterých bych rád demonstroval, jaké informace o pracovních táborech pronikaly do ČSR. V další části kapitoly poté uvedu příklady komunistické propagandy, která se snažila čtenáře v Československu izolovat od pravdivých informací.

1. Sovětská perzekuce občanů Československa

1.1. Historický úvod do problematiky lágrů

Gulag, slovo, které v každém jazyce vyvolává strach a hrůzu, slovo, které je symbolem utrpení, slovo které změnilo život obyvatelům desítek států. Slovo GULAG je ve skutečnosti zkratka ruského spojení slov Glavnoje Upravlenije LAGerej (česky Hlavní správa táborů), a obecně označuje rozvětvenou síť, jež se rozpínala po celém území tehdejšího Sovětského svazu (viz. příloha č. 1). Tato síť v sobě zahrnovala nejen tábory koncentrační, ale později i tábory pracovní, tábory zvláštního určení, pracovní kolonie, tranzitní tábory, dětské tábory a další. „*Během existence Sovětského svazu vzniklo nejméně 476 táborových komplexů, které sdružovaly tisíce jednotlivých táborů, a v každém z nich bylo od několika stovek po mnoho tisíc lidí.*“¹

Koncentrační tábory se v Rusku začaly objevovat po roce 1918 na základě Leninova požadavku. Ten potřeboval po Velké říjnové socialistické revoluci zbavit Rusko „nepřátel lidu“. V táborech končili, kromě členů opozičních politických stran, zajatců z občanské války, údajných špionů, cizinců a mnohých dalších, i byť jen potenciální nepřátelé. Samotný GULAG se ale objevil až v roce 1934, kdy byl celý systém táborů nacházejících se na rozlehlém území Sovětského svazu sjednocen, a Hlavní správa táborů se stala jedním z oddělení NKVD. Zlom v existenci táborů přišel s koncem 20. let, kdy byla vězeňská pracovní síla zahrnuta do plánu první pětiletky, a vězni začali být využíváni nejen pro potřeby tábora, ale i na průmyslových stavbách. Mezi nejznámější takové stavby bezesporu patří Bělomořsko – baltský kanál.

Sovětské tábory prosluly svými krutými podmínkami. Dřevěné baráky doslova napěchované vězni, obrovské mrazy, kruté zacházení ze strany dozorců, málo vydatná strava, a k tomu úmorná, často více než 12 hodinová pracovní doba. To byl GULAG. Pod prací je třeba si představit těžbu dřeva, uhlí, zlata či diamantů. To vše velmi primitivními

¹ APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Překlad Petruška Šustrová. Praha: Beta-Dobrovský, c2004, 604 s. Historie (Beta-Dobrovský). ISBN 80-730-6152-X., s. 12

nástroji, o nějaké větší míře mechanizace nemůže být řeči. Mezi největší a nejznámější tábory patří Solovecké ostrovy, Kolyma, Vorkuta, Magadan a další.

Trest pobytu v GULAGu však byl až posledním kolečkem celé soustavy sovětského represivního systému. Znamý „mlýnek na maso“ začínal zatčením, a pokračoval přes výslechy, bití, vykonstruovaný proces, transport v dobytčích vagonch až k pobytu v táboře a nucené práci. Ve všech fázích celého procesu nad vězni visela hrozba smrti. Pro táborovou správu vězni nebyli lidi. Byla to jen čísla.

Tábory GULAGu narušily celou, nejen sovětskou, společnost a ovlivnily život nejedné generace. Rodinné svazky, dlouholetá přátelství, to vše bylo nenávratně narušeno. *„Tisíce ľudí, ktorí sa politicky nijako neangažovali, prežili pracovné tábory a sovietsku realitu, prinesli si so sebou vinu o ktorej už bola reč. Vinu za to, že „tam“ vôbec boli. Nik už neskúmal dôvody ani nehľadal pravdu. Kto „tam“ bol, bol vinný. S týmto biľagom žila drvivá väčšina odvlčených až do smrti, túto vinu zdedili ich potomkovia. Oslobodenie živých aj mŕtvych spod tohto Kainovho znamenia prišlo až v roku 1989.“²*

Mnoho badatelů a historiků se zajímalo asi tou nejdůležitější otázkou, kterou si můžeme v případě GULAGů položit. Kolik? Na tuto otázku asi nikdy nenalezneme přesnou odpověď. Typické pro takovéto odhady jsou tendence zveličování či naopak zmenšování celkového rozsahu. V této práci uvedu údaj americké novinářky a badatelky Anne Applebaum, která došla k názoru, *„že v letech 1929-53 prošlo tábory a koloniemi osmnáct milionů sovětských občanů.“³* Zavádějící v tomto prohlášení je to, že hovoří o sovětských občanech. V těchto 18 miliónech, ale nejsou zahrnuti vyhnanci, jejichž počet přesahoval 6 milionů. Celkově počet lidí, jež vykonávali v SSSR nucené práce, činí podle Applebaumové 28,7 milionů lidí.⁴ Kolik lidí v táborech zemřelo, se autorka neodvažuje odhadnout. Tábory totiž nebyly určeny k hubení lidí. Stěží se dá odhadnout počet obětí sovětského represivního aparátu. Museli bychom do něj zahrnout i oběti poprav, usmrcené

² JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení: osudy občanov Československa odvlčených do pracovných táborov Gulag v ZSSR*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2001, 328 s. ISBN 80-714-9445-3., s. 258

³ APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Překlad Petruška Šustrová. Praha: Beta-Dobrovský, c2004, 604 s. Historie (Beta-Dobrovský). ISBN 80-730-6152-X.,s. 493

⁴ APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*, s. 495

během přepravy, ale i životy zmařené v důsledku ztráty živitele rodiny a další. Sovětský represivní aparát tedy „skvěle“ plnil svůj úkol – pomáhat udržet totalitní režim v Sovětském svazu.

1.2. České hledisko, Češi a občané Československa v síti sovětského penitenciárního systému

Sovětský svaz a jeho důmyslně promyšlená penitenciární soustava během své existence nepohltila pouze občany Sovětského svazu, jak by se mohlo zdát z mnohých memoárů. V jejích sítích uvízli občané desítek států. Kromě domácích „nepřátel režimu“ se jednalo především o válečné zajatce armád hitlerovské koalice, ale i mnohé další, kteří se měli stát levnou pracovní silou. Zkušeností se sovětským vězeňským systémem bohužel nebyli ušetřeni ani občané Československa. Ačkoliv samotný název práce napovídá o tom, že se budeme zabývat českými občany, kteří prošli tábory GULAGu, nebude tomu úplně tak. Odsouzení k nucenému pobytu v táborech GULAGu bylo jen jednou z několika možností trestu sovětské justice. Typ trestu se odvíjel i od období, ve kterém byli vězni souzeni. Mnoha potrestaným se tak podařilo vyhnout se táboru a byli odsouzeni „jen“ k vyhnanství, například na Sibiři, deportaci či vězení. Nejtvrdším trestem, který potkal Čechy a československé občany, bylo zastřelení. Už jen z tohoto důvodu není možné, abychom důkladně rozlišovali jen Čechy a československé občany, kteří prošli tábory GULAGu.

Výzkum obětí perzekuce československých občanů bohužel není možný, ať už z časových, či finančních důvodů. V této práci budeme čerpat z již provedených výzkumů jiných badatelů, které se uskutečnily po pádu komunismu. Právě 40 leté období nadvlády komunistické ideologie zabránilo jeho dřívějšímu provedení. Teprve od 90. let politické podmínky umožnily provést obsáhlý, systematický výzkum. Čerpat budeme především z prací V. Bystrova, M. Polišenké a skupiny historiků Slezského zemského muzea v Opavě, koncentrovanými okolo M. Boráka ale i z prací dalších badatelů.

Cílem této kapitoly bude poukázat na osud desítek tisíc lidí, bývalých občanů Československa, kteří se dostali do spárů sovětské moci a odkázat na literaturu

k příslušnému časovému období či problému. Sovětský vězeňský systém, to nebyly jen tábory GULAGu, jak bývá často zobecňováno v médiích. Jednalo se o velmi rozvětvenou a často nepřehlednou soustavu orgánů.⁵ Vězeňství v Sovětském svazu má bohatou historii a je více než složité. Proto budeme nadále v této práci hovořit obecněji o útlaku a bezpráví na Čechách a československých občanech především jako o perzekuci. Slovo perzekuce pochází z latiny a znamená „*pronásledování (pro národní, rasovou, politickou apod. příslušnost)*“⁶. Definici politické perzekuce můžeme převzít např. od českého historika Karla Kaplana, který se specializuje na dějiny poválečného Československa. Podle něj jsou perzekuce „*součástí oficiální politiky komunistické strany a podmínkou existence jejího mocenského monopolu, jejichž potřebám se přizpůsobuje obsah i struktura práva i státních orgánů. Jsou založeny na masové nezákonnosti spočívající v tom, že zákony odporují demokratickým principům i mezinárodnímu právu, podzákonné normy odporují zákonům a rozhodnutí komunistických orgánů jsou nadřazena ústavě, zákonům i podzákonným normám. Cílené a účelové perzekuce směřují proti sociálním vrstvám, politickým i zájmovým skupinám i pouze jinak smýšlejícím občanům a jejich rodinám.*“⁷ Klíčovou roli v sovětských represích hrála od samého počátku tajná politická policie, která v průběhu existence Sovětského svazu několikrát změnila svůj název.⁸

V této kapitole se tedy budeme zabývat perzekucí československých občanů ze strany Sovětského svazu během let 1918–1956. Časový úsek 1918–1956 byl zvolen záměrně neboť důkazy a zmínky o prvních perzekucích obyvatel Československa jsou datovány do roku 1918. V roce 1956 pak byly ukončeny repatriace.

⁵ Více o sovětském vězeňském systému a systému GULAG např. A. I. Kokurin, N. V. Petrov, *GULAG (Glavnoje upravlenije lagerej): 1917–1960*

⁶ *Akademický slovník cizích slov: [A–Ž]*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997, 834 s. ISBN 80-200-0607-9., s. 587

⁷ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část 1. Vězni a popravení*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0., s. 25

⁸ Postupně se jmenovala Čeka, GPU, OGPU, NKVD, MVD a MGB, KGB, více o činnosti tajné policie, vývoji jejích pravomocí atd. např. Werth N., *Stát proti svému lidu*, in *Černá kniha komunismu*; Borák M., *České stopy v Gulagu* s. 41

1.3. Historie perzekucí

Politické perzekuce v Sovětském svazu probíhaly téměř nepřetržitě po celou dobu jeho existence. V sledovaném období téměř 40 let lze, dle D. Janáka, rozdělit vývoj politických perzekucí v Sovětském svazu do devíti etap, které ve stručnosti nastíním.⁹

1. 1917–1922 – období tzv. „rudého teroru“, občanské války; zakončeno hladomorem v Rusku v letech 1921–1922
2. 1923–1927 – období zmírnění politických represí, „intermezzo“ mezi leninskými a stalinskými represemi
3. 1928–1933 – období masové perzekuce rolníků, likvidace „kulaků“; zakončeno hladomorem v letech 1932–1933
4. 1934–1936 – období zmírnění politických represí
5. 1936–1938 – období tzv. „velkého teroru“, nejkrvavější období represí
6. 1939–1940 – období anexe v počátku války, perzekuce specifických menšin a skupin obyvatel
7. 1941–1945 – období represe v průběhu války (váleční zajatci, kolaboranti), deportace 11 národů, nárůst počtu vězňů GULAGu
8. 1945–1953 – období rostoucího antisemitismu; zakončeno smrtí Stalina
9. 1953–1956 – období zmírnění a doznívání politických represí a amnestií

Z předchozího výčtu období politické perzekuce v Sovětském svazu vidíme, že ke zmírnění docházelo vždy ve spojitosti s hladomorem a s tím spojeným zhoršením životních podmínek v SSSR. Jednalo se tedy spíše o zmírnění nucené, než zamýšlené a plánované.

⁹ Viz. D. Janák, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918-1956)*. in BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část 1. Vězni a popravení*, s. 30

Především tato období bývala doprovázena reorganizací sovětských represivních orgánů, úpravě jejich pravomocí a přípravě dalších akcí a procesů.

Do výše zmíněného schématu periodizace vývoje politických represí s drobnými úpravami zasadíme politické perzekuce Čechů a občanů Československa ze strany Sovětského svazu, opět tak, jak je rozčlenil Dušan Janák, nyní však v podrobnějším přehledu.

„1. V počáteční etapě (1918 – 1922), se čeští kolonisté a imigranti z různých vrstev, často již s ruským občanstvím, bývalí váleční zajatci i českoslovenští legionáři stávali terčem provokací a zásahů VČK, teritoriálních ČK i dalších bolševických orgánů, v horších případech i obětmi poprav v rámci tzv. spontánního a od podzimu 1918 centrálně řízeného „rudého teroru“ v Moskvě i guberniích. Věznění, internování a zadržování československých občanů současně bylo jedním z prostředků politického nátlaku na československou vládu při jednání o navázání vzájemných kontaktů. Výrazným mezníkem je přitom počátek podzimu 1921, kdy byla většina vězňů a rukojmích osvobozena a repatriována (v dobové ruské terminologii „evakuována“) do Československa nebo vypovězena za hranice, což v konečném důsledku znamenalo totéž. Zbývající odsouzení i neodsouzení vězni byli soustředěni převážně v Moskvě a v průběhu roku 1922 většina z nich propuštěna.

2. První oslabení represí (1923 – 1926) se projevilo v malém počtu doložených případů československých vězňů. V letech 1925 – 1926 začínají přibývat zprávy o různých, spíše krátkodobých zatčeních či uvěznění jednotlivců.

3. Další období (1927 – 1933) začíná pronásledováním inteligence, zejména učitelů a příslušníků Sokola, na různých místech Ukrajiny a evropské části Ruska, které pokračovaly i v dalších letech, jak o tom svědčí např. známý proces s českými učiteli v Charkově v červnu 1931. Věznění a masové deportace při plošné kolektivizaci sice postihly především české zemědělce, zejména v roce 1930, ale zatýkání a věznění se nevyhnulo ani dalším skupinám českého etnika včetně emigrantů z Československa i tzv. přeběžčiků, prikazovaných v rostoucím počtu na nucené práce nebo pobyt.

4. V následující etapě (1933/1934 – léto 1937) není perzekuce ruských Čechů a československých občanů v literatuře prakticky vůbec zachycena, zdá se však, že až do zahájení „speciálních operací“ v rámci „velkého teroru“ se jejich intenzita výrazně nezvýšila.

5. V období vrcholícího „velkého teroru“ (podzim 1937 – 1938) počet českých a československých obětí perzekucí kulminoval. Oběťmi se staly nejrůznější sociální, profesní a národnostní skupiny předválečných imigrantů, válečných zajatců, meziválečných emigrantů včetně komunistů i najatých smluvních pracovníků a specialistů z Československa.

6. V další etapě (1939 – 1945) politické perzekuce a represe zasáhly hlavně české, německé i židovské uprchlíky před nacismem, obyvatele Slovenska i Podkarpatské Rusi, Čechy z území anektovaných Sovětským svazem aj. Značná část jich v době války přišla přímo z GULAGu do československé vojenské jednotky v SSSR a jejich osudy představují samostatnou kapitolu, přesahující rámec naší studie.

7. V poválečném období (1945 – 1956) se v GULAGu nacházeli jednak dřívější vězni z konce 30. a počátku 40. let, jednak českoslovenští občané zavlčení do Sovětského svazu z osvobozeného Československa, především předváleční ruští a ukrajinští emigranti odsouzení převážně k vysokým desetiletým trestům odnětí svobody, ale také část zajatců internovaných a odsouzených za válečné zločiny. Z táborů a věznic i z vyhnanství, které vesměs následovalo po odpykání trestu, byli postupně osvobozováni a repatriováni zejména v letech 1953 – 1956.¹⁰

Průběh a události jednotlivých etap budou tvořit obsah této kapitoly. Jednotlivá období perzekucí československých občanů jsou, ať již z politických či finančních důvodů, jinak zdokumentována. Například období po roce 1945 patří k těm nejlépe a nejobsáhleji zpracovaným, na rozdíl např. od let dvacátých. Výzkum kromě finančních a politických důvodů (předlistopadová politika) komplikovala řada dalších okolností. Jako první bychom měli zmínit rozdílné hranice tehdejšího Československa, které kromě České republiky

¹⁰ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část I. Vězni a popravení*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0, s. 32-33

a Slovenska zahrnovalo i Podkarpatskou Rus. Další komplikací výzkumu představovalo tehdejší národnostní složení, zejména mluvíme-li o První republice. Tehdy na území ČSR nežili jen Češi, Slováci a Rusíni,¹¹ ale také mnoho Němců, Maďarů, Židů či Rakušanů. To všechno byl následek rozpadu Rakouska – Uherska a následné Pařížské mírové konference po skončení 1. světové války.¹² Největší problémy v dnešním výzkumu ale představuje nepřístupnost ruských archivů, na kterou naráží všichni badatelé. Problémů je samozřejmě mnohem více a každý badatel se k nim podrobněji vrací ve své práci. Já bych jen za všechny ještě dodal jednu problematiku, se kterou se všichni museli potýkat, a to bylo vykazování národností v sovětských dokumentech a statistikách. Zde totiž často figuruje výraz „Čechoslováci“ nebo např. „Jugoslávci“ a vůbec se dále nerefereje o tom, jestli se jedná o Čecha či Slováka. Jestli jsou v této kategorii zahrnuti i Rusíni atd. Totéž se týká i obyvatel zmíněné Jugoslávie, kde se také nerozlišuje, jestli jde o Srby, Chorvaty a další. V mnohých statistikách Češi ani Slováci nefigurují, neboť jejich celkové množství bylo pomyslnou kapkou v moři a jsou vedeni v kategorii ostatní (прочье).

1.3.1. Období 1918 – 1922

Zprávy o represích občanů Československa z tohoto období se dochovaly především díky činnosti Československé repatriační mise v Moskvě.¹³ Tehdejší Ruská sovětská federativní socialistická republika v tomto období začala propouštět cizí vězně, aby navázala diplomatické a obchodní styky s ostatními státy.¹⁴ Doufala, že tímto krokem

¹¹ Rusíni jsou osobitě slovanské etnikum, jež bývá považováno za samostatný národ, ačkoliv nikdy neměli vlastní stát. Dnes Rusíni žijí především na Ukrajině (na Podkarpatské Rusi), početné skupiny Rusínů žijí i na Slovensku, Polsku či Maďarsku.

¹² Více o Pařížské mírové konferenci viz. Dejmek J., *Zrod nové Evropy: Versailles, St-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*

¹³ Více o činnosti repatriačních diplomatických misí a ustavování vzájemných Československo-Sovětských vztahů viz. Babka L., Roubal P., *Československo-sovětské vztahy*, dostupné na <http://www.akademickyrepozitar.cz/Petr-Roubal/Ceskoslovensko-sovetske-vztahy>

¹⁴ Více k formování Československo-sovětských vztahů a to nejen polických viz. Olivová V., *Československo-sovětské vztahy v letech 1918-1922*

dosáhne uznání své existence de iure. Celkově se jednalo jen o několik desítek osob. „Dochované výpisy z protokolů Prezidia VČK 9. a 15. srpna a 3. září 1921 obsahují velmi stručnou charakteristiku čtyř desítek případů československých občanů a výroky nařizující většinou „s ohledem na žádost československé vlády a začátky přátelských vztahů Sovětského Ruska s Československem“ vězně propustit z vazby či amnestovat a „vypovědět z RSFSR s eskortou během 7 dnů.“¹⁵ Tento termín nakonec nebyl dodržen, ale jen o několik málo dní. Československá repatriační mise ale informovala o 70 uvězněných osobách k 8. září 1921, „z nichž jich minimálně 6 zůstalo podle oznámení ministerstva zahraničních věcí RSFSR ve vězení i po 20. říjnu 1921, kdy bylo propouštění ukončeno“.¹⁶ Většina tehdy zadržovaných československých občanů byla obviňována ze špionáže, kontrarevoluční agitace, vyzvědačství apod. Jen minimum vězňů bylo řádně odsouzeno, ale i těm byl jejich maximálně pětiletý trest změněn na vypovězení ze země.¹⁷ Přesto je znám případ sedmnácti českých obětí z roku 1919, kteří neunikli řádění kyjevské čeky. Tou dobou bylo v Kyjevě vyhlášeno stanné právo a probíhal aktivní boj proti západním imperialistům.¹⁸ Mezi oběťmi bylo i 8 osob z Volyně.¹⁹

V tomto období se na území dnešní Ruské federace nacházeli i příslušníci českých legií. Vědecké práce však o obětech porevolučního teroru v řadách československých

¹⁵ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část I. Vězni a popravení*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0., s. 69

¹⁶ BORÁK, Mečislav. *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. 1. vyd. Opava: Slezské zemské muzeum, 2007, 277 s. ISBN 80-862-2463-5., s. 43

¹⁷ Více o konkrétních případech viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 69-74

¹⁸ První popravy Čechů v SSSR probíhaly především na Ukrajině. Jména konkrétních osob a jejich případy viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 153-155

¹⁹ Více o osudech volyňských Čechů např. *Kapitoly z dějin Volyňských Čechů: sborník historických, souborných, vědeckých a memoárových prací*, koordinátor Dufek V.; Vaculík J., *Dějiny volyňských Čechů*

legionářů příliš neinformují.²⁰ Snad jen M. Borák ve své práci zmiňuje přibližně 50 obětí z řad legionářů během bojů na Transsibiřské magistrále, i když ty nemůžeme počítat, vzhledem k občanské válce, za oběti politických perzekucí v pravém slova smyslu.²¹ V roce 1922 tak v Rusku zůstávali věznění z politických příčin pouze jednotlivci.

1.3.2. Období 1923 – 1926

Období uklidnění politických represí, které bylo vyvolané právě skončenou občanskou válkou a hladomorem. Toto období je charakterizováno malým počtem případů politických perzekucí československých občanů. Většinou se jednalo jen o krátké, maximálně několikaměsíční věznění. Je známo jen pár případů. Jedním z nich je bezdůvodně zatčení ing. Josefa Schwarzera, Františka Kučery, Josefa Štágra a Ladislava Šáfka, kteří zastávali vedoucí funkce v česko-ruském závodě Křivánek – Getter, přejmenovaném na Bolševik.²² Další dvě oběti, zastřelené v letech 1925 a 1926, zmiňuje M. Borák.²³

Následující větší skupinou je 14 Čechů a československých občanů, kteří byli zatčeni v létě 1926. Obvinění v jejich případech bylo „tradiční“, čili kontrarevoluční činnost a vyzvědačství. K úplnosti už chybí dodat 5 vězňů v táborech na Soloveckých ostrovech.²⁴

²⁰ Více o československých legiích např. Pichlík K., Klípa B., Zabloudivá J., *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*

²¹ Konkrétněji o československých legiích a jejich střetech s bolševiky viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 151-152

²² Zatčení se odehrálo v Kyjevě 21. 10. 1924, výše jmenovaní byli obviněni z účasti v kontrarevoluční organizaci. Poslední byl propuštěn v březnu 1925. Více viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 74

²³ Jednalo se o Františka Rohlena a Šándora Fillera. Více viz. M. Borák, *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 155

²⁴ Bližší informace viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 66

1.3.3. Období 1927 – 1933

Další masové akce zatýkání a pronásledování Čechů a občanů Československa se začínají objevovat v roce 1927. Tentokrát byly namířeny především proti inteligenci, tj. proti profesorům a učitelům. Známa je akce zatýkání funkcionářů Sokola, kteří už v Sovětském svazu působili několik let. První byl zatčen už v prosinci 1926, další zatčení následovala hned v lednu 1927. Zatýkání probíhalo v Leningradě, Moskvě a dalších větších či menších městech. Absurdnost celého procesu můžeme demonstrovat například na Adolfu Novákovi, řediteli školy a profesoru tělocviku v Bělgorodě. V Rusku pobýval už od roku 1905. „Byl postaven mimo službu, držen ve vyšetřovací vazbě GPU v Kurském vězeňském domě a vyslýchán především ohledně svého členství a aktivit v Sokole. (...) za propagování sokolských idejí, protisovětský charakter „sokolské gymnastiky“, kterou učil místo zavádění nových „sovětských“ systémů tělovýchovy, i obsazování instruktorských míst ruskými sokoly byl obviněn podle čl. 58 trestního zákona z velezrady.“²⁵ Tento proces se dokonce měl stát součástí „všeruského procesu s fašistickou, buržoazní a kontrarevoluční organizací Sokol“²⁶ I tak lze nazvat Sokol, je-li to třeba. Toto tažení skončilo odsouzením 11 osob, z nichž 7 byli českoslovenští občané a 4 ruští Češi. Tresty v tomto případě byly obvyklé, jako pro většinu tehdy souzených cizinců. Vypovězení ze SSSR. Stejný trest se od léta 1927 do března 1928 týkal celkem 38 Čechů a československých občanů, kteří byli většinou obviněni z vyzvědačství a kontrarevoluční činnosti. Na Soloveckých ostrovech bylo současně vězněno 8 československých občanů a 2 ruští Češi.²⁷

²⁵ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část I. Vězni a popravení.* 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0., s. 75

²⁶ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část I. Vězni a popravení.* 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0., s. 75

²⁷ Viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 66

Důležitým milníkem tohoto období se ale stal květen a červen 1929, kdy Politbyro ÚV VKS(b) rozhodlo o využívání práce vězňů v masovém měřítku. Za tímto účelem měla být značně rozšířena síť táborů.

Hlavní vlna represí tohoto období postihla Volyň, tradiční oblast české menšiny. Ta sem odešla v druhé polovině 19. století z Rakouska – Uherska a v carském Rusku hledala především vhodné podmínky k začátku nového života, k čemuž jim carská vláda poskytla řadu výhod, jako bylo osvobození od daní na několik let či slevu na zakoupení pozemků. Tuto komunitu postihly represe v průběhu tzv. „rozkulačování“,²⁸ kdy jim byl sebrán majetek, byli vysídlováni či deportováni na Sibiř. Mnozí pak zahynuli v táborech GULAGu.

Čechů a československých občanů se nejvíce týkal proces s českými učiteli a starousedlíky v Charkově v červnu 1931. Souzeno bylo 12 českých učitelů, 8 českých rolníků a jeden pracovník československé mise v Kyjevě.²⁹ Obvinění byli z ekonomické a vojenské špionáže, protisovětské agitace a členství v protisovětských organizacích (Sokol) a z mnohých dalších přečinů. *„Učitelům kladeno za vinu, že učili mládež v nacionálním šovinismu a používali učebnic poslaných z Čsl. R., ač jiných učebnic nebylo a tyto byly povoleny Nár. komisar. vyučování. Mimo těch napsaných na soudě, bylo okolo 40 občanů Čechů z Čechohradu, rolníků, zatčeno a vyšetřováno v Dněpropetrovsku a potom většinou vysláno na 10 let na Sever.“*³⁰ Obžalovaní neznali své spisy a neměli obhájce. Tresty v tomto případě byly velmi tvrdé. Vyneseno bylo 10 rozsudků trestu smrti, většina jich naštěstí byla po pěti letech v táborech GULAGu změněna na další pobyt v táboře či vyhnanství. Československé Ministerstvo zahraničních věcí obdrželo od sovětské strany první informace o tomto procesu až v roce 1935, čili až 4 roky po procesu. Veřejnost se o celé kauze dozvěděla ještě později. Informace přinesl první odsouzený, kterému skončil trest a směl se vrátit do Československa. Procesů tou dobou probíhala

²⁸ Proces kolektivizace zemědělství v SSSR v letech 1929-1931. Stalin si tímto krokem chtěl vymoci obilí od bohatých soukromých sedláků, kulaků. Proces rozkulačování znamenal tvrdé a násilné zabavení majetku kulaků a jejich potrestání, nejčastěji ve formě vysídlení.

²⁹ Soupis souzených občanů s jejich profesemi viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 68

³⁰ BYSTROV, Vladimír. *Z Prahy do Gulagu aneb Překáželi*. 1. vyd. Praha: Bystrov a synové, 1999, 335 s. ISBN 80-859-8015-0.,s. 68

celá řada a mnoho jich končilo až zastřelením obviněného.³¹ Souhrnné sovětské údaje pro toto období neznáme, ale např. jen za rok 1932 se v přehledech mimosoudních represí OGPU hovoří o souzení 177 Čechů. Byli souzeni Zvláštní poradou OGPU a Kolegiem OGPU. V 58 případech byli Češi obviněni ze špionáže.³²

Zprávy o koncentračních táborech, gulazích a podmínkách v nich přinášeli především dřívější vězni, kterým už skončil trest, a bylo jim dovoleno se vrátit do vlasti.³³

1.3.4. Období 1933/1934 – léto 1937

V tomto období není perzekuce Čechů a československých občanů příliš známa. Dle dochovaného seznamu pro období 1929 – 1938 bylo vězněno 305 osob,³⁴ z nichž do roku 1936 to bylo 198 osob, bohužel přesný předěl v tomto úseku není znám. Dále byli k trestu smrti v tomto období odsouzeni dva občané Viktor Stratil a Karel Wolf (jeho rozsudek byl možná ale změněn na 10 let pobytu v nápravně pracovním táboře). Zmírnění represí lze přičítat i sbližování zahraničních politik Československé republiky a Sovětského svazu. K tomu dochází v důsledku nástupu Hitlera k moci v Německu. Mnoho tehdy souzených osob bylo potrestáno jen vyhnáním, přičemž část jich byla opět zatčena za „velkého teroru“.

³¹ Viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 156; Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 156; M. Borák., *České stopy v Gulagu*, s. 63

³² Viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 78

³³ Na začátku 30. let např. Zanoza R., *Pravda o Rusku*; Brunovskij V., *V sovětských žalářích*

³⁴ Viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 66

1.3.5. Období 1937 – 1938

Období „velkého teroru“,³⁵ které s sebou přineslo ohromný příliv obětí do táborů GULAGu. Toto období je charakterizováno velkými procesy se Stalinovými odpůrci. V srpnu 1937 začaly rozsáhlé akce, cílené na konkrétní skupiny obyvatel. Teror postihl „antisovětské živly“, kulaky, špiony, běžence ale i národností skupiny, jako byli Němci, Poláci, Lotyšci, a neunikli mu ani českoslovenští občané. Nárůst perzekucí Čechů a československých občanů v tomto období názorně ukazuje fakt, že zatímco k 1. 10. 1937 se nacházelo v nápravně pracovních táborech 132 československých občanů, tak k 1. 1. 1939 už jich bylo 442.³⁶ Jednalo se ale především o Čechy se sovětským státním občanstvím a bez státní příslušnosti. Čechů a Slováků podle občanství bylo pouze 21. Pro toto období je též typické zpřísnění trestů. Trest vyhoštění ze země se prakticky přestal užívat a místo toho padaly minimálně pětileté tresty pobytu v nápravně-pracovních táborech. Velmi se začal užívat i trest zastřelení. Novým znakem perzekucí byl hromadný postih zahraničních horníků, důlních techniků, pracovníků v kolchozech apod.³⁷ Toto období je jednoznačně nejkrvavějším. „*Vždyť podle dosud ověřených údajů bylo v té době popraveno 360 Čechů a československých občanů, což je 78% z celkového počtu všech zjištěných obětí (ponecháme-li stranou oběti tzv. katyňského zločinu, jež tvoří ve statistice obětí samostatnou kapitolu).*“³⁸ Většina Českých obětí je z roku 1938, jelikož akce proti národnostním skupinám byly v plánech NKVD až po skončení akcí proti kulakům a dalším „nepřátelům lidu“. Bohužel, z toho období není možné určit jmenovitě každou oběť. Velká

³⁵ Více k tématu velký teror viz. <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-velky-teror-1937-1938-725/> , Na březen 2012 je naplánováno vydání publikace R. Conquesta *Velký teror*. R. Conquest je britský historik, zaměřující se na sovětské dějiny. Autor publikací *The great terror: Stalin's purge of the thirties* a *The great terror: a reassessment*; o velkém teroru dále např. Werth N., *Opilec a květinářka, historie jedné masové vraždy*

³⁶ Borák M., *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918 - 1956)*, s. 43

³⁷ Jednotlivé konkrétní případy perzekuce, jejich průběh a tresty viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 80-83

³⁸ BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část I. Vězni a popravení*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0., s. 157

část jich byla zatčena během akce proti Čechům v Žitomirské oblasti na Ukrajině.³⁹ Českoslovenští občané byli perzekvováni také během operací proti Němcům či Polákům.⁴⁰

1.3.6. Období 1939 – 1945

V tomto období represe zasáhly české starousedlíky v zemích anektovaných Sovětským svazem. Jednalo se především o Volyni, Halič, Bukovinu a Besarábii, čili území tehdejšího Polska a Rumunska, které byly postupně obsazovány od roku 1939.⁴¹ Kromě Čechů se GULAG plnil oběťmi dalších anektovaných států, běženci, Židy z transportu do Niska a dalšími. Na obsazených územích docházelo k deportacím do pracovních táborů v hloubi SSSR. Do GULAGů se dostala i řada Rusínů, ale i dalších obyvatel z Podkarpatské Rusi, kteří utíkali před maďarskými fašisty a nacisty do SSSR. Při těchto útěcích byli v SSSR zatýkáni za nelegální přechod státních hranic a velmi často skončili v táborech GULAGu. „*Za ilegální přechod hranice SSSR se běžně ukládala sazba několika let gulagu (obvykle 3 či 5 let), většinou bez ohledu na důvody příchodu.*“⁴² K obětem z tohoto období můžeme přičíst i 6 osob v rámci doznívání „velkého teroru“, které byly zastřeleny v roce 1939 a 1 osobu zastřelenou v roce 1940.

Z přelomu dekády pochází řada svědectví o životě v SSSR, která byla nacistickou propagandou využita proti Sovětskému svazu.⁴³ V těchto knihách je čtenářům prezentován názor, že nacisté do Sovětského svazu přinesli klid a pomáhají obnovit bolševiky zničenou

³⁹ O vraždách v tomto období pojednává také dokument České televize *Zatajené popravky*, který režírovala P. Všelichová, za pomoci M. Boráka a L. Polákové

⁴⁰ Zjištěné oběti geograficky rozdělil M. Borák, viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 163-177

⁴¹ Více o dopadu anexe na Čechy a československé občany viz. Borák M., *České stopy v Gulagu*, s. 86

⁴² BORÁK, Mečislav. *České stopy v Gulagu: z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Vyd. 2., upr. Opava: Slezské zemské muzeum Opava, 2003, 167 s. ISBN 80-862-2441-4., s. 78

⁴³ Např. *Cesta do ráje, co viděli čeští dělníci v Sovětech*, pořadatel Pergl G.; Roland H. - *Váleční zajatci vypovídají*; W. Wolfram von Wolmar a kol. - *Čeští novináři na východě: Kyjev-Char'kov-Oděsa-Krym*

ruskou zem. Tato svědectví po více než 50letech působí spíše komicky, než by měla nějakou vypovídající hodnotu.

Do tohoto období by mělo spadat i zajetí vojenské jednotky pplk. Ludvíka Svobody. Jednotka byla zajata 18. 9. 1939 sovětským vojskem v Polsku u obce Sosnowice. Vzhledem k nepřehledné a nebezpečné situaci po začátku války můžeme říci, že záměrně. Z druhé strany jí hrozilo zatčení německým wehrmachtem, což by znamenalo prakticky jistou smrt.⁴⁴ Tato skupina se nakonec stala stavebním kamenem československé vojenské jednotky v SSSR, která hrdinně bojovala např. u Sokolova nebo Kyjeva. Internaci Svobodovy vojenské jednotky v Sovětském svazu po roce 1939 ale nemůžeme považovat za projev perzekuce. Sovětský svaz přece jenom ochránil československé vojáky před nacisty. Skupina nikdy nebyla perzekvována jako celek, obětmi byli vždy jen jedinci, kteří se měli provinit proti Sovětskému svazu.⁴⁵

V letech 1941 – 1945, tj. po napadení Sovětského svazu Německem, je znám malý počet případů perzekucí Čechů. Jednotlivým případům perzekuce se věnuje ve své stati Dušan Janák.⁴⁶ Vesměs se jednalo o meziválečné emigranty z Československa. Jedinou větší skupinou již se dotkly represe v roce 1941, byli Češi a českoslovenští občané na západě Ukrajiny. Jednalo se o 55 českých občanů.⁴⁷ Většinou to byli lidé ve vazbě nebo v místních věznicích. Při příchodu fronty byly tyto osoby, jakožto političtí nepřátelé režimu, místo propuštění či evakuace sprostě postříleni.⁴⁸ Do tohoto období spadají ještě dvě historické události, které přinesly i oběti na české straně.

⁴⁴ Více o Svobodově voj. jednotce a tvoření čs. vojenské jednotky v Sovětském svazu např. studie Jiřího Friedla – *Internace československých vojáků v SSSR 1939-41* ve sborníku Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část II. Váleční zajatci a internovaní*, s. 157-200; paměti samotného Ludvíka Svobody

⁴⁵ Jedním z potrestaných jedinců byl i Dr. František Polák. Více o jeho pronásledování a zatčení NKVD viz. Polák F., *Cestou ze sovětského koncentráku*

⁴⁶ Konkrétněji o jednotlivých případech viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 83

⁴⁷ Výzkumem perzekucí na Ukrajině se zabýval český badatel Evžen Topinka, např. Topinka E., *Oběti perzekucí z řad Čechů na Ukrajině*

⁴⁸ Více o průběhu poprav Čechů a československých občanů na Ukrajině v letech 1941-1942 viz. Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení*, s. 181-183

1.3.6.1. Akce Nisko

Akcí Nisko rozumíme první deportaci židů v Evropě. Tato událost na první pohled nezapadá do koncepce této práce, neboť se jednalo o akci německých nacistů. Ti měli v plánu vystěhovat Židy na východ a Židé z Katovic, Moravské Ostravy a Vídně posloužili zkušebním materiálem. Zorganizováním akce byl Hitlerem pověřen Adolf Eichmann. Tato akce měla za cíl „ověřit v praxi, jak celý systém funguje, a získat zkušenosti pro zamýšlené přesídlování ve velkém.(...) Tato činnost má v první řadě posloužit k získání zkušeností, na jejichž základě by bylo možno provádět evakuace větších rozměrů.“⁴⁹ Jelikož se jednalo o akci nacistickou, nebudu se zde věnovat ani významu tehdejší židovské komunity pro slezský region ani přípravám a průběhu samotné akce, ale představím jen krátce její výsledek.⁵⁰ Tím bylo celkem po dvou transportech z Katovic, Vídně a Moravské Ostravy. Třetí transport z Moravské Ostravy sice vyjel, ale do cílové stanice nakonec nedorazil, neboť rozvodněná řeka San strhla most a tak byl převelen do Sosnowce. Celkem do Niska bylo dovezeno okolo 5 000 Židů, jejichž úkolem bylo vybudovat si tábor, který by se posléze stal táborem průchozím. To znamená, že by tudy procházely další židovské transporty. Celá akce měla nakonec poněkud bizarní průběh i konec. Už v době, než odjel první transport, bylo rozhodnuto o zrušení akce, která nakonec byla dotazena alespoň k dvěma úplným kolům transportu. Stalo se tak nejspíše jen kvůli zachování prestiže gestapa. První transport vyjel z Ostravy 18. 10. 1939 v počtu 901 židovských mužů, druhý 26. 10. 1939 se 400 osobami a poslední transport 1. 11. 1939 s 322 vězni. Samotný tábor nakonec existoval okolo pouhého půl roku.

V Zarzecze u Niska nad Sanem, kde měl vyrůst samotný tábor, bylo ponecháno přibližně 500 mužů z prvního transportu, kteří mohli být nějakým způsobem pro tábor užiteční. Jednalo se především o řemeslníky, lékaře či inženýry. Zbytek byl vyhnán

⁴⁹ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*. 2., přeprac. vyd. V Šenově u Ostravy: Tilia, 2009, 301 s. ISBN 978-808-6904-344., s. 48

⁵⁰ Podrobněji k tomuto tématu viz. Borák M., *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*; Sborník referátů z mezinárodní konference *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů* – Filozofická fakulta Ostravské univerzity

z tábora směrem k sovětské hranici a pod pohrůzkou zastřelení jim byl zakázán návrat. Z dalších transportů se do tábora nedostal prakticky nikdo. Výmluvné je svědectví Josefa Chanana: „*V táboře jsem vůbec nebyl. Esesáci nám ukázali směr a prohlásili: Tam je zaslíbená země, tam čekají vaši bratři. Pak stříleli do vzduchu a museli jsme běžet. Běželi jsme přes demarkační čáru.*“⁵¹ V táboře nakonec zůstal odhadem jen každý desátý. Tak se zhruba 4500 deportovaných ocitlo v Sovětském Svazu. Dostali se na polské území, toho času zabrané Sověty. Zde žili poměrně svobodně několik měsíců, velká část jich došla až do Lvova. Na jaře 1940 jich však většina byla zatčena sovětskými orgány. Bylo jim sice nabídnuto sovětské občanství, ale většina ho odmítla. Ti, kdo odmítli, byli označeni za „*вредный элемент*“ (škodná; nepřátelský živel) a posláni do táborů nucených prací.⁵²

Vysvobozením se pro několik set transportovaných do Niska stal rok 1942, kdy bylo rozhodnuto o formování československé bojové jednotky v Sovětském svazu. Na 350 Židů z niských transportů se přihlásilo do Svobodovy vojenské jednotky,⁵³ která se po boku sovětských vojsk zapojila do několika bitev 2. světové války. „*Z oněch téměř 350 účastníků niských transportů, kteří vstoupili do československé jednotky v SSSR, přežilo frontu a dočkalo se návratu domů jen 123, z toho 90 se vrátilo do Ostravy.*“⁵⁴ Většina jich po únorovém převratu v roce 1948 zvolila emigraci.

Samotný tábor Nisko byl zrušen v dubnu 1940 a zbylí vězňové se mohli vrátit do svých domovů. Bohužel ani tato skupina neunikla ďábelským plánům Třetí říše a v roce

⁵¹ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*. 2., přeprac. vyd. V Šenově u Ostravy: Tilia, 2009, 301 s. ISBN 978-808-6904-344., s. 118

⁵² Více o průběhu deportace do gulagu, o jednotlivých osudech viz. Borák M., *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*, s. 198

⁵³ Více o Židech v Svobodově armádě viz. E. Kulka – *Nisko a účast ostravských Židů v boji československých vojsk proti nacistickému Německu v druhé světové válce*, in *Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“* k 55. Výročí první hromadné deportace evropských Židů, nebo E. Kulka – *Židé v československé Svobodově armádě*

⁵⁴ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*. 2., přeprac. vyd. V Šenově u Ostravy: Tilia, 2009, 301 s. ISBN 978-808-6904-344., s. 229

1942 jich většina byla transportována do Terezína, a poté do Osvětimi. Celkem v transportech bylo 1292 Židů z Ostravy.⁵⁵

1.3.6.2. Katyňský zločin

Psal se 13. duben roku 1943, když berlínský rozhlas přinesl informaci o nalezení několika tisíc těl polských důstojníků pohřbených v Katyňském lese nedaleko Smolensku. Německá propaganda toho hned hodlala využít proti Sovětskému svazu a odvrátit oči světa od židovské otázky. Tak se tedy ve světové historii objevila palčivá otázka katyňského zločinu, která byla předmětem ostrých sporů až do roku 1990.⁵⁶ Konkrétně 13. 4. 1990, tj. 47 let po zažehnutí tohoto problému, prezident SSSR M. S. Gorbačov oficiálně přiznal, že za vraždy v Katyňském lese nese odpovědnost Sovětský svaz. Nebudeme zde zacházet do detailů. Zaměříme se na aspekt, jenž je předmětem této práce – na české oběti tohoto zruďného zločinu.

V Katyňském lese byla v 8 hrobech nalezena těla celkem 4421 osoby. Polští důstojníci ale nejsou pochováni jen v lesích u Katyně. K dokreslení celé situace bych doplnil údaj šéfa KGB Alexandra Šelepina, který zpracoval zprávu pro N. Chruščova, v níž se hovoří o „zastřelení 21 857 osob „z bývalého buržoazního Polska“, přičemž 14 552 zastřelených tvořili zajatci (z toho 4421 osob z tábora v Kozelsku, zastřelených ve Smolensku a v lese u Katyně, kde byli vhozeni do hromadných hrobů, 3820 osob z tábora ve Starobělsku, zastřelených v Charkově a zakopaných na předměstí „Pjatichatky“, 6311 osob z tábora v Ostaškově, zastřelených ve Tveru, tehdejším Kalininu, a zakopaných u obce Mědnoje). Další 7305 vězňů bylo podle této zprávy zastřeleno ve vězeních

⁵⁵ Dle soupisu účastníků transportů jež se dochovaly. Více viz. Borák M., *Příprava a průběh Niských transportů*, in *Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“* k 55. Výročí první hromadné deportace evropských Židů, s. 104

⁵⁶ Více o zastřelení polských důstojníků a Katyňských vraždách např. viz. Borák M., *Vraždy v Katyňském lese*; Borák M., *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*, in M. Šesták, E. Voráček, *Evropa mezi Německem a Ruskem*, s. 505-524 a mnohé další.

*Západní Ukrajiny a Běloruska.*⁵⁷ Důstojníky v tomto případě nutně nemuseli být pouze vojáci. Mezi zmíněnými 14 a půl tisíci bylo skoro 9 tisíc armádních důstojníků, zbytek ale tvořili důstojníci policie, funkcionáři státních služeb a podobně. Mezi oběťmi bohužel bylo mnoho osob, které pocházely z území dnešní ČR. Většinou se jedná o osoby z Těšínska, z oblasti tzv. Záolzí, která se po mnichovském diktátu stala součástí Polska. Jednalo se tedy o Poláky, kteří se před zářím 1939 narodili, nebo po začátku 2. Světové války bydleli, či pracovali na území dnešního Česka. Z použitých zdrojů je zajímavé sledovat, jak se vyvíjel výzkum těchto obětí. M. Borák v roce 1990 hovoří o přibližně 200 takovýchto obětech, z nichž asi 50 zahynulo v Katyňském lese.⁵⁸ V roce 2000 už ale pracuje s číslem přibližně 450 obětí, jež jsou jmenovitě určeny.⁵⁹ A v roce 2011 už eviduje 534 obětí původem z českých zemí.⁶⁰

1.3.7. Období 1945 – 1956

Poválečné období perzekuce Čechů a československých občanů patří k nejvíce probádaným úsekům represí. Tato část české historie byla zmapována především díky pracím Vladimíra Bystrova, syna meziválečného ruského emigranta, ale i mnohým dalším.

Perzekuce Čechů a československých občanů v tomto období jsou spojeny s činností speciálních orgánů SSSR, především potom SMĚŘŠ, které přišly na československé území v rámci osvobození střední Evropy Rudou armádou. Oběti tohoto zatýkání byly povětšinou odváženy do věznic v Sovětském svazu, kde byly následně odsouzeny k dlouholetým trestům pobytu v táborech GULAGu. Tomuto stíhání ze strany

⁵⁷ *Evropa mezi Německem a Ruskem: sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty.* Editor Miroslav Šesták, Emil Voráček. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 640 s. ISBN 80-728-6021-6., s. 506

⁵⁸ Viz. Borák M., *Vraždy v Katyňském lese*, s. 103

⁵⁹ Viz. Borák M., *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*, in M. Šesták, E. Voráček, *Evropa mezi Německem a Ruskem*, s. 505–524

⁶⁰ Viz. internetová stránka o výzkumu perzekuce Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v bývalém Sovětském svazu <http://gulag.szmo.cz/obeti/katyn.html>

SSSR se nevyhnula ani jedna z částí tehdejšího Československa. Postiženi byli občané jak na Podkarpatské Rusi, tak na Slovensku i v Čechách.

Toto období je v Čechách nejvíce spojováno s únosy a deportacemi představitelů tzv. „bílé emigrace“. Bílou emigrací se rozumí ruští a ukrajinští emigranti, kteří v Československu našli svůj domov v meziválečném období, zejména na začátku 20. let, kdy utíkali ze Sovětského svazu před bolševiky. Často se jednalo o představitele tzv. „bílého hnutí“ a odtud tedy pochází její název. K tomu se ale dostaneme až později, neboť zatýkání a únosy postupovaly v souladu s postupem fronty a Rudou armádou.

Postup vojsk Rudé armády a s tím spojené osvobozování území Československa měla upravovat smlouva mezi Sovětským svazem a Československou republikou z 8. 5. 1944, která byla podepsána v Londýně (viz. příloha č. 2). Za Československo smlouvu podepsal Hubert Ripka, za Sovětský svaz Viktor Z. Lebeděv. Součástí smlouvy byly i sporné články č. 6 („*Jakmile některá část osvobozeného území přestane býtí pásmem vlastních válečných operací, československá vláda tam převezme plný výkon veřejné moci...*“⁶¹) a č. 7 („*... Všechny osoby patřící k československé branné moci budou podléhati československé jurisdikci. Této jurisdikci podléhá rovněž civilní obyvatelstvo na československém území, a to i tehdy, jde-li o trestní činy spáchané proti sovětským vojskům, ledaže byly spáchány v pásmu válečných operací...*“⁶²). Ve smlouvě totiž není přesně vymezeno, co lze považovat za pásmo válečných operací a jak dlouho. Sovětský svaz ihned po přechodu československých hranic začal se zatýkáním a deportací civilního obyvatelstva. Uzavřenou smlouvu vůbec nerespektoval, a ta se stala prakticky bezcenným papírem. Deportace nemohly uniknout československým státním úřadům a staly se začátkem čilých diplomatických styků mezi oběma zeměmi.

Ještě než ale přikročíme k perzekucím v jednotlivých částech tehdejšího Československa, je třeba zmínit, že v sovětských věznicích a táborech se nacházelo i po válce velké množství Čechů a československých občanů různé národnosti. Jednalo se o vězně odsouzené v průběhu 30. a 40. let, kdy mnohým začínaly nové druhé tresty. K nim

⁶¹ Viz. příloha č.2

⁶² Viz. příloha č.2

se přidali i nově zatčení a odsouzení Rudou armádou na osvobozených územích. Často se tak dělo za nezákonné držení zbraně.⁶³

1.3.7.1. Podkarpatská Rus

Poprvé na území Československa vstoupila Rudá armáda v rámci bojů druhé světové války již na podzim 1944 a to konkrétně na Podkarpatskou Rus. Přesněji se jednalo o jednotky 4. Ukrajinského frontu generála Ivana Jefimoviče Petrova. Jak píše Bystrov, „v okamžiku vstupu Rudé armády na podzim 1944 na Podkarpatskou Rus stalo se toto území podle zásady o platnosti československých hranic z doby před 30. zářím 1938 opět součástí Československé republiky. Opět měly začít platit československé zákony a místo dosavadních maďarských okupačních úřadů se správy měly ujmout znovu československé úřady.“⁶⁴ K tomu však nedošlo a tímto krokem se Podkarpatská Rus stala de facto součástí Sovětského svazu. Nehledě na to, že jednání mezi československou exilovou vládou v Londýně a SSSR ohledně připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu nebyla zdaleka u konce a de iure se Zakarpatská Ukrajina stala součástí SSSR až v červnu 1945 na základě smlouvy⁶⁵ „Československé republiky se Svazem sovětských socialistických republik o připojení Zakarpatské Ukrajiny k Ukrajinské sovětské socialistické republice, která byla podepsána 29. června 1945 a ratifikována Národním shromážděním ČSR 22. listopadu 1945 a prezidiem Nejvyššího sovětu SSSR 27. listopadu 1945.“⁶⁶

⁶³ Některé takové případy viz. Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 289; Borák M., *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): Část I. Vězni a popravení.*, s. 84-85

⁶⁴ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5., s. 23

⁶⁵ Více k této smlouvě Polišínská M., *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953*, s. 355

⁶⁶ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5., s. 25

Osvobozením od maďarské okupace se občané tehdejší Podkarpatské Rusi stali opět občany Československé republiky, a proto s nimi musíme počítat v naší práci. Zatýkáni a poté deportováni do SSSR byli především Rusíni a Ukrajinci, dále Češi a Slováci a také Maďaři. Zatýkáni se dotklo prakticky všech „třídních nepřátel“ a „kontrarevolučních živlů“. Z řad Čechů, Slováků a Rusínů, kteří nás zajímají nejvíc, tak zatčení neunikli ti, kteří mohli klást byt' jen potenciální odpor a potíže v připravovaném připojení Podkarpatské Rusi k SSSR. Konkrétním skupinám, ať již politickým či zájmovým, kterých se zatýkáni týkalo, se věnuje ve svých dílech především V. Bystrov (ale i další).⁶⁷

Zatýkáni na územích obsazených Rudou armádou prováděly především oddíly SMĚŘŠ (zkratka SMĚŘ' Špionam, v některých pracích figuruje i výraz SMERŠ). SMĚŘŠ byly zvláštní oddíly NKVD, které měly za úkol na obsazeném území vyhledávat, filtrovat a zatýkat potenciální i opravdové nepřátele komunismu.⁶⁸ Jacques Rossi ve své encyklopedii charakterizoval SMĚŘŠ jako: „*zvláštní správa kontrarozvědky sovětských ozbrojených sil, působící 1942 – 1946, které byly podřízeny zvláštní odbory.*“⁶⁹ Na území Československa ale nezatýkali jen směršovci. Anastasie Kopřivová ve své práci hovoří o 3 na sobě nezávislých a minimálně zpočátku nekooperujících orgánech, které zatýkaly na území Československa představitele ruské a ukrajinské emigrace. Kromě SMĚŘŠ se jednalo o představitele NKVD a rozvědky působící při velitelství postupujících armád. V důsledku nekooperace často docházelo i k „bizarním“ situacím, kdy danou osobu nejdříve zatkl SMĚŘŠ, a o několik dní později ji přišli zatknout vojáci další organizace.⁷⁰

⁶⁷ Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-56*, s. 23-24; Polišínská M., *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953*, s. 353-357

⁶⁸ Více o práci sovětské tajné služby např. Andrew Ch., *KGB: Důvěrná zpráva o zahraničních operacích od Lenina do Gorbačova*

⁶⁹ ROSSI, Jacques. *Encyklopedie GULAGu*: [výbor z historického slovníku sovětských penitenciárních zařízení a termínů spojených s nucenou prací]. 1. vyd. Editor Vladimír Bystrov. Překlad Jiří F. Franěk. V Praze: Bystrov a synové, 1999, 180 s. Žaluzi, sv. 2. ISBN 80-859-8016-9., s. 115

⁷⁰ Podrobněji Anastasie Kopřivová, *Osudy ruské emigrace v ČSR po r.1945*, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-osudy-ruske-emigrace-v-csr-po-r-1945-2164/>

M. Polišínská se společně s V. Bystrovem ve svých pracích přiklání k tomu, že dnes už nezjistíme přesný počet československých občanů, kteří tehdy byli odvezeni z území Podkarpatské Rusi do Sovětského svazu. Autoři různých studií hovoří až o desítkách tisíc, ale vzhledem k tomu, že na toto téma nebyl doposud zpracován důkladný výzkum, lze se domnívat, že takováto čísla jsou dosti nadhodnocená. Pro úplnost uvedeme údaj M. Boráka, který odhadl počet deportovaných z Podkarpatské Rusi na 40 000 osob.⁷¹

1.3.7.2. Slovensko

S postupem Rudé armády při osvobození Evropy směrem do nitra Československa, se Sovětská vojska dostala i na Slovensko, kde pokračovaly akce a zatýkání SMĚŘŠ i dalších orgánů NKVD. Největší dopad mělo řádění SMĚŘŠ především na východě země. „*Vedle stíhání aktivistů slovenských fašistických organizací a nejrůznějších představitelů „kontrarevoluce“ byly násilně vyvezeny na nucené práce v Sovětském svazu celé skupiny politicky a sociálně indiferentního obyvatelstva, především z malých měst a venkova.*“⁷² Zatýkání osob na Slovensku nečinilo ruským bezpečnostním orgánům velké potíže. Už v listopadu se začaly ztrácet desítky lidí. Sovětští vojáci muže na Slovensku odváděli ze svých domovů pod záminkou „maleňkoj raboty“, že za několik dní budou zpátky doma. Nejčastěji šlo o opravu infrastruktury, ať už se jednalo o opravu mostů, silnic nebo železnice. Když se vyzvaní muži sešli na určeném místě, sovětští vojáci je jednoduše obklíčili a odveklí na nucené práce do SSSR. Takto mizeli muži po desítkách, často šlo o většinu mužského obyvatelstva příslušné vesnice.⁷³ Většina jich potom byla odtransportována na Kavkaz a Donbas, na místní černouhelnou pánev, kde jich

⁷¹ Polišínská M., *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953*, s. 356

⁷² BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5., s. 27

⁷³ Podrobněji o případech deportací občanů ze Slovenska a jejich průběhu např. Juščák P., *Odvlečení: osudy občanů Československa odvezených do pracovních táborů Gulag v ZSSR*, Polišínská M., *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953*, s. 282-309 nebo Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 120-121

velká část našla svou smrt. Toto řádění sovětských vojsk bylo na Slovensku doprovázeno i dalšími nežádoucími jevy jako znásilňování a rabování.

Co se týče počtu odvečených Slováků, je situace více než složitá. Této otázce se věnoval, kromě jiných, i V. Bystrov, který došel k číslu 60 000 – 120 000 odvečených osob ze Slovenska. Z nich téměř dvě třetiny v sovětských táborech zahynuly.⁷⁴ Značnou část z těchto odvečených tvořili na Slovensku žijící Maďaři. V tomto počtu by měli být dále zahrnuti i slovenští vojáci, kteří bojovali po boku Hitlera, a padli do sovětského zajetí.

1.3.7.3. Morava a Slezsko

Řádění směršovců během postupu jednotek Rudé armády na Prahu nebyla ušetřena ani Morava a Slezsko. Zde SMĚRŠ zatýkal místní obyvatele, kteří byli dříve odvedeni do německé armády, při jejím ústupu dezertovali a vraceli se do svých domovů, na místa, která byla nyní obsazena sovětskou armádou. Záminkou k zatčení byla údajná špionáž ve prospěch nepřítele. Sovětský svaz zde vůbec nereflektoval to, že zatčení sloužili v německé armádě z donucení. Zejména ve Slezsku byla situace velmi nepřehledná. Kromě dlouhodobého zájmu Polska o připojení Těšínska na tom měla svůj podíl i Mnichovská dohoda, díky které velká část Slezska připadla, kromě Polska, i Německu.

Hlavním cílem SMĚRŠe ale byla bývalá ruská emigrace. Hned po příchodu do Ostravy zahájila ruská tajná služba přípravu a vlnu masového zatýkání jednotlivců.⁷⁵ Otázku ruské emigrace více rozvineme později, neboť největším represím byla vystavena v Čechách. První případy zatýkání a únosů ruské emigrace z ČSR byly zaznamenány již během operací SMĚRŠe na Slovensku.

⁷⁴ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5., s. 32

⁷⁵ Podrobnosti o konkrétních jednotlivých případech odvečení z Ostravska či Brněnska v Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 37-41

1.3.7.4. Čechy

Hned po příchodu sovětské armády do Prahy 9. Května 1945 zahájil svou činnost SMĚŘŠ 4. ukrajinského frontu.⁷⁶ Zde je důležité zmínit jméno Michaila Mondiče,⁷⁷ který je autorem deníku zachycujícího činnost SMĚŘŠe od podzimu 1944 až do léta 1945. V Čechách se směršovci zaměřili především na osobnosti bývalé ruské a ukrajinské emigrace a centrem jejich operací se stala Praha a bezprostřední okolí. Sověti se totiž obávali vlivu bývalých ruských a ukrajinských emigrantů na československou společnost. Dle nich to byli právě bývalí emigranti, kteří mohli díky svým zkušenostem s bolševiky překazit jejich mocenské plány na našem území. Nepochybně se jednalo i o akt pomsty ze strany SSSR.

1.3.7.5. Fenomén ruské emigrace

Rusko na počátku 20. století procházelo velmi složitým vývojem. Revoluce roku 1905, 1. světová válka, Únorová revoluce, Velká říjnová socialistická revoluce, občanská válka a další. Občanská válka, která skončila v roce 1920, ve svém bezprostředním důsledku přispěla, nebo spíše donutila, k hromadnému exodu obrovského množství obyvatel Ruska.⁷⁸

Pomocnou ruku těmto uprchlíkům dala tehdejší Československá vláda programem Ruská pomocná akce, který schválila v roce 1921. Většinu emigrantů tvořili nedostudovaní gymnazisté a vysokoškoláci. „*Akce byla naplánovaná na pět let a nabídla možnost ukončit*

⁷⁶ Front byl druh vojenské formace v Sovětském svazu. Bylo to označení vyššího operačního svazu složeného z několika armád různého druhu zbraní a týlu. Na území ČSR operoval 4. ukrajinský front.

⁷⁷ Michail Mondič – autor vzpomínkové knihy *SMĚŘŠ, rok v táboře nepřítele*, kterou vydal pod pseudonymem Nikolaj Siněvirskij. Jedná se o jediné známé přímé svědectví o působení SMĚŘŠ v Československu. Více o autorovi Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 68

⁷⁸ Konstantin Čcheidze psal o exodu více než milionu osob, viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 16

*započatá studia na československých středních a vysokých školách. Po dobu pěti let měli zájemci zajištěný pobyt, ubytování, stravování, ošacení a stipendia.*⁷⁹ A především měli garantováno bezpečí života v demokratickém státě. Po uplynutí pěti let se počítalo s návratem emigrantů do jejich vlasti, ale poměry v Rusku byly pořád nedemokratické, a tak jich velká většina v Československu zůstala. Zde se rychle szili s prostředím a začlenili se do společnosti. Část jich dokonce získala československé státní občanství. Ostatní zůstali držiteli tzv. Nansenových pasů.⁸⁰ T. G. Masaryk chtěl: *„učinit z Prahy centrum ruské zahraniční inteligence, především vědců, profesorů, žurnalistů a techniků, umožnit jim práci v jejich oborech – a současně s jejich pomocí vychovávat z řad bývalých vojáků Bílé armády novou inteligenci pro příští Rusko, o němž Masaryk pevně věřil, že bude Ruskem liberálním a demokratickým.*⁸¹

V. Bystrov je, ve své knize *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, k humanitárnosti československé pomoci poněkud skeptický a vidí v tom i pragmatický postup československé vlády. *„Kromě humanitárních pohnutek, soucitu, pocitu odpovědnosti vůči spojeným tradicím českého národního demokratismu, slovanské solidarity a rusofilství ji diktovaly i zcela utilitární ambice a konkrétní zájmy vedoucích kruhů mladé Československé republiky. Jednak to byla cesta, jak získat další pracovní síly pro zemědělství, kde právě probíhala pozemková reforma. (...) A jednak to byla příležitost, jak z řad mladých ruských emigrantů připravit především na vysokých školách kádry, jejichž odborný potenciál bud' by mohl působit jako naše výhodná politická investice po eventuálním návratu nekomunistických sil k moci v Rusku, ale v opačném případě mohl být*

⁷⁹ KOPŘIVOVÁ, Anastasie. Osudy ruské emigrace v ČSR po r. 1945. Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-osudy-ruske-emigrace-v-csr-po-r-1945-2164/>

⁸⁰ Nansenův pas či Nansenovský průkaz bylo všeobecně užívané označení průkazu totožnosti, zřízeného pro běžence z Ruska usnesením mezinárodní konference v Ženevě z 5. 7. 1922. Byl nazván podle svolavatele konference, vysokého komisaře Společnosti národů pro ruské uprchlíky F. Nansena (1861-1930). Nansenův pas byl předchůdcem současného uprchlického pasu a měl za cíl ochránit vysídlence a uprchlíky. Průkaz neměl charakter pobytového víza a běžencům pouze garantoval „právo na jméno“ a „návrat do země, která jej vydala v době jeho platnosti“.

⁸¹ PUTNA, Martin C. *Rusko mimo Rusko: I. díl*. 1. vyd. Brno: Petrov, 1993, 208 s. ISBN 80-85247-45-3., s. 45-46

efektivně zhodnocen v expandujícím domácím národním hospodářství.“⁸² To se nakonec stalo a ruští a ukrajinští emigranti se stali nedílnou součástí společnosti. O začlenění emigrantů do společnosti svědčí fakt, že se hned aktivně zapojili do studií na všech fakultách Univerzity Karlovy, dále studovali na Českém vysokém učení technickém a na vysokých školách v Brně a na mnohých dalších.⁸³ Na Univerzitě Karlově byla dokonce zřízena Ruská právnická fakulta. Kromě toho začala být v Československu zřizována řada speciálních ruských a ukrajinských škol, např. Ruský obchodní ústav nebo Ukrajinská hospodářská akademie v Poděbradech, existovaly i ruská gymnázia a ukrajinské gymnázium. K rychlejšímu začlenění emigrace do společnosti a usnadnění jejich studia přispělo i pozvání více než 130 ruských profesorů a pedagogů. Takovýmto způsobem v Československu vznikla významná homogenní komunita, která se plně etablovala do československé společnosti. K tomu se zároveň držela i svých kulturních tradic a zvyků. V Praze i dalších městech byla zřízena ruská a ukrajinská nakladatelství, existovalo více než 300 ruských a ukrajinských emigrantských spolků, organizací a hnutí (nejvýznamnější bylo Eurasijské hnutí;⁸⁴ do Prahy emigrovala jeho vůdčí osobnost – Petr Savickij). V Praze vycházelo okolo stovky časopisů a 20 novin psaných v ruštině,⁸⁵ k tomu další periodika a časopisecké tituly vydávala i ukrajinská část emigrace.⁸⁶ Abychom začlenění ruské emigrace nedemonstrovali pouze na studentech je potřeba říci, že vystudované kádry se brzy po absolvování škol zapojili do pracovního procesu prakticky ve všech oborech, ať už to byl průmysl, věda či zdravotnictví. Tento potenciál, který u nás vznikl „výchovou“ na vysokých školách, představoval tolik potřebné síly pro národní hospodářství republiky.

⁸² BYSTROV, Vladimír. *Z Prahy do Gulagu aneb Překáželi*. 1. vyd. Praha: Bystrov a synové, 1999, 335 s. ISBN 80-859-8015-0., s. 13-14

⁸³ O rozsahu a významu celé akce svědčí počty ruských absolventů na československých vysokých školách. Do roku 1928 ukončilo studium 1946 ruských emigrantů, z toho 300 získalo titul MUDR., 170 titul JUDr., 92 PhDr., 70 RNDr., 23 MVDr. a 1391 Ing. K tomu dalších 1742 ruských emigrantů na československých vysokých školách studovalo. Více viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 17-19

⁸⁴ Více o Eurajiství viz. Voráček E., *Eurajiství v ruském politickém myšlení, osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace*; E. Voráček - *K otázce duchovních kořenů eurajiství*, in M. Šesták, E. Voráček, *Evropa mezi Německem a Ruskem*

⁸⁵ O tisku vydávaném meziválečnými emigranty z Ruska, nejen v ČSR viz. Vacek J., Babka L., *Hlasy vyhnaných. Periodický tisk emigrace ze sovětského Ruska (1918-1945)*

⁸⁶ Viz. Polišenská M., *Čechoslováci v GULAGu a československá diplomacie 1945 – 1953*, s. 325

Někteří založili i vlastní podnikání a stali se z nich úspěšní a vážení občané. Řada emigrantů vstoupila i do československé armády. Postupné etablování do společnosti mělo za následek i zakládání rodin. Jelikož většinu emigrantů tvořili muži, dochází ke vzniku řady smíšených manželství. Z výše uvedeného nastínění vidíme, že ruská a ukrajinská emigrace se stala v Čechách opravdovým fenoménem.⁸⁷ „Na konci třicátých let žilo v ČSR okolo 11 500 ruských emigrantů. Z toho jich více než 3000 do té doby získalo československé státní občanství a 8500 mělo statut běžence.“⁸⁸

1.3.7.6. Praha!

První úder SMĚRŠe v Praze začal 11. 5. 1945 a skončil 31. 5. 1945. Během této akce bylo zatčeno a odvečeno více než 100 lidí. Mezi prvními oběťmi byl hned 11. 5. 1945 Vladimír Rafalskij, poslední diplomatický zástupce demokratického Ruska v Československu a chargé d'affaires Prozatímní ruské vlády v Praze.⁸⁹ Právě případ Rafalského demonstruje, až do jakých kruhů mířily zásahy směršovců. V sítích SMĚRŠe tak uvízli např. československý armádní generál, štábní kapitán čs. armády, bývalý admirál ruského válečného námořnictva, inženýři, architekti, profesori a mnozí další.⁹⁰ Z výčtu vyplývá, že zásah ruské kontrarozvědky byl namířen především proti inteligenci a měl charakter důkladně naplánované akce. „*Cílem Sovětského svazu nebylo likvidovat všechny bývalé ruské emigranty, ale především zlomit jejich ducha a jejich příklad pochybujících a neuvěřivších, otrástit jejich pozicemi nepokořených a svobodných lidí a rozbít jistoty jejich nových domovů, aby nijak nemohli klást překážky komunistickým zájmům přicházejícím do země. Cílem bylo pomoci československých prosovětských sil a zejména komunistů vymazat*

⁸⁷ Více o ruské a ukrajinské meziválečné emigraci, např. Putna M. C., Zadražilová M., *Rusko mimo Rusko I., II. díl*; Veber V., *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*; Sládek Z., Běloševská L., *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*

⁸⁸ Bystrov V., *Z prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 32

⁸⁹ Více k V. Rafalskému – Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 55

⁹⁰ Jednotlivé konkrétní případy Bystrov V., *Z prahy do GULAGu aneb překáželi*, Bystrov V., *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*, s. 55-113

všechny stopy po poříjnové emigraci z Ruské říše žijící v Československu.⁹¹ V souladu s tímto cílem bylo hned v červnu 1945 zrušeno Spolkové ruské reálné gymnázium, Sovětům byl předán Ruský zahraniční historický archiv v Praze,⁹² sbírky Ruského kulturně historického muzea v Praze.⁹³ Velkou snahu v těchto kauzách prokázal zejména komunistický ministr Z. Nejedlý. A to jsou jen některé případy komunistické „pomoci“.

Zatýkáci akce SMĚRŠ, potažmo NKVD, pokračovaly až do roku 1947, kdy je znám případ ing. Fusse,⁹⁴ který byl zatčen v dubnu. Většinu unesených bývalých ruských a ukrajinských emigrantů čekal několikaletý trest v GULAGu. Štěstí v neštěstí měla asi dvacítka emigrantů, která se vrátila ještě na podzim roku 1945 z etapové věznice v polské Ratiboři. Další jedinci se vrátili v roce 1950 ze sovětských táborů v okupační zóně Německa. Největší část bývalých emigrantů, asi 70 osob, se vrátila z GULAGů v polovině padesátých let, kdy jim skončily většinou desetileté tresty. Úmrtnost v případě představitelů bývalé emigrace byla vysoká. Budeme-li vycházet z odhadů V. Bystrova, z Československa bylo násilně ruskými orgány odvečeno více než 1000 emigrantů.⁹⁵ Návrat necelé stovky tuto vysokou úmrtnost jasně demonstruje a dokazuje, že Sovětský svaz na své bývalé občany ani po více než 20 letech nezapomněl.

⁹¹ BYSTROV, Vladimír. *Z Prahy do Gulagu aneb Překáželi*. 1. vyd. Praha: Bystrov a synové, 1999, 335 s. ISBN 80-859-8015-0., s. 180

⁹² Ruský zahraniční archiv vznikl v roce 1923 a shromažďoval všechny dostupné a ruskými emigranty po světě různě roztroušené materiály k dějinám společenských střetů v Rusku od poloviny 19. století po poříjnovou antibolševistickou emigraci. Podrobněji o archivu viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 184

⁹³ Ruské kulturně historické muzeum v Praze bylo založeno v roce 1935. Jeho cílem bylo sbírat, uchovávat a studovat historii kulturního života a uměleckou tvorbu ruské poříjnové emigrace a vůbec Rusů v cizině. Více viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 194

⁹⁴ Viz. Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 204

⁹⁵ Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*, s. 257

1.4. Repatriace

Ačkoliv otázka repatriací není předmětem této práce a mohli bychom jí vynechat, rozhodl jsem se jí ve zkratce zahrnout do této práce, abychom získali ucelený závěr perzekucí československých občanů. Otázce repatriací se ve svých pracích věnuje V. Bystrov a především pak M. Polišínská. Jak jsem se již zmínil dříve, zatýkání civilních obyvatel a bezohledné jednání Rudé armády se staly zárodkem čilých diplomatických styků mezi Československem a Sovětským svazem. Ty začaly hned začátkem roku 1945. Velkou roli v diplomatických jednáních ohledně repatriací sehráli státní tajemník Vladimír Clementis, předseda vlády Zdeněk Fierlinger a první poválečný československý velvyslanec v Moskvě Jiří Horák. Za Sovětský svaz se jednání o repatriaci nejvíce účastnili zplnomocněnec vlády pro repatriace Nikolaj Goluběv, sovětský velvyslanec v Československu V. A. Zorin a náměstek ministra zahraničí A. J. Vyšinskij. Samozřejmě, že se jednání účastnili i další úředníci a pověřenci jednotlivých vlád, ale těchto 6 osob sehrálo v repatriacích největší roli.

Diplomatická jednání mezi oběma státy se táhla více než 10 let, až do roku 1956, kdy byly repatriace ukončeny a poslední deportovaní občané se vrátili do svých domovů. Pro tato jednání je charakteristický pasivní přístup ze strany Sovětského svazu. Ten v diplomatických nótách neustále prosil nové seznamy deportovaných, jejich překlad do ruštiny. S odpovědí poté často otálel i několik měsíců. Dále ve svých dokumentech příliš nerozlišoval mezi válečnými zajatci a deportovanými civilisty, čímž ještě více prohluboval chaos ve vzájemných jednáních. Ze strany Československa můžeme pozorovat až příliš velkou úctu k Sovětskému svazu, jako k osvoboditeli naší země. Československá diplomacie neustále argumentovala složitou ekonomickou a sociální situací v postižených oblastech, a v důsledku toho i politickými problémy. Upozorňovala na to, že tím dochází k poškození dobrého jména Sovětského svazu. Deportace opravdu měly velký sociální dopad, neboť často byl od rodiny odvečen její živitel.

Hlavním cílem Sovětského svazu bylo udržet deportované co nejdéle v pracovních táborech, kde byli využíváni na otrockou práci. Na urgence Československa, aby sami Sověti vyhotovili seznam internovaných Čechů, Slováků a Rusínů, odpovídali tím, že je to při velikosti SSSR prakticky nemožné, ačkoliv věděli, že většina postižených se nachází na

Donbase. Proto Češi museli neustále připravovat nové seznamy a Sovětský svaz tak získával drahocenný čas.

Československé diplomacii v nótách chybí argumentace o protiprávnosti jednání ze strany Sovětského svazu. Narážíme zde na neochotu, přenést otázku deportací na mezinárodní úroveň. ČSR chtěla neustále všechno řešit sama a se vši ohleduplností vůči vítězné mocnosti.

Českoslovenští diplomaté ze začátku trvali na komplexní repatriaci všech odvečených a jejich případné provinění řešit soudní cestou pomocí československých orgánů. Tato komplexní repatriace postupně ale přešla k selektivní, kdy se začalo intervenovat za jednotlivé občany. K posunu v jednáních došlo v únoru 1947, kdy SSSR deklaroval, že repatrianti budou shromážděni v repatričních táborech, kde budou prověřeni a poté transportováni do Československa. V této chvíli Československo ale vznáší požadavek, aby samo mohlo vězně v repatričních táborech prověřovat a rozhodnout, kdo se bude smět vrátit do vlasti a kdo nikoliv. Zde Československo sledovalo svůj zájem, aby nová poválečná republika byla zbavena některých menšin, především Němců a Maďarů, které nechtěla na svém území a po válce je odsouvala mimo hranice republiky. Pro repatrianty do Československa byl vybrán tábor Luisdorf u Oděsy. Prověřování ze strany Československa se stalo velkým problémem, který repatriace dosti zdržoval. Později na toto také upozorňoval i samotný Sovětský svaz, který se zavázal, že do konce roku 1948 propustí všechny zajaté občany ostatních států. Ačkoliv to neměl tak úplně v plánu, repatriční tábory v Luisdorfu a Sigetu (Rumunsko) potřeboval mít co nejdříve prázdné, neboť patřili k veřejně známým.

Právě v Luisdorfu se rozhodovalo o osudu mnohých deportovaných. Ti, kteří neprošli prověrkou ministerstva vnitra, a nebyla jim dovolena repatriace, se vrátili zpátky do pracovních táborů a jejich sen o repatriaci se rozplynul. Prověrky ze strany československých orgánů ale na druhou stranu byly nutné. Mnoho vězňů totiž uvádělo ve spisech jinou národnost, v tomto případě českou nebo slovenskou, o které doufali, že jim méně uškodí. Československo se ale po válce snažilo být národnostně jednotné a nejevilo zájem o občany německé nebo maďarské národnosti.

Ačkoliv to z výše uvedeného vypadá, že českoslovenští diplomaté toho pro deportované z území Československa udělali málo, nebylo tomu úplně tak. Neustále je potřeba mít na paměti, že sovětská strana držela všechny trumfy v ruce, a byla to jenom ona, kdo rozhodoval o tom, kdo bude či nebude uvolněn z jejích spárů.

Velmi podrobně a přehledně se konkrétním jednáním mezi československou a sovětskou stranou věnovala ve svých pracích Milada Polišínská,⁹⁶ která sestavila unikátní databázi o odvečených osobách z československého území v závěru války a po jejím skončení.⁹⁷ Databáze čítá 7422 jmen a je volně přístupná široké veřejnosti. O tomto seznamu sama Polišínská říká, že není konečný, ale nepředpokládá, že by konečný počet překročil 8 000 osob.⁹⁸

Z celé kapitoly vidíme, že Češi a českoslovenští občané byli pronásledováni Sovětským svazem během celého sledovaného období 1918 – 1956. Škála postižených skupin a vrstev je velmi široká. První represe postihly starousedlíky, jež odešli za hranice ještě za carského Ruska. Starousedlíci, především ti na Volyni, byli oběťmi perzekucí po dlouhá léta. Nejmarkantnější to bylo během tzv. kolektivizace, kdy byli mnozí označeni za kulaky, zbaveni majetku a vysídleni na Sibiř, nebo do GULAGů. Ve 30. letech si Sovětský svaz „posvětil“ na představitele inteligence, což pocítili učitelé, profesori či členové Sokola. Nejznámějším procesem z té doby je proces s českými učiteli v Charkově.

Perzekuce Čechů a československých občanů dosáhly vrcholu na konci 30. let v rámci tzv. „velkého teroru“, kdy byla ve vykonstruovaných procesech odsouzena a popravena většina ze zjištěných 476 českých obětí. Samozřejmě pomineme-li katyňský zločin. Konec 30. a 40. let byl „bohatý“ na české oběti. V akci Nisko byla nacisty deportována ze Slezska a severní Moravy řada Židů, která ale nakonec skončila v táborech GULAGu. V Katyni našlo svůj konec 534 obětí původem z českých zemí.

⁹⁶ Zejména se jedná o publikaci *Čechoslováci v GULAGu a československá diplomacie 1945-1953*

⁹⁷ Databáze deportovaných občanů je k dispozici na internetových stránkách Ústavu pamati národa Slovenské republiky - <http://www.upn.gov.sk/obdobie-1945-1989/zoznam-osob-odvleccenych-do-gulagov/>

⁹⁸ Polišínská M., *Čechoslováci v GULAGu a československá diplomacie 1945-1953*, s. 434

Při osvobození republiky Sovětským svazem se sovětské tábory začaly pro změnu plnit představiteli ruské a ukrajinské meziválečné emigrace a tisíci lidí ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Oběťmi perzekucí po celou dobu byli i jednotlivci.

Všichni výše zmínění historikové a badatelé se shodují na tom, že kolik osob bylo přesně z Československa odvečeno do koncentračních a pracovních táborů v Sovětském svazu nikdy nezjistíme. Z práce vyplývá, že jednotliví badatelé se zaměřili jen na určitá období a skupiny postižených. Vladimír Bystrov svůj výzkum soustředil na bývalé ruské a ukrajinské emigranty, kteří byli unášeni po 2. světové válce. Milada Polišenská zaměřila svůj badatelský záměr na repatriace odsouzených a jejich průběh. Evžen Topinka se věnoval obětem perzekucí na území Ukrajiny. Badatelský tým Slezského zemského muzea v Opavě, v čele s Mečislavem Borákem přinesl komplexní pohled na československé oběti represí. Peter Juščák do mozaiky prací přidává výpovědi odvečených lidí ze Slovenska do GULAGu. Odhalit detaily téměř 40 let trvajících období útlaku a bezpráví na československých občanech pomáhali i mnozí další, jejichž práce přispěly k výslednému cíli. Všechny prameny, které jsem v této práci využil, odkazují na desítky dalších autorů, jejich výzkum a vědecké publikace.

Počty deportovaných, popravených, zajatých či jinak postižených Čechů jsou dosti nepřehledné. Co se týče bývalé ruské a ukrajinské emigrace, V. Bystrov uvádí více než 1000 obětí. M. Polišenská zachytila v databázi 7 422 deportovaných civilistů zajatých a odvečených v rámci vojenských operací na konci a těsně po 2. světové válce. M. Borák stál u zrodu databáze České stopy v GULAGu,⁹⁹ která zahrnuje 476 jmen Čechů a československých obyvatel, jež byli popraveni v SSSR. Velký počet obětí perzekucí evidujeme po roce 1939, kdy se do sovětských vězení a lágrů dostala velká řada obyvatel Podkarpatské Rusi za překročení státních hranic. V rámci akce Nisko, se v sovětských táborech ocitlo na 700 židů. Deportována byla i řada obyvatel z území anektovaných Sovětským svazem. Řeč jde především o Volyni, Haliči, Besarábii a Bukovině. Zmínit bychom měli ještě téměř 70 tisíc československých válečných zajatců, kteří se ale do statistik nezahrnují. Odhadnout počet perzekvovaných si netroufají ani sami badatelé. Z předběžných výsledků výzkumu Slezského zemského muzea v Opavě vyplývá: „*Celkový*

⁹⁹ <http://gulag.szmo.cz/>

*odhad počtu perzekvovaných Československých občanů včetně příslušníků českých menšin tedy činí 37 600 osob, z toho asi 16 250 osob následkem perzekuce zahynulo. (...) Celkový souhrn perzekvovaných z českých zemí tak čítá 4150 osob, z nichž asi 2150 na následky perzekuce zahynulo.*¹⁰⁰ Ani toto číslo nebude zdaleka konečné. České oběti eviduje i největší evidence obětí na světě, již spravuje mezinárodní hnutí Memorial. Tato databáze čítá už 2 600 000 jmen a neustále se rozšiřuje.¹⁰¹

¹⁰⁰ České stopy v Gulagu [online]. 2007 [cit. 2011-12-06]. Rozsah perzekuce Čechů a československých občanů v SSSR (předběžné výsledky). Dostupné z WWW: <<http://gulag.szmo.cz/perzekuce/rozsah.html>>

¹⁰¹ <http://lists.memo.ru/>

2. Analýza žánrů lágrové literatury a filmu

O lágrové literatuře můžeme říci, že se dnes nachází na druhé koleji, mimo hlavní proud. Problém tkví v tom, že se nejedná o masově vydávanou a propagovanou literaturu středního proudu. Většinou se jedná o úzce specializované práce a svědectví bývalých vězňů. Řadový čtenář je obvykle seznámen pouze s několika málo pracemi, které jsou známé po celém světě. Mezi zásadní práce, které přivedly k tematice GULAGu pozornost veřejnosti, jistě patří *Souostroví Gulag* Alexandra Solženicyna, či *Kolymské povídky* Varlama Šalamova. Posledním dílem, které zaujalo širokou veřejnost, se stala odborná studie Anne Applebaum *Gulag: Dějiny*, za kterou dokonce obdržela Pulitzerovu cenu za rok 2004. Naštěstí však můžeme říci, že zájem lidí o tematiku lágřů stoupá, o čemž svědčí rostoucí množství vydávané literatury na toto téma od začátku 90. let.

Podle Lukáše Babky v lágrové literatuře „můžeme definovat celkem čtyři směry:

1. Odborné studie
2. Encyklopedie a slovníky
3. Edice pramenů
4. Literární texty a memoáry¹⁰²

V této kapitole si kromě literatury představíme i některá filmová zpracování lágrové tematiky.

2.1. Odborné studie

Odborná studie (pojednání) je definována jako „*žánr odborné a vědecké literatury; odborně probírá a rozebírá určitý problém a usiluje na základě konfrontace dosavadního poznání s novým pozorováním a novými fakty podat novou odpověď na danou otázku, formuluje hypotézu nebo teorii atd. Pro pojednání je charakteristický věcný sloh bez*

¹⁰²*Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. Paměť (Academia), sv. 22. ISBN 978-80-200-1701-7., s. 9

*emocionálních příměšků, dále maximální přesnost terminologická a využití odborného aparátu (poznámky, citace, bibliografické odkazy).*¹⁰³ Jedná se tedy o odborné a populárně naučné studie. Tyto práce jsou už především určeny užšímu kruhu opravdových zájemců o tuto tematiku. Většinou se jedná o málo dostupná, cizojazyčná díla. Výjimkou snad může být práce Anne Applebaum, jež jako jedna z mála je k dispozici v češtině,¹⁰⁴ a její kniha *Gulag: Dějiny* je volně v prodeji. Právě tuto práci bychom mohli zařadit mezi populárně naučné.

Většina odborných studií je napsána ruskými vědci, kterým se po rozpadu Sovětského svazu otevřely archivy. Právě na problematiku archivů často naráží i čeští vědci, kteří se zabývali výzkumem perzekuce Čechů a československých občanů. Výzkum v ruských archivech je finančně náročný. Dále se některé archivy staly znovu nepřístupnými. Mezi nejvýznamnější ruské archivy, studnu informací o sovětském represivním systému, patří např. Ruský státní archiv (GARF), Ruský státní archiv novějších dějin (RGANI), Ruský státní vojenský archiv (RGVA) a mnohé další. Lukáš Babka k odborným studiím řadí práce Alexandra Kokurina, Nikity Petrova a Jurije Mokurova, Alexandra Dugina, Viktora Zemskova, Sergeje Krasilnikova, Galiny Ivanovové a dalších.¹⁰⁵ Některé z nich si zde blíže představíme.

2.1.1. Viktor Nikolajevič Zemskov – Gulag (Historicko sociologický aspekt)

Виктор Николаевич Земсков – ГУЛАГ (историко-социологический аспект)

Tato práce ruského historika Viktora Zemskova z roku 1991 se snaží podle slov autora, uvést na pravou míru statistiky o věznicích GULAGu. Viktor Zemskov zde naráží na

¹⁰³ *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. redigoval Štěpán Vlačín. Praha: Československý spisovatel, 1984, 465 s., s. 282

¹⁰⁴ Mezi odborné studie, které vyšly v češtině a týkají se historie Gulagu, konkrétně let 1929-1941 bychom mohli zařadit i práci O. Chlevňuka – *Historie gulagu, od kolektivizace do „velkého teroru“*, jež vyšla v roce 2008 v českém překladu M. Dvořáka

¹⁰⁵ Viz. Lukáš Babka, Radka Bzonková, *Jen jeden osud: Antologie sovětské lágrové prózy*, s. 10

některé údaje zahraničních ale i tuzemských historiků a jejich snahu v předhánění se v tom, kdo uvede co nejvíce senzační údaje o vězňích v GULAGu. Naráží především na historiky S. Cohena a R. Conquesta, jejichž údaje jsou dle něj v některých případech až pětikrát vyšší než skutečnost. Z ruských historiků se snaží polemizovat s údaji V. A. Čalikové či R. A. Medvěděva a dalších. Autor zde vychází ze svého dlouhodobého studia archivů Ústředního státního archivu Říjnové revoluce (ЦГАОП СССР), nyní Státního archivu Ruské federace (ГА РФ), kde se nachází statistická evidence orgánů OGPU – NKVD – MGB a MVD. Svá tvrzení se snaží podpořit celou řadou tabulek, ve kterých uvádí počty vězňů, rozdělených podle různých kategorií. Uvedená data se vztahují k celému období 30.–50.let 20. století a některé z nich tvoří přílohovou část této práce. (viz. příloha č. 3, 4, 5)¹⁰⁶ Ale ani tato tvrdá data nejsou konečná a vyžadují dalšího upřesnění. To také potvrzuje i sám autor ve své další práci na stejné téma, kterou se snaží vyvrátit útoky na svou osobu.¹⁰⁷ Na první pohled mohou být zavádějící například data o počtu vězňených Němců či Japonců, kteří v tabulkách tvoří velmi malé procento. Avšak nerad bych se pouštěl do polemiky se samotným autorem.

2.1.2. Anne Applebaum – Gulag: Dějiny

Tato souhrnná práce Anne Applebaum z roku 2003, se na českých knižních pultech objevila v roce 2004 v překladu Petrušky Šustrové. V témže roce za toto dílo autorka obdržela i prestižní Pulitzerovu cenu.

Tuto práci jistě můžeme zařadit mezi jednu z nejzdařilejších. Vyniká nejen svým obsahem, který čtenáři poskytuje komplexní historický pohled na tuto problematiku od r. 1917 až po 90. léta 20. století, tedy od Lenina až po Gorbačova. Americká historička a novinářka na více než 600 stránkách podává celou historii GULAGu. Nezachází však do titěrných detailů. Podařilo se jí najít polohu mezi suchými, nic neříkajícími zkratkami,

¹⁰⁶ Celá práce V. Zemskova k dispozici na:

<http://www.pereplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>

¹⁰⁷ Jedná se o práci *К воспомы о мацумабах пенпецуй в СССР*, dostupná na:

<http://ecsocman.hse.ru/data/066/890/1216/016Zemskov.pdf>

číslly, daty a pouhým povrchním popisem táborového systému. V práci se prolínají dva zdroje informací. Tím prvním jsou informace získané z archivů a jiných již vydaných odborných prací na toto téma. Druhý zdroj tvoří memoárové texty, vzpomínky a svědectví bývalých vězňů. Právě úryvky z memoárových textů, lágrové básně, písničky a obrazová příloha přidávají knize na výjimečnosti.

Celkově si myslím, že můžeme celou práci zařadit k populárně naučnému stylu, což u prací o GULAGu nebývá zvykem. Vědecké a historické závěry jsou zde podávány takovou formou, aby byly snadno pochopitelné pro čtenáře, zároveň slouží k popularizaci celé dané tematiky. Najdeme zde politický vývoj SSSR, do kterého je zařazena historie samotného táborového systému. Jsou zde popsány jednotlivé etapy rozvoje lágrové soustavy. Aby tato práce nebyla ale jen pouhou historickou prací je zde i rozsáhlá část, která se věnuje samotnému životu v táboře. Popisuje celý proces od zatčení, přes výslechy a transport až do tábora, kde na vězně čekala otrocká práce. Najdeme zde i folklór a lágrové zvyky, úryvky písní nebo například princip vězeňské komunikace přes zeď. Celý mix dělá z této práce jedinečné dílo.

2.1.3. Galina Michajlovna Ivanova – GULAG v sisteme totalitarnogo gosudarstva

Г. М. Иванова – ГУЛАГ в системе тоталитарного государства

Práce ruské badatelky G. M. Ivanovové z roku 1997 popisuje GULAG a jeho postavení v totalitním Sovětském svazu. Práce je rozdělena do tří tematických částí. První z nich se zabývá represivní a trestní politikou Sovětského svazu, popisuje historii a vývoj represivního aparátu od dob carského Ruska až po 50. léta 20. století. Zajímavé je srovnání před a po Velké říjnové socialistické revoluci. Je zde popsán vznik prvních táborů a jejich početní nárůst. V roce 1919 jich na celém území RSFSR bylo 21, v létě 1920 už 49 a na konci roku 1921 bychom jich napočítali 122. V této kapitole se autorka zabývá všemi tématy, která s danou problematikou souvisí. Ať už se jedná o vývoj legislativy a zákonné opory celého systému, organizační strukturu a pravomoc jednotlivých orgánů, či množství a druh udělených trestů.

Druhá kapitola oproti tomu popisuje GULAG z jiného hlediska. Rozebírá se zde ekonomická otázka. Je věcí všeobecné známosti, že lágrová ekonomika byla založena na nucené práci vězňů. Z počátku byla práce vězňů využívána jen pro potřeby jednotlivých táborů, ale to se změnilo na přelomu 20. a 30. let, kdy se nucená práce stala součástí hospodářských plánů. Síť táborů se začala ještě více rozrůstat a práce vězňů se stala jedním z hlavních pilířů rozvoje sovětské ekonomiky. Doslova na kostech vězňů byly postaveny stovky průmyslových podniků, vodní kanály, přehrady, cesty a dokonce i celá města. Vrcholem demonstrace síly Sovětského svazu pak byla stavba Bělomořsko-baltského kanálu. Tento 227 kilometrů dlouhý kanál by postaven za pouhých 22 měsíců. Dnes už víme, že táborová práce byla z hlediska ekonomiky nevýhodná. Náklady na práci vězňů převyšovaly jejich výnosy. Z důvodu nekvalifikované práce, nedostatečného vybavení, organizačního chaosu, vyčerpání a mnohých dalších se vězňům často nedařilo plnit plánované zisky. Názorným příkladem neefektivnosti je již zmíněný Bělomořsko-baltský kanál, který kvůli malé hloubce nemůže být využíván velkými loděmi, a tudíž jeho význam a využití je dosti pochybné. Toto všechno a mnoho názorných číselných údajů najdeme v druhé části.

Poslední část řeší personální otázku táborů a nejen jich. Zahrnuje jak nejvyšší zaměstnance hlavní správy, tak i okruh lidí, jejichž pracovní povinnosti se protínaly s prací a působností sovětského represivního systému. Jedná se především o čekisty, později pracovníky NKVD. Řeší se zde vztah stranických orgánů s těmi represivními. Dlouze je také rozebírána problematika zajištění GULAGu dostatečným počtem vlastních sil, neboť jak rostla a rozšiřovala se síť táborů, tak rostla i potřeba v personálním zajištění. Celkem za celou dobu existence GULAGu v něm pracovalo více než milion občanů Sovětského svazu, mnozí z nich nedobrovolně. Součástí práce je i řada tabulek, které doplňují a rozšiřují problematiku kádrů podle různých kritérií.

2.2. Encyklopedie a slovníky

Slovník literární teorie definuje encyklopedii jako „*dílo odborné literatury shrnující poznatky ze všech oblastí lidského vědění, a to buď v uspořádání abecedním,*

nebo systematickém.¹⁰⁸ V našem případě je oblast ohraničena jednotnou tematikou, GULAGem. Na druhou stranu slovník charakterizuje jako „*abecedně uspořádaný seznam slov, doplněný překladem nebo výkladem jejich významu. Obecně se rozlišují tři odlišné typy takovýchto slovníků, mající dále varianty: a) slovníky jazykové (...); b) slovníky oborové, vztahující se ke slovní zásobě a odborným termínům určitého oboru (...); c) slovníky všeobecné, encyklopedické, a to buď slovníky naučné (encyklopedie), anebo tzv. tezaury, tj. slovníky věcné.*“¹⁰⁹ Z uvedených definic vidíme, že oba dva žánry spolu úzce souvisí. Prací, které bychom mohli zařadit k tomuto směru, není mnoho. O to potěšitelnější je fakt, že autorem jedné z nich je český autor, ruské národnosti, Vladimír Bystrov.

2.2.1. Vladimír Bystrov – Průvodce říší zla: názvoslovný a místopisný slovník více než 2100 koncentračních, nápravněpracovních, zvláštních, výrobních, zajateckých, internačních a prověřovacích filtračních táborů ...

Životní dílo Vladimíra Bystrova, syna ruského emigranta, jehož otec byl po 2. světové válce odvečen do Sovětského svazu. Jak napovídá samotný podnázev díla, jedná se o obsáhlý slovník, který přináší informace o více než 2100 sovětských koncentračních, nápravněpracovních, zvláštních, výrobních, zajateckých, internačních a dalších táborech, které se nacházely nejen na území SSSR, ale i za jeho hranicemi. Tato unikátní práce čerpá z dříve uveřejněných prací jiných historiků a badatelů a dohromady vytváří jedinečné dílo. Ačkoliv by se počet představených táborů mohl zdát úchvatným, sám autor v knize uvádí, že jednotlivých táborů mohlo být i více než 20 tisíc.

V práci jsou představeny tábory, o nichž mnozí neměli ani tušení. Jedná se v naprosté většině o menší táborové jednotky, které často vznikaly poblíž velkých průmyslových objektů a jejichž vězni se tak podíleli na stavbě velkých projektů

¹⁰⁸ *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. redigoval Štěpán Vlašín. Praha: Československý spisovatel, 1984, 465 s., s. 90

¹⁰⁹ *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. redigoval Štěpán Vlašín. Praha: Československý spisovatel, 1984, 465 s., s. 346

v Sovětském svazu. Dříve zmiňovaný počet 476 táborových komplexů dostává dalších více než 2000 menších „potomků“, podléhajících správě těchto komplexů. Autor se věnuje především těmto malým, málo známým táborům. Ty největší a známé zastupuje snad jen DALSTROJ, který tvoří zvláštní přílohu. V. Bystrov tak odkrývá další jednotlivé komponenty sovětské represivní mašiny, která vytvářela říši zla. Jednotlivá abecedně řazená hesla táborů bývají často doprovázena datem založení či zrušení tábora, zeměpisnou lokací nebo počtem vězňů. Velikost tohoto slovníku podtrhuje i řada ocenění, kterých se za něj autoru dostalo.

2.2.2. Jacques Rossi – Encyklopedie GULAGu

Jedna z prvních, ne-li vůbec první encyklopedie s lágrovou tematikou vůbec. Autor zde zúročil své bohaté zkušenosti z GULAGů, v nichž strávil skoro 22 let. Dvousvazková encyklopedie vyšla poprvé v ruském originále v roce 1989 v Londýně, v Moskvě až o dva roky později.¹¹⁰ Český zkrácený překlad vyšel v roce 1999. Na překladu se podílela celá řada překladatelů, většinu však přeložil V. Bystrov.

Encyklopedie celkem obsahuje na 1200 abecedně seřazených hesel. Kromě hesel jednotlivých táborů, hesel organizační struktury, podmínek v táboře, různých oficiálních výnosů a zákonů, zde najdeme i mnoho slangových výrazů. Ať už se jedná o slang vězeňský, zvláště pak kriminálních vězňů, tak i slang dozorců a náčelníků. Je až s podivem kolik ruských slov má své kořeny právě v lágrovém prostředí. Právě hesla jako balanda (táborová polévka), mamalyžník (Rumun), či strašák (пугач – pistole, revolver) a desítky dalších nabízejí možností originálním způsobem nahlédnout do táborového života a dávají mu nový rozměr. Ruský originál, je na rozdíl od českého, doplněn celou řadou zajímavých příloh. Význam tohoto díla dokumentuje i fakt, že je citováno v mnoha pracích českých

¹¹⁰ Ruský psaná verze dostupná na http://antisoviet.narod.ru/rossi_gulag.pdf

i zahraničních badatelů. Výčet uvedených slovníků není samozřejmě úplný, ještě bychom do této podkapitoly mohli zařadit například díla N. V. Petrova nebo M. B. Smirnova.¹¹¹

2.3. Edice pramenů

Edice pramenů tvoří jednu ze základních opor v práci historiků. Jsou to díla, jež jsou platnou pomůckou v jejich práci. Tato díla nepatří mezi masově vyhledávané články. Lukáš Babka ve své studii uvádí 4 díla, které můžeme zařadit do této kategorie.¹¹² Jedná se o rozsáhlá, mnoho set stránková, ruská díla, jež nezasvěcenému čtenáři poskytnou málo užitečných informací, a obyčejný čtenář s nimi nepřijde vůbec do styku. Všechny tyto práce jsou k dispozici například ve Slovanské knihovně v Praze. V této práci si pro úplnost představíme jen jednu z těchto publikací, neboť důkladná analýza není z důvodu rozsahu práce možná.

2.3.1. A. I. Kokurin, N. V. Petrov – Gulag: (Glavnoje upravlenije lagerej): 1917-1960

А. И. Кокурин, Н. В. Петров – Гулаг: (Главное управление лагерей): 1917-1960

Toto unikátní dílo, které bylo vydáno v roce 2000 v Moskvě, je tvořeno souborem historických dokumentů, z nichž některé byly poprvé uveřejněny v této knize. Autoři se v knize věnují více než 40letému úseku sovětské historie, během které osvětlují vznik a vývoj celého sovětského penitenciárního systému, včetně rozvoje samotného systému nápravně pracovních táborů.

¹¹¹ Petrov N.V., *Kto rukovodil NKVD 1934- 1941*, Moskva 1999; Smirnov M. B., *Sistema ispravitel'no-trudovych lagerej v SSSR, 1923-1960*, Moskva 1998

¹¹² Kokurin A. I., Petrov N. V., *Gulag (Glavnoe upravlenije lagerej): 1917-1960*; Kokurin A. I., Petrov N. V. *Lubjanka: organy VČK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB*; Kokurin A. I., Morukov Ju. N., *Stalinskije strojki GULAGa 1930-1953* a sedmisvazková práce *Istorija stalinskou Gulaga: konec 1920-ch – pervaja polovina 1950.ch godov*. Viz. Lukáš Babka, Radka Bzonková – *Jen jeden osud: Antologie sovětské lágrové prózy*, s. 12

Práce je tematicky rozdělena do pěti částí. Poslední 6. oddíl je tvořen velkým množstvím příloh, map, grafů a dalšími podpůrnými materiály. Dokumenty, jež jsou součástí každé kapitoly, jsou chronologicky uspořádány. Ačkoliv některé dokumenty nelze jednoznačně rozřadit a zasahují svým obsahem do více částí, ve výsledku poskytují věrný obraz toho, jak celý systém fungoval.

Najdeme zde vývoj trestní politiky státu. Už od roku 1919 začaly v Sovětském svazu existovat tábory nucených prací. Je zde ukázán vývoj trestního zákoníku SSSR a vývoj kompetencí jednotlivých orgánů. Tyto dokumenty ukazují, jak se postupně upravovala trestní politika státu a činnost celého systému, jak se vyvíjely zákony.

V dalších částech je ukázána organizační struktura celého systému táborů. Kdo se komu zodpovídal ze své činnosti. Najdeme zde jména jednotlivých pohlavárů a náčelníků místních správ. Nedílnou součástí práce jsou i různé statistické údaje. V mnohých tabulkách najdeme i údaje o Češích a Slovácích. Tím nám dochází k propojení i s předchozími kapitolami, kde jsme blíže hovořili o vězních z bývalého Československa. Už zde můžeme najít drobné odchylky například s prací Viktora Zemskova, který ačkoliv práci vydal téměř o deset let dříve, eviduje v roce 1942 v táborech GULAGu 1 415 596 vězňů. Naproti tomu dvojice A. I. Kokurin, N. V. Petrov v roce 1942 eviduje jen 1 390 458 vězňů,¹¹³ nehledě na nesouhlas v součtu osob podle pohlaví, či podle věku, kdy se vždy dopočítáme cifry ještě nižší.

V práci taktéž nalezneme celou řadu dokumentů, jež upravovaly život samotných vězňů v táboře. Jsou zde jednotlivá nařízení, která zasahovala do jejich táborového života. Nejednalo se jen o základní instrukce organizace samotného tábora, např. že tábor musí mít tvar obdélníku nebo čtverce, aby byl zajištěn lepší dohled nad vězni, či jakým způsobem mají být vězni odváděni do práce. Najdeme zde také „kuriózní“ vyhlášky zakazující např. výdej vodky vězňům a podobně.

Fascinující je především poslední kapitola o výrobní činnosti. Zde najdeme podrobné statistiky o práci vězňů. Výkazy jednotlivých kilometrů silnic v daném roce, rozpočty jednotlivých stavebních projektů. Najdeme zde výrobu jednotlivých

¹¹³ Viz. Kokurin A. I., Petrov N. V., *Gulag: (Glavnoje upravlenije lagerej): 1917-1960*, s. 423

průmyslových odvětví v milionech rublů za daný rok. Až se čtenář může pozastavit nad tím, do jaké hloubky jsou tyto statistiky rozpracovány. Jako příklad až absurdních plánů a statistik můžeme uvést to, že Vladivostocký tábor měl podle plánu na rok 1940 vylovit 2500 metrických centů lososa.

Ve výsledku práce odhaluje a zobrazuje strukturu toho, jak fungoval GULAG, jeho rozvoj a další aspekty. Je zde vidět, jak se v jednotlivých etapách celý systém rozrůstal, jak během války došlo k jeho utlumení, a jak po válce opět nabral na obrátkách. Zároveň dává názorně najevo, že přesných počtů obětí sovětského penitenciárního systému se nikdy bohužel nedobereme. Nehledě na do detailu zacházející statistické údaje. Nepřeberné množství v práci uvedených dokumentů a vyhlášek ukazuje, jak složitým a nepřehledným systémem GULAG byl.

2.4. Literární texty a memoáry

Memoáry neboli paměti jsou „slovem odvozeným od latinského *memoria* = paměť a francouzského *mémoire* a bývají vnímány jako souhrnné označení pro paměti, vzpomínky, deník a autobiografii“.¹¹⁴

Dá se tedy říci, že se jedná o životní příběhy vypravěčů. Jejich vyprávění popisují prostředí, události, procesy, které se opravdu staly, a jichž se sami zúčastnili. Vlastníma očima podávají informace o reálných událostech, předávají faktografická data tak, jak je viděli oni. Jedná se o unikátní možnost, jak se dozvědět cenné informace o autorovi či o době, ve které žil. Z výše uvedených informací vyplývá, že memoáry můžeme zařadit k literatuře faktu. Hlavním problémem memoárů, však spočívá v tom, že autor se opírá pouze o vlastní paměť, a podávané informace mohou být vlivem času zkresleny.

Otázka hodnověrnosti podávaných informací záleží na dlouhodobé paměti, jejíž kapacita bývá velmi ohraničená. Člověk si lépe zapamatuje podstatné věci a z paměti

¹¹⁴ MOCNÁ, Dagmar. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-718-5669-X., s. 436

vypadávají drobné informace, detaily. Jenže právě tyto detaily bývají pro memoáry nejpodstatnější. Důležité je najít vztah mezi pravdou a výmyslem, ovšem určit hraniční čáru je někdy velmi obtížné. Milan Jurčo zastává názor, že „*vo fiktivnom diele je autor režisérom, v umelecko-náučnom je v podstate aj hercom, aj režisérom. Dále myšlenku rozvádí v tom smyslu, že v literatuře faktu čtenář vstupuje do hry, stává se sám postavou, zatímco ve fiktivní próze je čtenář jen divákem. (...) v souvislosti s memoárovou literaturou můžeme souhlasit s tím, že autor je i hercem i režisérem, přičemž je třeba si uvědomit, že o minulosti vypovídají jak protagonisté, tak statisté.*“¹¹⁵

Dalším faktorem, který přidává memoárům na přitažlivosti je umění autora vyprávět a správně literárně zpracovat dané téma. Je zřejmé, že memoárista nedisponuje zkušenostmi se psaním literárních děl, jako profesionální spisovatelé, přesto by se měl pokusit o co nejhodnověrnější zpracování autentických faktů – tak, aby co nejvíce zapůsobil na čtenáře.

2.4.1. Charakteristika memoárové prózy v lágrové literatuře

Lágrové memoárové texty a díla jsou tematicky úzce zaměřeny. Autoři vzpomínek se snaží čtenářům přiblížit sovětský systém koncentračních a nápravně pracovních táborů. Jejich cílem je předat čtenáři co nejvěrnější popis hrůz, které se odehrávaly během celého procesu. Od zatčení, věznění, přes rychlý vykonstruovaný proces až po několikaletý trest v lágru na Kolymě či Solovkách. První memoárová díla se objevila už před 2. světovou válkou. Jako příklad bych mohl zmínit dílo Ivana Soloněviče *Koncentrační tábor: Rusko (Rusko za mřížemi)*, které vyšlo v Československu už v roce 1936. Z čehož je patrné, že svět už tou dobou věděl o existenci pracovních táborů na území sovětského svazu. Další etapa příhodná pro vydávání lágrové literatury nastává po smrti Stalina v roce 1953, kdy dochází k uvolnění situace a procesu destalinizace, při kterém došlo k značnému snížení jak počtu vězňů, tak i táborů. Texty z tohoto období však směly vycházet pouze

¹¹⁵ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. 1. vydání. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, 160 s., s. 29

v zahraničí. První memoár z lágrového prostředí, který se objevil v SSSR, byl *Jeden den Ivana Děnisoviče* Alexandra Solženicyna v roce 1962, avšak velký boom ve vydávání lágrové literatury začíná až v 90. letech. Sám Solženicyn v knize *Souostroví Gulag* přirovnal *Jeden den Ivana Děnisoviče* k vlaštovce. „Trošku, velice nakrátko, se hlubiny života jaksi rozestoupí – a dvě či tři vlaštovky stačí vyletět dříve, než se veřeje znovu nadlouho zavřou.“¹¹⁶ Těmito slovy popsal Solženicyn velmi krátké období, během toho co byl u kormidla Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov, kdy podmínky dovolily vydat tak otřesné svědectví o lágrech. Sám Chruščov zanedlouho po vydání díla ho zakázal a začal politiku falšování skutečností o táborech. Největší pozornost v SSSR na sebe strhla dvousvazková práce Semjona Vilenského *Dodněs tjažotějet*, která podle Lukáše Babky „poprvé legalizovala téma lágrů a nucených prací“.¹¹⁷ Kromě tištěné literatury o Gulazích je k dispozici i unikátní elektronická databáze autorů memoárových textů *Vospominanija o GULAGe i ich avtory*, která se nachází na internetových stránkách moskevského Muzea a společenského centra Andreje Sacharova.¹¹⁸ V současnosti databáze obsahuje texty a vzpomínky více než 1500 autorů, bývalých vězňů GULAGu, a neustále se rozšiřuje.

Čtenáři memoárů mohou chápat podávané informace o sovětské mašinerii zla ze dvou hledisek: „1. ukazují cestu jednotlivce celou represivní a vězeňskou mašinerií od zatčení až do propuštění a 2. současně poukazují na jednotlivé vývojové etapy, jimiž Gulag v průběhu své existence procházel i na hlavní stavební prvky, z nichž se skládal.“¹¹⁹ Autoři lágrových memoárů nám svými texty poskytují jedinečnou možnost se při čtení ocitnout v celém procesu a pociťovat marnost jejich boje. Mállokterý autor popisuje cestu celým procesem. Jejich texty se často soustředí jen na jednotlivé části lágrového života. Právě toto zaměření se na jednu věc pomáhá pravdivěji a poutavě čtenáři podat daný problém, se kterým se během pobytu setkali. Tak je tomu například v textu z knihy povídek *Moje*

¹¹⁶ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 3. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 336 s. ISBN 80-900-2700-8.,s. 269

¹¹⁷ *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. Paměť (Academia), sv. 22. ISBN 978-80-200-1701-7., s.7

¹¹⁸ <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/>

¹¹⁹ *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. Paměť (Academia), sv. 22. ISBN 978-80-200-1701-7., s.14

kytara od Taťjany Leščenko-Suchomlinové. Autorka zde podrobně popisuje své pocity, které prožívala po svém zatčení při pobytu v moskevských vězeních Ljubjanka a Lefortovo. „V Lefortovu to bylo tíživé... Ponuré. Bylo tam neustále šero, a hlavně na samotce, kde není co dělat. A když jsou knihy několikrát za sebou přečtené, naučené nazpaměť, člověk cítí čas fyzicky, jako tu nejtěžší tíhu, která dáví, dusí, valí se na ramena. Myslíš si: Bože, kdybych tak mohla dělat aspoň něco! I převalovat kameny je snazší.“¹²⁰ Dalším příkladem takového zaměření se na jeden detail je povídka Jeleny Glinkové *Kolymská tramvaj*, kde se nebála otevřeně popsat hromadné znásilňování žen. „Když bylo všechno přichystáno, dveře klubu křížem zatloukli prkny, naházeli na podlahu hadry, které měli po ruce – vaňáky, podestýlky, pytlovinu; povalili nevolnice na zem a u každé se hned vytvořila fronta asi dvanácti lidí – začalo hromadné znásilňování žen... Znásilňovalo se pod vedením „řidiče tramvaje“, který čas od času máchal rukama a vykřikoval: „Na koně!“ Na povel „Zavři krám“ se muži odvalovali a neochotně postupovali své místo dalšímu... Mrtvé ženy odtahovali za nohy ke dveřím a skládali je na hromadu u prahu; ostatní křísili – polévali vodou – a znovu se u nich tvořily fronty“¹²¹

Také další autoři memoárových povídek se soustředí především na jednotlivé komponenty lágrového života, jako byly pracovní podmínky, transport, či ubytovací podmínky, ale o tom se podrobněji zmíním až později. Zajímavá je také rozdílnost témat žen a mužů. Při čtení memoárů jsem nabyl dojmu, že ženy se zaměřují spíše na popis pocitů, otevřenost o nich hovořit a zachází více do detailů, zatímco u mužů je patrné zaměření na popis těžkých pracovních podmínek, či požadovaných norem plnění práce. Najdou se však i podobná témata jako jsou hlad či smrt. U obou pohlaví lze také zaregistrovat opakující se otázku. Za co?

Jsem si plně vědom toho, že analýza všech memoárů, dostupných českému čtenáři, v této práci není možná, neboť dnes jsou jich už desítky, ne-li stovky. Výběr memoárů v této práci není čistě náhodný, rozhodl jsem se zaměřit se nejen na ty nejvíce známé

¹²⁰ *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. Paměť (Academia), sv. 22. ISBN 978-80-200-1701-7., s.414

¹²¹ *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. Paměť (Academia), sv. 22. ISBN 978-80-200-1701-7., s.379-380

a důležité, ale představit i některé méně známé, které by doplnily celou mozaiku memoárových příběhů. Pokusím se tedy obsáhnout pokud možno co nejvíce témat a provést tak průřez memoárovou prózou lágrové literatury. Při čtení samotných memoárů, jsem se snažil, pokud to bylo alespoň trochu možné, pracovat s 1. vydáním daného titulu, abych se pomocí předmluv a doslovů dostal co nejlíže do nitra dané problematiky. Pro větší přehlednost jsou vybrané memoáry řazeny chronologicky podle data jejich vydání.

2.4.2. Ivan Lukianovič Soloněvič – Rusko za mřížemi

První knihou, kterou jsem zvolil pro tuto kapitolu je *Rusko za mřížemi* (Россия в концлагере) Ivana Soloněviče. V novějších překladech známá také pod názvem *Koncentrační tábor: Rusko*. Ačkoliv tato memoárová kniha nebyla úplně první dostupnou v tehdejší Československu, před ní ještě vyšly mj. *V sovětských žalářích: Vzpomínky odsouzenec na smrt* od Vladimíra Brunovského nebo *Bolševický ráj: Obraz dnešního Ruska* od Henryka Zapotockého¹²² (pseudonym Vincence Červinky a Romana Čecha), plně nám postačí k mému záměru představit alespoň jeden předválečný memoár, který by názorně reflektoval co se v tehdejší SSSR dělo. Kniha Soloněviče se také lépe hodí do konceptu samotné diplomové práce, neboť dílo Brunovského se nevěnuje jenom čistě GULAGům, ale represivnímu aparátu obecně, a dílo Zapotockého sice popisuje Solovecké tábory, ale větší důraz klade na celkovou politickou situaci v SSSR během revoluce a v 20. letech.

Kniha vyšla v Praze roku 1936 vlastním nákladem autora a v témže roce vyšlo i druhé vydání. Ivan Soloněvič byl odsouzen na 8 let v nápravně pracovním táboře. V roce 1934 se mu společně se synem a bratrem povedlo uprchnout. Jedná se o unikátní memoár, který vyvrací teorie o tom, že se o poměrech v sovětském svazu nevědělo před válkou. Otázka, proč jim zde téměř nikdo nevěřil, asi zůstane nezodpovězena. Můžeme se jen domnívat, že to tehdejší čtenáři považovali za pomluvu Sovětského svazu, či že svědectví jsou nadsazena.

¹²² Některé knihy z toho období jsou dostupné ve formátu pdf na <http://www.boko.cz/bolsevici/index.htm>

Soloněvič popisuje celou, nám již dobře známou, jízdu sovětskou mašinerií od zatčení, přes transport až po život v lágru. Hlavním rysem tohoto díla je to, že neustále cítíme lásku k jeho vlasti. Autora samotného mrzí, že takto musí psát o své domovině, o své rodné zemi ale zároveň se nesnížil k pouhému házení špíny na vězeňský aparát. Prokazuje obrovský nadhled, jakoby jako jeden z mála viděl dopředu, kam celé Rusko spěje. Sám ujišťuje čtenáře, „že se ničím neliší život v koncentračním táboře od života na svobodě. Je-li v koncentračním táboře o něco hůře, ne na svobodě, tedy ne o mnoho – ovšem, pro základní masy koncentračních táborů: dělníky a rolníky“¹²³ nebo „Jsou lidé, pro něž je tábor mnohem horší, než svoboda, jsou však lidé, pro něž téměř není rozdílu mezi táborem a svobodou a jsou lidé – zejména z jihu Ukrajiny. pro něž tábor je lepší, než svoboda. Nebo, chcete-li, svoboda je horší, než život v táboře. A to jsou ti, kteří posílají ony zásilky (sušené chlebové kůrky) z tábora na svobodu.“¹²⁴ Soloněvič utekl z lágru ne kvůli podstatě táborů samotných, ale kvůli tomu, že nevěřil socialismu jako takovému. V táboře se ostatně ocitl za pokus opustit socialistický ráj. Nechtěl žít v socialistickém Rusku. Nehledě na to, že jeho životní úroveň na svobodě převyšovala životní úroveň prostého lidu a on sám si toho byl vědom. I v samotném táboře jakožto člověk vzdělaný, který uměl číst a psát (stejně jako jeho syn a bratr) zastával „lehkou“ administrativní práci, nikdo ho nehnal každý den na 14 hodinovou směnu do lesa kácet dříví. I přes toto všechno raději riskovali svůj život při útěku.

Dalšími specifickými rysy tohoto memoáru (pomineme-li jazyk 30. let v překladu Lad. Ptáčka) jsou všudypřítomné odkazy na známé ruské i světové literáty, zejména na Gogola,¹²⁵ dále pak na Gorkého či Londona. Tyto narážky dávají samotnému dílu úplně nový rozměr a nutí čtenáře jít mnohem hlouběji do samotného obsahu.

¹²³ SOLONĚVIČ, Ivan Lukianovič. *Rusko za mřížemi*. 2. vyd. Praha: vydáno nákladem autora, 1936, 336 s., s. 8

¹²⁴ SOLONĚVIČ, Ivan Lukianovič. *Rusko za mřížemi*. 2. vyd. Praha: vydáno nákladem autora, 1936, 336 s., s. 56

¹²⁵ např. s.35, s.163, s.253

2.4.3. František Polák – Cestou ze sovětského koncentráku

Vzpomínková kniha Františka Poláka v celkovém kontextu pomáhá dotvářet mozaiku všech představovaných memoárů. Autor v gulazích strávil celkem 7 let, ačkoliv byl odsouzen hned dvakrát, nejdříve k 8 letům a později na 5 let. Autor v knize, která byla vydána v New Yorku v roce 1959, popisuje období od září 1939 do jara 1948, tedy celou dobu svého potýkání se s bezpečnostními orgány Sovětského svazu. Hned v září 1939 odešel do Polska, aby se zde připojil k vojenské jednotce pplk. Svobody, se kterou se chtěl zúčastnit odboje. Svobodova jednotka nakonec padla do zajetí sovětské armády. Zde byl jako jeden z mála za své protisovětské postoje odsouzen k 8 letům lágrů na Sibiři, konkrétně v Norilsku.

Autor, jenž posléze proslul jako známý bojovník proti nucené práci, v celé knize dává najevo svůj odpor ke komunismu. Právě to ho přivedlo pod dohled NKVD, a nakonec až do GULAGu. Polák se v knize až tak nevěnuje popisu samotných podmínek ve vojenské jednotce či poté v táboře. Celou dobu klade důraz na pocity, které při své anabázi v Sovětském svazu prožíval. Nebojí se zde odhalit ani druhou tvář Ludvíka Svobody, pozdějšího československého prezidenta, čímž narušuje legendu o hrdinném veliteli československé jednotky. Jeho rozpory byly osobního rázu, kdy Polák Svobodovi, jakožto také bývalému legionáři, vyčítá jeho kladný postoj ke zkomunizování vojenské jednotky. Ve svých vzpomínkách několikrát kritizuje i postup vojenských operací pod Svobodovým velením. Pouští se i do kritiky londýnské exilové vlády, která ho pod nátlakem československých komunistů a sovětů vydala NKVD v roce 1942.

Největší část knihy je věnována autorově cestě z lágru. Neboť tím, že vězni vypršel trest, ještě jeho útlak ze strany SSSR nekončil. Vlastně to byl teprve další začátek strastí. Polák byl propuštěn z lágru v prosinci 1947. Zde mu ještě v táboře sděleno bylo, že bude odvezen do Suchobezvodnoe, kde si v administrační kanceláři při propouštění může vybrat místo, kde bude moci v Sovětském svazu žít. Samozřejmě, že výběr lokalit byl značně omezen. Zároveň mu bylo sděleno, že s návratem do Československa nemá v žádném případě počítat.

Zde přichází na řadu nejdojemnější část knihy. Autor se jde rozloučit se svými kamarády spoluvězni. „*Bylo mnoho dojemných řečí a nakonec při loučení jeden vězeň po druhém ke mně přistoupil a loučil se se mnou políbením na tvář. Bylo to dojemné loučení, při němž ve zraku mnohého z těchto vězňů zatřpytila se slza. Také mně se zalily oči slzami. Nebylo žádné závisti v duši těchto prostých lidí z toho, že jeden z nich jest šťastnějším jich samotných tím, že odchází ze společného pekla. Spíše opak: ve výrazu jich tváře mohls pozorovati upřímnou radost nad tím, že se jednomu z nich podařilo přece jen získat svobodu a že i jim kyne – jak to jeden z nich vyjádřil – z toho naděje, že se sami dožijí jednou dne, kdy i oni vyjdou na svobodu.*“¹²⁶ Po rozmluvě s nimi je rozhodnut pro město Mosir na Bílé Rusi, u hranic s Ukrajinou, přičemž po cestě vystoupí v Moskvě a půjde intervenovat za svoji repatriaci na české vyslanectví. Tento krok byl nesmírně nebezpečný, neboť v případě zadržení milicí by následoval trest dalšího pobytu v lágru. Cesta z tábora až do Moskvy je celá prostoupena strachem. Přestože máte v kapse propouštěcí papíry, pobyt v Sovětském svazu vás naučí nevěřit ničemu, dokud nebudete za hranicemi. „*V prvních okamžicích ocitnutí se na ulici připadal jsem si nesvůj. Co chvíli ohlížel jsem se dozadu, zda za námi skutečně nesleduje konvoj, jehož jsem míval v patách po celou řadu let. Nemohl jsem přivyknout myšlence, že od nyníška jsem svoboden, bez policejního dozoru, jak jsem tomu průběhem let přivykl.*“¹²⁷ Nakonec tento svůj nebezpečný plán uskutečnil, a přes peripetie s velvyslanectvím v Moskvě, které mu neposkytlo pomoc, v jakou doufal, se v březnu 1948 ocitl v Praze.

Polákův příběh přesně potvrzuje chování vyslanců v otázce repatriací. Dalo by se říci až nezájem. Polák musel 4 dny po nocích chodit Moskvou, v neustálém nebezpečí, že bude zatčen a odvečen. S nezájmem československých vyslanců se setkal i během cesty z repatričního tábora Luisdorf u Oděsy do Prahy. Dá se říci, že svojí zarputilostí si vyřízení své repatriace doslova „vydupal“. Touha dostat se pryč a říci světu o sovětských otrockých táborech nucené práce bylo to, co ho vždycky zvedlo ze země a dodalo mu síly bojovat dál.

¹²⁶ POLÁK, František. *Cestou ze sovětského koncentráku*. New York: vydal vlastním nákladem autor, 1959, 132 s., s. 37

¹²⁷ POLÁK, František. *Cestou ze sovětského koncentráku*. New York: vydal vlastním nákladem autor, 1959, 132 s., s. 43

V knize je i obsáhlá část, již autor věnuje svému boji proti Sovětskému svazu na mezinárodním poli. Autor se zde vrací ke své žalobě na Sovětský svaz u Spojených Národů. Součástí knihy jsou i jeho dopisy vlivným politikům, např. vyslanci Spojených Států při OSN nebo i samotnému Chruščovovi.

S únorovým převratem se František Polák nesmířil. Ještě na podzim roku 1948 emigroval do Západního Německa a poté v roce 1951 do USA. Kde publikoval své práce o GULAGu.¹²⁸

2.4.4. Alexandr Isajevič Solženicyn – Jeden den Ivana Děnisoviče

Solženicynovo první literární dílo – novela *Jeden den Ivana Děnisoviče* (rusky Один день Ивана Денисовича) byla v Rusku poprvé vydána v literárním časopise Novyj Mir v roce 1962, v Československu vyšla hned o rok později tj. v roce 1963 v překladu Sergeje Machonina. Okolnostem okolo vydání novely v Sovětském Svazu, reakcím čtenářů i samotného Chruščova se Solženicyn věnuje ve své další knize z lágrového prostředí Souostroví Gulag.¹²⁹

V novele *Jeden den Ivana Děnisoviče* autor popisuje jeden den vězně Ivana Děnisoviče Šuchova, odsouzeného na 10 let v pracovních táborech. Novela je psaná v er-formě, na rozdíl například od Kolymských povídek. Tím je nám dán trochu odstup od samotného hrdiny. Autor popisuje celý jeden den mukla ŠČ – 854 (Solženicyn v Ekibastauzu nosil číslo ŠČ – 262), který začíná budíčkem v 5 hodin ráno a končí pozdě večer prohlídkou baráku. Solženicyn dává nahlédnout do táborové hierarchie a systému. Šuchov patří do 104. party, kam s ním ještě patří parták Ťurin, kapitán Bujnovskij, César Markovič, nahluchlý Klevšin a další. Hlavní slovo v partě má Ťurin, který jako parták vyjednává s dozorcí. Pomocí úplatků zajišťuje pro svou partu lepší práci, větší přiděl

¹²⁸ Konkrétně se jedná o tato díla vydaná v N.Y.: *Otroci v sovětských koncentračních táborech*, 1955; *Cestou ze sovětského koncentráku*, 1959; *Jak žili a umírali sovětsí otroci*, 1962

¹²⁹ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 3. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 336 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 269-275

a podobně. Což se ostatně stane i dnes, kdy parta nemusí na výrobně plánovací oddělení k úkolářům, kde je chtějí přesunout na „Socměstečko“ ale dostávají za úkol zdít na nedostavěné tepelné elektrárně. „*Jejich partu, stočtyřku, chtějí ze stavby dílen strčit na nové pracoviště, na „Socměstečko“. Jenomže to Socměstečko je pláň holá, samá sněhová hrbatina, a než se tam vůbec něco začne dělat, musí lidi nejdřív vykopat díry, postavit sloupy a natáhnout ostnatý drát – sami na sebe, aby neutekli. A teprve pak stavět. Měsíc se tam nebudou mít kde ohřát, to je hotová věc, ani bouda pro psa tam není. A oheň si tam nerozděláš – z čeho taky? Makej jako ras, jinak ti není pomoci. Parták z toho má těžkou hlavu, jde to vyžehlit. Navězt do toho některou jinou partu, nějaké vejry, co v tom neumějí chodit.*“¹³⁰ Umět v tom chodit, o to šlo v táboře především a především to demonstruje Solženicyn na postavě mukla Šuchova. Pomineme-li popis každodenní rutiny jako byl ranní nástup, cesta na pracoviště, prohlídka na bráně, jestli někdo nevynáší podezřele veliké množství potravin, práce, cesta zpět do tábora, klade Solženicyn důraz na chování samotných vězňů, na vztahy mezi nimi. Sounáležitost party Solženicyn demonstroval, například na situaci s předákem Derem, který začal kárat jejich partáka za lepenku kolem oken, že ji ukradl. Zedníci z party Dera obestupují a dávají mu najevo, že když nebude mlčet, nedožije se rána. „*O sebe se Šuchov nebojí ani dost málo, Ťurin ho neshodí. Má strach o partáka. Pro nás je parták táta, pro ně – nula*“.¹³¹ Díky těmto dobrým vztahům a tomu, že se Šuchov naučil, jak v tom chodit, získává tento den nejen dvě misky k obědu, ale i dvě misky k večeři. Tento fakt trochu kazí celkový dojem z celé knížky. Porovnáme-li *Jeden den Ivana Děnisoviče* s jinými memoáry, nikde na podobný případ nenarazíme. Ve svých vzpomínkách se autoři shodují na těžkých pracovních podmínkách, na malých přídělích i krutém zacházení ze strany dozorců, ale nikdo nezmiňuje dvě extra porce v jeden den. Těžko říci, jestli měl Šuchov opravdu tento den jen štěstí, nebo si takto dokázal opatřit jídlo i vícekrát týdně, či měsíčně. Ostatně k Jednomu dni Ivana Děnisoviče měl výtky i Varlam Šalamov: „*Copak to tam máte za nemocničního kocoura? Proč ho dosud nezapíchlí a nesnědli? A proč vás Ivan Děnisovič nosí lžící, když je známo, že se*

¹³⁰ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Jeden den Ivana Děnisoviče*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 88 s., s. 6

¹³¹ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Jeden den Ivana Děnisoviče*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 88 s., s. 52

všechno, co se v táboře vaří, dá snadno vypít přes okraj?“¹³² Ve světle tohoto případu, kdy se dnes Ivan Děnisovič dosyta najedl, do práce nemusel na Socměstečko, a ještě se mu povedlo do tábora propašovat pilku, působí závěrečná věta z knihy trochu komicky. „Šuchov usínal úplně spokojen. Tolik věcí se mu dnes poštěstilo: nezavřeli ho do korekce, partu nevyhnali na Socměstečko, v poledne ulil kaši, parták dobře sfoukl výkaz, zdilo se mu jedna radost, pilku mu u prohlídky nenašli, navečer si přivydělal u Césara a koupil si tabáček. A nerozstonal se, zahnal nemoc. Minul den, ničím nezkalený, skoro šťastný. Takových dní bylo v jeho trestu od zvonění do zvonění tři tisíce šest set třiapadesát. A že jsou přestupné roky – o tři dny víc...“¹³³ Myslím, že o takovém dni se většině vězňů v táboře ani nesnilo. A Šuchova čekalo takových dní 3653.

2.4.5. Alexandr Isajevič Solženicyn – Souostroví Gulag

Souostroví Gulag – mistrovské dílo Solženicyna. Jedná se o knihu, kterou chtěl Solženicyn „plivnout“ do tváře stalinskému režimu. Opíraje se o svědectví 227 lidí, nebál se pustit do tvrdé kritiky Stalina, Lenina a dalších. Nebál se ukázat pravdu a odkrýt čtenářům z celého světa, jak to v sovětském Rusku funguje. „Samozřejmě že to byla vlastizrada! Samozřejmě že to byla krutá, bezohledná zrada! Byla to však zrada Stalinova! Zrada neznamená nutně zaprodanost. Když nejvyšší velitel projeví neschopnost a nedbalost při přípravách k válce, bezhlavost a zbabělost na jejím počátku, když nesmyslně obětuje armády a sbory jen pro záchranu vlastní maršálské uniformy – může se dopustit větší zrady?“¹³⁴ Ofenzivní ladění knihy potvrzují i přezdívkami pro Stalina, kdy ho autor nazve například Knírem nebo Velkým Řezníkem. Solženicyn měl s knihou problémy od samého začátku, na rukopisu musel pracovat tajně a nikdy ho neměl u sebe celý

¹³² SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 2. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 352 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 102

¹³³ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Jeden den Ivana Děnisoviče*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 88 s., s. 88

¹³⁴ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 1. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 368 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 146

pohromadě. Celý spis mu byl dokonce zabaven i KGB, ale to už se naštěstí náhradní exemplář objevil v zahraničí. V Rusku samotná kniha vyšla až v roce 1989, v Československu se objevila hned v zápětí v roce 1990, ale už předtím, konkrétně v roce 1974 vyšla v českém jazyce v Curychu. Ze Solženicynova životopisu vyplývá, že tato kniha byla jeho osudová – byl za ní vyloučen ze Svazu spisovatelů (1969), vyznamenán Nobelovou cenou za literaturu (1970) a zároveň tato kniha stála na začátku kampaně proti němu, na jejímž konci byl na dlouhá léta vyhoštěn do zahraničí (1974).¹³⁵

Samotná kniha je rozdělena do sedmi částí a byla vydána ve třech svazcích, které dohromady čítají více než 1000 stran. Části jsou systematicky rozděleny a obsahem na sebe postupně navazují. Na začátku se mluví o vězeňském průmyslu, který obsahuje kapitoly o způsobech zatčení, o historii táborů, o pocitech v první cele. Takto se tematicky dostáváme přes transport, rozpínání GULAGů až ke katorze, vyhnanství. Kniha je zakončena částí – Bez Stalina, kde se autor věnuje situaci po smrti „velkého vůdce“. Během těchto 7 částí a 64 kapitol, uvidíme nejen Solženicynovu cestu mašinerií zla, ale i životní osudy, příběhy, svědectví a vzpomínky dalších 227 vězňů, kteří poskytli materiál. Právě konkrétní jména, konkrétní případy obyčejných lidí přidávají knize na její hodnotě. Kromě obyčejných, neznámých lidí se Solženicyn nebojí otevřít i případy známých osobností, jako tomu bylo v případě Gumiljova či Gorkého. Solženicyn zastává názor, že Gumiljovův případ byl vymyšlen,¹³⁶ nebo že Stalin zabil Gorkého zbytečně.¹³⁷

Sám Solženicyn ve třetím díle přiznává, že *„dříve nebo později se lidé dozvídají pravdu o všem, co se v dějinách událo. Zdálo se však, že to nebude brzy – až po smrti většiny z nás. A za změněné situace. Já se považoval za kronikáře Gulagu, pořád jsem jen*

¹³⁵ ZAHŘÁDKA, Miroslav. *Ruský literární proces konce 80. a začátku 90. let: Určeno pro posluchače rusistiky a výběrových přednášek ze světové literatury na FF UP*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993, 74 s. ISBN 80-706-7339-7., s. 17

¹³⁶ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 1. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 368 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 64

¹³⁷ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 2. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 352 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 36

*psal a psal, ale příliš jsem nepočítal s tím, že by to vyšlo za mého života.*¹³⁸ Z celé Solženicynovy tvorby je cítit touha předat otřesná svědectví, co nejuvěrněji zachytit danou situaci. Několikrát autor upozorňuje na to, že jestli se najde někdo, kdo danou situaci viděl jinak a dokáže jí doplnit, ať to udělá. Solženicyn si nečiní nárok na slávu, jen cítil jakýsi vnitřní dluh, povinnost zveřejnit tuto knihu a vytvořit tak „*pomník všem těm, kteří byli umučeni a zavražděni*“¹³⁹ – a to se mu také povedlo.

2.4.6. Varlam Tichonovič Šalamov – Kolymské povídky

Sbírka povídek *Kolymské povídky* (v ruském originále Колымские рассказы) patří k samotnému vrcholu Šalamovovy tvorby. Soubor 40 povídek, rozdělených do 4 cyklů, čerpá z jeho vlastních životních zkušeností a pobytu v sovětských lágrech, především na Kolymě. Šalamov byl celkem třikrát zatčen a dohromady strávil v táborech téměř dvacet let, z toho 14 na samotné Kolymě. Sbírka, která byla dokončena už v roce 1963, však kvůli politické situaci v Sovětském svazu nemohla vyjít. Poprvé se objevily jednotlivé povídky v literárním časopise *Novyj Mir* až v roce 1988, tj. 6 let po autorově smrti. V Čechách byla celá sbírka vydána v roce 1995 v překladu Sergeje Machonina.

Na rozdíl od jiných autorů, Šalamov své povídky situuje přímo do lágrů. Nezabývá se líčením klasického průběhu svého případu – zatčení, vězení, soud, transport a tábor. Jednotlivé povídky tvoří tematicky uzavřený celek, nenavazují chronologicky na sebe, ačkoliv se v některých případech témata i hrdinové prolínají, například *Krist* – hrdina povídek *Písmo*, *Do nemocnice*, *Mistr Lopaty*. Příkladem prolínání témat poslouží povídka *Bobule*, kde se kříží téma stravy, hladu a téma smrti. Autor v příbězích zachází do detailů života v táboře. Předkládá táborové myšlení jednotlivých vězňů, poměry v táborech, postavení jednotlivých paragrafů. Ukázkou myšlení vězňů může být například povídka *Poslední boj majora Pugačova*, který po neúspěšném útěku spáchal sebevraždu v jeskyni.

¹³⁸ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 3. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 336 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 269

¹³⁹ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 1. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 368 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 7

Spáchal ji s klidem na duši, že mohl umřít „na svobodě“. Vztahy v táboře můžeme demonstrovat v povídce Na sekeru, která může posloužit klasickým příkladem vztahů kriminálních a osmapadesátníků.¹⁴⁰ Zatímco kriminální byli skoro nedotknutelní, tak osmapadesátici byli v táboře za největší póvl. V této povídce hrají dva kriminální Sevočka a Naumov karty. Když už Naumov nemá co vsadit, na sekeru chce vsadit svetr jednoho z osmapadesátníků, kteří k němu chodí řezat dříví na noc. Garkunov odsouzený podle §58 nechce svetr dát, za to je bodnut nožem a hraje se dál. Kriminálním za to žádný trest nehrozí. Byl to přece jenom osmapadesátník.

Charakteristickým rysem a důležitým faktorem Kolymských povídek je použití ich-formy vyprávění. Tato forma vyprávění je vhodná především proto, že autor píše o vlastních zážitcích. Prostřednictvím této formy se Šalamovovi daří lépe vystihnout a přiblížit čtenářům poměry v táboře, situace a zápletky, jež jsou náměty jednotlivých povídek. Ich-forma je zde důležitá především v popisu, ne nadarmo bývá Šalamov nazýván mistrem detailu. „*Mnohoslovná popisnost je mu cizí, s minimem detailů dokáže vytvořit charakter i atmosféru.*“¹⁴¹ Na rozdíl od Solženicyna, který také často popisuje podobné situace, Šalamovovo vyprávění působí více na city samotného čtenáře. Markantní je to například v již zmíněné povídce Na sekeru, kde vidíme rozdíl v paragrafech jednotlivých vězňů.

„*Sem pojd!*“

Postavil jsem se do světla.

„*Sundej blůzu.*“

Bylo zřejmé, oč jde, a všichni sledovali se zájmem Naumovův pokus.

Měl jsem pod vatovanou blůzou jen erární spodní prádlo. Kabát jsem fasoval před dvěma lety a už se dávno rozpadl. Oblékl jsem se.

¹⁴⁰ Odsouzení podle §58 – jednotlivým odstavcům §58 se věnuje Solženicyn v Souostroví gulag, kapitola Dějiny naší kanalizace

¹⁴¹ ZAHŘÁDKA, Miroslav. *Ruský literární proces konce 80. a začátku 90. let: Určeno pro posluchače rusistiky a výběrových přednášek ze světové literatury na FF UP*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993, 74 s. ISBN 80-706-7339-7., s. 12

„Pojď sem ty,“ řekl Naumov a ukázal prstem na Garkunova. Garkunov si svlékl bundu. Tvář mu zpopelavěla. Pod špinavou košilí měl vlněný svetr – byl z posledního balíčku od ženy, než ho poslali na dalekou cestu. (...)

„Dolů s tím,“ řekl Naumov. (...)

„Nesundám,“ řekl Garkunov. „Jenom s kůží...“

Vrhli se na něho a srazili ho na zem. ¹⁴²

Solženicyn naopak k popisu vztahu kriminálních k politickým využívá autorské vyprávěcí situace, která čtenáře tolik nevtáhne do děje. „Zloději páčili pohrabáčem Estoncům zlaté zuby z úst. Zloději v Kraslagu, rok 1941, topili na záchodě Litevce za to, že jim odmítli vydat balíčky. Zloději okrádali odsouzené k smrti. (...) A co bychom mluvili o takových maličkostech, jako je – sebrat někomu boty či šaty na mraze? Co bychom mluvili o ukradených přídělech?“¹⁴³ Z ukázky vidíme, že Solženicyn se dostává až k publicistickému žánru.

Jak jsem již zmínil, Šalamov měl tu smůlu, že jeho povídky byly otištěny až po jeho smrti a po Solženicynových pracích. Snad proto dnes v očích veřejnosti popularitou zaostává za Solženicynem a dalšími. Ve výuce na českých středních školách zůstává opomenut úplně. Ale jestli něčím naopak vyniká, je to právě kvalita jeho díla. Sám Machonin se k samotnému překladu vyjádřil slovy: „Ale sotva jsem začal překládat, zjišťoval jsem stránku za stránkou, povídku za povídkou, že nevcházím jen do světa kolymských lágrů, do hrůz a tragédií, neštěstí a smrtí lidí ničeny v důmyslném vražedném soustrojí sovětské totality, ale že vcházím zároveň do světa umění, jehož autor se mi rázem přiřadil k velkým spisovatelům tohoto století.“¹⁴⁴

¹⁴² ŠALAMOV, Varlam Tichonovič. *Kolymské povídky*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 255 s. ISBN 80-204-0516-X., s. 14

¹⁴³ SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostrovi Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 2. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 352 s. ISBN 80-900-2700-8., s. 224

¹⁴⁴ ŠALAMOV, Varlam Tichonovič. *Kolymské povídky*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 255 s. ISBN 80-204-0516-X., přebal knihy

2.4.7. Sergej Dovlatov – Lágr

Do této práce jsem zahrnul i memoárovou knihu Sergeje Dovlatova *Lágr* (v ruském originále Зона). Tato kniha byla po 17 letech příprav vydána v SSSR v roce 1982, v Československu se dílo objevuje v roce 1998 v překladu Libora Dvořáka. V knize se rozvíjí dvě linie. Jedna je tvořena samostatnými texty z lágrového prostředí a druhou tvoří dopisy nakladateli Igoru Markovičovi. V prvním dopise Dovlatov Markoviče prosí o vydání samotné knihy a objasňuje, proč mu předtím odmítli knihu vydat. Nakladatelé tvrdili, že: „*Lágrová tematika je beznadějně vyčerpána. Těch věčných, nekonečných kriminálních pamětí už čtenáři mají plné zuby. Solženicynem bylo toto téma uzavřeno...*“¹⁴⁵ To je však omyl, Dovlatovův Lágr je jedinečný tím, že poskytuje pohled z druhé strany barikády, neboť autor si odsloužil tříletou povinnou vojenskou službu v táboře v republice Komi jako dozorce. V dalších dopisech autor nakladateli posílá další části knihy, vysvětluje svou životní cestu a objasňuje mnohé věci tak, jak by je měl vidět čtenář. Kniha působí dosti chaoticky a neuspořádaně, ale i na toto nás autor v úvodu upozorní. Je to způsobeno autorovou emigrací, před níž text nafotil na mikrofilm a vykonavatel jeho poslední vůle jednotlivé části rozdál několika dalším lidem.¹⁴⁶ Takovýmto způsobem Dovlatov skládal po letech celou knihu dohromady.

Čtenářům se v knize naskýtá úplně nový pohled na lágrové prostředí. Dovlatov ukazuje, že i bachaři byli jen lidé, kteří měli srdce a své problémy a tužby. „*Život kapitána Tokara se skládal ze statečnosti a opilství. (...) Jeho život se zkrátka nevyvedl. Žena žije v Moskvě a živí se pod svým dívčím jménem jako estrádní tanečnice. Syn je žokej. Nedávno kapitánovi poslal svou fotografii – je na ní kůň, vědro a nějaká prkna... (...) „Broško (pěspzn. autora), kamaráde můj jedinej... Anikin šel do civilu... Ostatní se vyšvihli. Ten idiot Pantělejev až na generální štáb... Kdyžto my dva, Broško... Ta děvka Valentina nepíše... A Míťa mi poslal koně...“ (...)* „*Dědek je na pokraji zoufalství. Žena mu nepíše. Syn je*

¹⁴⁵ DOVLATOV, Sergej Donatovič. *Lágr*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1995, 164 s. ISBN 80-7207-174-2., s. 6

¹⁴⁶ DOVLATOV, Sergej Donatovič. *Lágr*, s. 7

*nějakej mizera... Broška byla jeho jediná blízká bytost...*¹⁴⁷ Ze zkrácené ukázky vidíme, že dozorcí sami měli problémů více než dost a že se rozhodně nejednalo o jejich vysněnou práci. Dovatov se snaží ukázat i jejich lidskou tvář. On například jako dozorce dává muklovi při eskortě najíst ze svého. Rozhodně nepůsobí jako dozorcí z Šalamovových, či Solženicynových knih. Sám Dovatov ke konci knihy říká: „*Přísně řečeno vůbec nepišu o kriminálu a o muklech. Rád bych, aby to bylo o lidech a o životě. (...) Ještě jednou opakuji, že mě nezajímá vězení, ale život. Že mě zajímají lidé, a ne zrůdy.*“¹⁴⁸ A to se myslím podařilo Dovatovovi splnit do puntíku. Lágr je knihou, kde popis pocitů dozorců převažuje nad popisem táborového hnusu.

2.4.8. Ursula Ruminová – V ženském Gulagu u ledového oceánu

Dokumentární kniha německé autorky, občanky Západního Berlína, která byla v roce 1952 zatčena za údajnou špionáž pro americkou tajnou službu a odsouzena k 15 letům nucených prací na Vorkutě. Tuto knihu jsem do výběru zařadil jako příklad memoárové lágrové literatury vydané ve třetím tisíciletí. *V ženském Gulagu u ledového oceánu* (v německém originále *Im Frauen-GULag am Eismeer*, vydáno 2004) se na českých knižních pultech objevilo v roce 2005 v překladu Jaroslava Voříška.

Knih je rozdělena do tří částí – Vězení, Gulag a Cesta domů a umně se v ní prolínají dvě hlediska. Prvním jsou vzpomínky na 50. léta a druhým jsou vzpomínky z let 90. a začátku 21. století, kdy se autorka vrací do Moskvy nebo až na samotné „místo činu“, na Vorkutu. Autorka nám dává nahlédnout pod pokličku sovětské mašinerie, toho jak pracovala v 50. letech. Tradiční místa (známá z jiných memoárů) nám nahrazují místa nová jako Východní Berlín a jeho věznice Lichtenberg nebo Berlín-Karlhorst. Po výsleších v berlínských vězeních dojde i na dobře známou věznici Butyrka, kde Ursula strávila také několik dní. Ruminová nám v celé knize jako na dlani podává příběhy jednotlivých lidí,

¹⁴⁷ DOVLATOV, Sergej Donatovič. *Lágr*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1995, 164 s. ISBN 80-7207-174-2., s. 109-114

¹⁴⁸ DOVLATOV, Sergej Donatovič. *Lágr*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1995, 164 s. ISBN 80-7207-174-2., s. 144

jejichž životy mají společný bod, a tím je zatčení a absurdní obvinění. Dozvídáme se o tom, jak byla pracovně nalákána do Východního Berlína a tam sebrána. Jak byly tou dobou ženy obviňovány a souzeny za špionáž, protože pracovaly v továrně, jejíž ředitel měl styky se západem a podobně. Dozvídáme se o tom, jak to na začátku padesátých let chodilo v Berlíně. „*Na západě města neustále mizeli lidé! Byli unášeni pomocníky NKVD nebo Státní bezpečnostní služby, záludně odvlékáni a jejich dalším místě pobytu a osudu se už nikdo nic nedozvěděl.*

Lidé ve východní části města, nebo ve východní zóně mizeli stejně tajemně. (...) Jejich počet nezná nikdo.“¹⁴⁹ Ukazuje se, že i na území NDR pracovala ruská tajná služba se stejnou akurátností jako na své „domácí“ půdě.

Ursula ve své knize popisuje celý proces od zatčení přes výslechy, transport až po samotný tábor a podmínky v něm. Samotným popisem se kniha neodlišuje od jiných, už dříve zmiňovaných memoárů. Co však je v této knize navíc, je jiný, více ženský, pocitově laděný náhled žen na věc. Ten bych chtěl například demonstrovat na situaci, kdy ženy pracovaly v cihelně při 60 i 70 stupňovém horku. „*V kirpičnych zavodach kde, ženy páli cihly, spalují současně i svůj život. Kdykoli ve velkých dřevěných bednách vlečou uhlí a topí jím v cihlových pecích, roztápějí také ve svém vlastním krematoriu. Doslova se ničí zaživa! A přesto dívky a ženy téměř všech národů východního světa i zde používají rtěnku, protože ani v takové robotárně nechtějí zapomenout, že jsou ženy.*“¹⁵⁰ Jasně se tyto ženské city projevují i například na samém konci knihy, kdy autorka popisuje příjezd do Berlína. „*Sedáme si s Karin na lavičku. Čekáme, máme čas a ještě nevíme, co si s ním počít. Pak přicházejí slzy úlevy, slzy, které nám předcházející doba nedovolovala. Držíme se za ruce a pláčeme jako malé děti.*“¹⁵¹ Právě tato citová složka, která mnohdy chybí v memoárech mužských autorů, činí tuto knihu velice dojemnou a poutavou. Jako podtržení celé atmosféry knihu lemují četné fotografie samotné autorky a kopie jednotlivých lágrových

¹⁴⁹ RUMIN, Ursula. *V ženském gulagu u ledového oceánu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2005, 234 s. ISBN 80-724-3250-8., s. 11

¹⁵⁰ RUMIN, Ursula. *V ženském gulagu u ledového oceánu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2005, 234 s. ISBN 80-724-3250-8., s. 115

¹⁵¹ RUMIN, Ursula. *V ženském gulagu u ledového oceánu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2005, 234 s. ISBN 80-724-3250-8., s. 217

dokumentů a vůbec nevádí, že autorka strávila v celém vězeňském kolotoči Sovětského svazu „pouhé“ dva roky.

2.5. Filmová tvorba

Co se týče filmové tvorby, začínají se první nezávislé filmy s touto tematikou objevovat v 70. letech, avšak jejich boom začíná až po konci studené války a rozpadu SSSR. Filmovou tvorbu můžeme rozdělit na celovečerní komerční filmy a dokumenty. V této práci se zastavíme jen u některých z nich. Téma GULAGu bylo využito s propagandistickými cíli již ve 30. letech 20. století. Jednalo se např. o sovětské snímky *Kanál Volha-Moskva* (1937) nebo film *Vězni* (1936). Nejzajímavější na filmu *Vězni* je to, že byl promítán pouze vězňům samotného GULAGu. K prvním filmům s lágrovou tematikou, které se objevily na našem území, můžeme zařadit filmové ztvárnění novely Alexandra Solženicyna *Jeden den Ivana Děnisoviče* v norskobritské koprodukci z roku 1970. Na tehdejší poměry a možnosti se jedná o poměrně zdařilou adaptaci stejnojmenné novely. Další snímky pochází již z doby těsně před rozpadem SSSR nebo po něm. Děj celovečerních filmů bývá založen na podobném průběhu. Bizarní obvinění a odsouzení k pobytu v táborech GULAGu a poté úspěšný pokus o útěk. První film s takovouto dějovou linií je americký snímek *Gulag* z roku 1985, podobným dějem navazuje německý film *Bílé peklo* z roku 2001. Posledním natočeným a asi největším trhákem s tematikou útěku z GULAGu je americký snímek *Útěk ze Sibíře*, který byl zpracován na motivy světoznámého románu S. Rawicze *Dlouhá cesta*. Právě tato kniha vzpomínek z roku 1956 přinesla autorovi slávu a jeho příběh útěku z lágru patří k nejznámějším knihám s touto tematikou. Slawomir Rawicz zde popisuje svou jedenáctiměsíční pouť, již absolvoval se skupinou dalších 6 vězňů, z táborů na Sibíři až do Indie. Skupina musela překonat více než 6000 kilometrů přes zamrzlé sibiřské pláně, přes rozpálený písek pouště Gobi, přes vrcholky Himalájí až do vytoužené Indie.¹⁵² Celovečerních snímků bylo samozřejmě

¹⁵² Pravdivost samotného příběhu byla již za autorova života zpochybňována, ani to však nebránilo jejímu přeložení do více než 25 jazyků. Před natáčením tohoto filmu však došlo k odhalení historického podvrhu. Jak vyšlo najevo z archivních dobových zápisů, S. Rawicz žádný útěk z táborů neabsolvoval, ale byl pouze amnestován. Ve skutečnosti se jedná o příběh Witolda Glińskiego, jenž Rawicz od něj převzal a vydával za

natočeno mnohem více. Mezi věrně zpracované lze zařadit například ještě sovětský snímek z roku 1991 *Ztracený na Sibiři*. Z trochu jiného soudku je maďarský komediální příběh *Vaska Nechměviset* z roku 1996, který už s prostředím GULAGu je spojen jen částečně.

Druhým filmovým žánrem zabývajícím se tematikou GULAGu je dokument. Zde naopak budeme mluvit převážně o českých či slovenských dokumentech a jejich záběr bude více zaměřen na české hledisko. Dokumentární tvorba o GULAGu, především ta česká, se začíná naplno rozvíjet až v 21. století. Všechny dokumenty odkazují na výpovědi svědků a jsou velmi emotivní. Ani po letech při vzpomínkách nechybí smutek, slzy. Nejobsáhlejším dokumentem je produkt z přelomu tisíciletí z dílny BBC se strohým názvem *Gulag*. Jedná se o třídílný, téměř tříhodinový seriál, který obdržel řadu ocenění na mezinárodním poli. Z českých dokumentů stojí za zmínku práce P. Všelichové, která ve spolupráci s M. Borákem natočila *Zločin jménem Katyň* (2006) a *Lebka* (2007), které podávají vzpomínky českých občanů, jejichž rodiče, sourozenci a kamarádi z oblasti Záolzí našli svůj osud v Katyňském lese. Druhý zmiňovaný dokument je o lebce, kterou si z Katyně odvezl jeden z vyšetřujících lékařů z obavy, že zločin bude Sověty zneužit a zamaskován tak, aby z něj bylo obviněno Německo. Nyní po více než 50 letech se snaží zjistit, komu odvezená lebka patřila, a to nás přivádí na území dnešní České republiky. Další dokument P. Všelichové *Zatajené popravy* (2008) pojednává o vraždách Čechů a československých občanů za „velkého teroru“. Zvěrstva se odehrála na Ukrajině v oblasti Žitomiru. Jedná se o emotivní příběhy potomků zastřelených nebo odsouzených k několika letům pobytu v GULAGu. V dokumentu vystupuje mj. i badatel Evžen Topinka, syn vězně GULAGu. Na závěr této kapitoly bych ještě rád zmínil dva slovenské dokumenty. Prvním je *Dovolenka v Gulagu* (2008) režiséra Ivo Brachtla, tím druhým pak snímek Ondreje Krajňáka *Prežili sme Gulag* (2009). Jedná se o výpovědi Slováků, kteří prošli tábory GULAGu. Druhý uvedený dokument sleduje osudy 5 mužů, kteří byli odvečeni po osvobození Rudou armádou v roce 1945 a vrátit se směli až po Stalinově smrti. Ale ani po svém návratu jejich utrpení neskončilo. Svůj cejch si nesli ještě dlouhá léta a jejich pronásledování skončilo až s pádem totalitního režimu v Československu.

svůj. Více k tomuto tématu např. http://instinkt.tyden.cz/rubriky/ostatni/osud/slawomir-rawicz-lez-pasovana-ze-sibire_26103.html nebo *Záhada dlouhé cesty* in *Respekt*, XXII.r., 2.-8.5.2011

Jak jsem se již zmínil v úvodu, dosud chybí publikace, která by monitorovala průběh perzekucí Čechů a občanů Československa v průběhu existence Sovětského svazu. Totéž se ale nedá říci o publikacích, jenž by se týkaly sovětského lágrového systému celkově. Zde se ale po dlouhá léta naráželo na problém politický. Proto až po pádu komunismu můžeme evidovat nárůst literatury, která se věnuje GULAGu. Jakoby nastala doba „dohánění restů“. Tento jev je patrný zejména v odborných studiích, či encyklopediích, které jakoby čekaly na pád železné opony. Do té doby vyšla jen část prací. To se týkalo především memoárů. Rusko má vůbec bohatou memoárovou základnu.¹⁵³

Uvedená memoárová próza je jen pomyslnou kapkou v moři. Zcela záměrně jsem vynechal práce Ginzburgové, Maloumiana, Rawicze a mnoha dalších, ačkoliv by si jistě zasloužili být zde uvedeny a citovány. Ve mnou uvedeném výběru memoárové prózy jsem se snažil demonstrovat, že každý memoár je jiný. Snad symbolicky jich uvádím sedm. Šťastná sedmička, která přinesla autorům štěstí, že přežili. Ačkoliv všechny autory spojují hrůzné zážitky prožité v soukolí sovětského represivního systému, každý se v nich zaměřil na něco jiného. Zatímco Alexandr Solženicyn se ve svém veledíle věnuje celkovému popisu celého systému, František Polák se zaměřil jen na cestu domů. Na to, co si mnozí z nás představují jako něco úplně banálního. Ne nadarmo se říká, že poslední krok je nejtěžší. Naproti tomu Šalamov v Kolymských povídkách nesleduje žádné souvislosti a realie. Plně se ponořuje do prostředí tábora a táborových vztahů. Úplně na druhé straně břehu stojí S. Dovlatov, dozorce v lágru. Ačkoliv jeho působení v lágru mělo úplně jinou náplň, i tak zde můžeme najít společné rysy s ostatními autory. Frustrace, nechuť, osamocení.

Z předchozích řádků vidíme, že u nás vycházela především memoárová díla. Zaměříme-li se na české prostředí, tak za komunismu můžeme evidovat malé množství prací. Z předválečného, ještě netotalitního, období jsou to například díla I. L. Soloněviče,

¹⁵³ Např. na internetové stránce hnutí Memorial můžeme najít seznam několika méně známých autorů, jejichž deníky, dopisy, črty atd. spravuje toto hnutí. Více viz. <http://www.memo.ru/history/memories/index.htm> nebo již zmiňovaná stránka <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=list>, která obsahuje více než 1500 jmen.

V. Brunovského nebo N. I. Kiseleva.¹⁵⁴ Z válečného období je známo několik propagandistických děl. Po únorovém převratu musela vzpomínková díla českých vězňů vycházet za hranicemi. V New Yorku vyšly na přelomu 50. a 60. let 3 práce Františka Poláka, v 80. letech v Kolíně nad Rýnem pak práce Karla Goliata-Gorovského.¹⁵⁵ Teprve po pádu komunismu a rozpadu Sovětského svazu se začínají ve velkém objevovat práce na toto téma různého charakteru i v českém prostředí. Až tedy v 90. letech se česká veřejnost mohla masově seznámit s díly Solženicyna, Šalamova, Maloumiana či Ginzburgové. Otevření Sovětských archivů, byť jen krátkodobé a ne zcela úplné, dalo šanci ke vzniku mnoha odborných prací, které ale v drtivé většině případů jsou cizojazyčné. Z českých odborných prací o GULAGu stojí za zmínku jméno a práce V. Bystrova, který je nejen autorem obsáhlého slovníku *Říše zla*, ale i mnoha dalších publikací, které se věnují únosům Čechů a občanů Československa do Sovětského svazu na konci války a bezprostředně po ní. Kromě toho byl spolunajitelem nakladatelství Bystrov a synové, kde vyšlo mnoho knih, jež tematicky souvisí s touto prací.¹⁵⁶ Od druhé poloviny 80. let začíná boom v rozvoji filmové tvorby na toto téma, zpočátku jde převážně o celovečerní filmy, na což navazuje na přelomu tisíciletí i řada dokumentů.

¹⁵⁴ Soloněvič I. L., *Rusko za mřížemi* (Praha 1936); Brunovskij V., *V sovětských žalářích: Vzpomínky odsouzence na smrt* (Praha 1931); Kiselev N. I., *Tábory smrti v SSSR: zápisky bývalého pracovníka VČK – OGPU* (Praha 1933)

¹⁵⁵ Polák F., *Otroci v sovětských koncentračních táborech* (1955), *Cestou ze sovětského koncentráku* (1959), *Jak žili a umírali sovětské otroci* (1962); Goliat-Gorovský K., *Zápisky ze stalinských koncentráků* (1986)

¹⁵⁶ Mj. Rossi J., *Encyklopedie GULAGu*; Bystrov V., *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi; Zírající do slunce: literárněvědný sborník o životě a díle gruzínského knížete Konstantina Čcheidzeho, spisovatele v Čechách*; Reiniš S., *Největší omyl dějin a další*

3. GULAG v československém tisku a ohlasy na dění v SSSR

V této kapitole si ukážeme, jak se československý periodický tisk a některé významné osobnosti stavěly k tematice sovětských pracovních táborů, nuceným pracím a dění v Sovětském svazu. Československá republika, jako nový státní útvar, nastoupila v roce 1918 složitou a trnitou cestu za vybudováním si trvalého postavení ve středu Evropy. Také carské Rusko prožívalo hektické období, protkané revolucemi, občanskou válkou, na jehož konci vznikl Sovětský svaz. Mladé Československo bojovalo se svými problémy, jeho vývoj byl silně narušen hospodářskou krizí, poté okupací nacistickým Německem, válkou a nakonec totalitní érou, trvající do roku 1989. Při všech těchto problémech a nemožnosti využívat dnešní moderní technologie, bylo velmi obtížné objektivně informovat o dění v Sovětském svazu. Nehledě na to, že po druhé světové válce vstoupila do hry i politika, kdy jsme se cítili zavázáni Sovětskému svazu za osvobození. Po únoru 1948 byly zveřejňované zprávy o SSSR řízeny „shora“ a téma táborů a nucených prací bylo prakticky tabu.

V této kapitole si představíme jen některé reakce a informace uveřejňované v Československu. Půjde o pomyslnou špičku ledovce, neboť shromáždit a vytřídit všechny informace týkající se této práce je prakticky nemožné. Vždyť např. v roce 1926 v Praze vycházelo přes 1400 novin a časopisů, i když některé z nich měly jepičí život.¹⁵⁷ Většinou se jednalo o periodika jednotlivých politických stran a katolická periodika. Některá periodika se snažila vystupovat nestranně, ale z jejich obsahu bylo zřejmé, jakou politickou linii upřednostňují. To se týkalo například *Lidových novin*. Celkově můžeme říci, že tehdejší tisk plnil spíše funkci politickou, než zpravodajskou.

¹⁵⁷ Více k jednotlivým titulům vycházejícím v Československu v letech 1918-1944 viz. Beránková M., Křivánková A., Ruttka F. – *Dějiny žurnalistiky, III. Díl, Český a slovenský tisk v letech 1918-1944*, s.53

3.1. 20. léta – úvahy velikánů

V 20. letech minulého století, se český tisk ještě nevěnoval otázce pracovních táborů v Sovětském svazu. Ty se nacházely teprve ve svém zárodku a informace o nich nebyly za hranicemi k máni. Z tohoto období jsou známé komentáře českých velikánů T. G. Masaryka a bratří Čapků, které se spíše věnují samotnému Sovětskému svazu a otázce komunismu. Jak již jsme dříve zmínili v souvislosti s Ruskou pomocnou akcí, Československo v čele s Masarykem tehdy plánovalo na 5 let poskytnout azyl mnoha ruským emigrantům, doufaje v jejich pozdější návrat do liberálního a demokratického Ruska. Z tohoto komentáře můžeme vyčíst, že se mu tehdejší poměry v Rusku, po Velké říjnové socialistické revoluci, pranic nelíbily.

To bratři Čapkové ve svých statích odsoudili komunismus jako takový. Jako první tak učinil Karel ve své úvaze - *Proč nejsem komunistou*. V této stati z prosince roku 1924 Karel Čapek obnažuje podstatu komunismu. To, co se mu na něm příčí. Není schopen se ztotožnit s jeho ideami. Odsuzuje rozdělení společnosti na dvě třídy proletářů a buržoazie. Prorokuje, že komunismus není sto pomoci chudým v jejich boji za lepším životem, akorát ještě prohloubí jejich bídu. A on stojí na straně chudých. „*Poslední slovo komunismu je vládnout, a nikoli zachraňovat; jeho velikým heslem je moc, a nikoli pomoc. Chudoba, hlad, nezaměstnanost nejsou mu nesnesitelnou bolestí a hanbou, nýbrž vítanou rezervou temných sil, kvasící hromadou zuřivosti a odporu.*“¹⁵⁸ Čapkovi vadí, že komunismus vidí svět jako mizerný, plný nedůvěry a je postaven na třídní nenávisti. Podle něj svět potřebuje pravý opak, společnost plnou vlídnosti, lásky a porozumění a proto se nemůže připojit ke komunistické ideji, která věří, „*že věšet a odstřelovat lidi za jistých okolností není nic vážnějšího než pobíjet šváby...*“¹⁵⁹ K otázce komunismu řekl své i bratr Josef Čapek. Ten na počátku roku 1925 v týdeníku *Přítomnost* publikoval svůj článek, taktéž nazvaný *Proč nejsem komunistou*.¹⁶⁰ V němž přiznává, že i v kapitalistickém světě nefunguje vše tak jak

¹⁵⁸ ČAPEK, Karel. *O věcech obecných, čili, Zóon politikon*. V nakl. Hynek vyd. 1. Praha: Hynek, 2000, 123 s. ISBN 80-862-0287-9., s. 77

¹⁵⁹ ČAPEK, Karel. *O věcech obecných, čili, Zóon politikon*. V nakl. Hynek vyd. 1. Praha: Hynek, 2000, 123 s. ISBN 80-862-0287-9., s. 85

¹⁶⁰ Stat' dostupná na <http://brettboard.dk/games/rules/boh1.htm>

má. Má-li ale vidět to dobré i zlé na současném řádu, tak je třeba to vidět i na komunismu, kde se mu mnohé věci příčí. Cítí, že nadchází čas světové revoluce a vidí ochotu komunismu hrát v ní přední roli. Doslova o komunismu píše: „*Věřím, že je schopen podniknouti revoluční akt, nevěřím však, že je dostatečně schopen vytvořiti pak řádně to, co by po takové revoluci mělo následovati.*“¹⁶¹

Z výše uvedeného vidíme, že českým intelektuálům nebyl vývoj v Rusku lhostejný. Reakcí na poměry v SSSR bylo samozřejmě více. Našla se i řada reakcí na články bratří Čapků. Kriticky se k nim vyjádřil například spisovatel Jaroslav Durych, který ke komunismu choval sympatie, avšak jeho reakce byla K. Čapkem a F. Peroutkou cenzurována.¹⁶² Zatím se však česká mediální sféra vyvarovala informací o nucené práci a táborech v SSSR.

3.2. 30. léta – první zmínky

Česká periodika se ve 30. letech začínají pomalu zmiňovat o táborech nucených prací v Sovětském svazu. Zmínky jsou stále častější, ale jedná se o nahodilé články. Tehdejší novináři jako by nechtěli způsobit senzaci, jak jsme tomu zvyklí ze zpráv dnešních médií. Zprávy byly podávány tak mimoděk. Informace o táborech byly uveřejňovány podobným stylem, jako tomu bylo například v *Národních listech* z 27. října 1934. Zde vyšel krátký článek pod názvem *Sovětské koncentrační tábory v arktických krajích*. Celý článek byl značně strohý. Zdá se, že autor vůbec neměl ponětí, jakým historickým jevem se sovětské tábory později stanou. Článek doslova zněl: „*Charbinskoje Vremja*“ ze dne 3. října líčí, jak uprchl z SSSR jistý Nikitin, přes deset let zaměstnaný v sovětském loďstvu. Podle jeho vypravování jsou koncentrační tábory dokonce i v arktických krajích, a to na ostrově Vajgač, kde 1.500 vyhnanců pracuje ve stříbrných dolech, v zemi Františka Josefa je 700 vyhnanců, na Nové Zemi 3.000 a na Kolském

¹⁶¹ Josef Čapek - Proč nejsem komunistou. *Karel Čapek (1890-1938)* [online]. [cit. 2012-03-15]. Dostupné z: <http://capek.misto.cz/komunista-j.html>

¹⁶² Plné znění odpovědi J. Durycha Karlu Čapkovi viz. <http://blisty.cz/art/51942.html>

poloostrově 2.000 vyhnanců.¹⁶³ Ve stejném duchu o táborech informuje i *Slovanská revue*.¹⁶⁴ Zde v oddíle Národní hospodářství, konkrétněji v článku *Moře bílých skvrn* o polárních krajích a jejich dobývání a následném osídlování. V těchto dalekých krajích byla nalezena obrovská surovinová základna, z které Rusko těží dodnes. Při popisu situace v Sovětském svazu a jejich vztahu k Anglii se autor F. O. Navrátil opět jen v pár větách zmiňuje o pracovních táborech v Karélii a na severu Ruska, kde vězni pracují za nelidských podmínek. Nic víc, nic míň.

3.2.1. Nová sovětská ústava

V roce 1936 v Sovětském svazu vstoupila v platnost nová ústava SSSR, tzv. Stalinská ústava. K této příležitosti byla v Československu vydána příručka „Nejdemokratičtější ústava světa“, ve které byl představen návrh samotné ústavy. Jak se dalo očekávat, byl zde značně idealizován život v SSSR. V ústavě byla vymezena vedoucí úloha strany. Navenek se tato ústava skutečně tvářila velmi demokraticky, slibovala sovětským občanům právo na práci, vzdělání, a dokonce i svobodu tisku. Ve skutečnosti se ale jednalo o jeden velký přelud, který centralizoval moc do rukou samotného Stalina a jemu nejbližších spolupracovníků. Těžko se chce věřit, že kouzlu této ústavy podlehly i mnohé osobnosti z řad českých intelektuálů, zvláště vezmeme-li v potaz informace, které sem pomalu prosakovaly od počátku 30. let. Mezi okouzlenými novou ústavou byl mj. i Karel Čapek či Hubert Ripka. K. Čapek se k návrhu vyjádřil doslova: „*První pocit, který ve mně vzbuzuje návrh nové ústavy SSSR, je pocit radosti a úlevy. Sovětský svaz není jen nesvobodnější zemí: je to země, vytvářející nový typ demokracie. Sovětský svaz vyzdvihuje vysoko na štít demokratické zásady, popírané v některých zemích. Není pochyby, že nový typ sovětské demokracie zanechá hluboké stopy i v těch zemích, kde existuje fašistická diktatura. Hned teď, po uveřejnění návrhu nové ústavy SSSR, je možno říci, že v dějinách*

¹⁶³ Sovětské koncentrační tábory v arktických krajích. *Národní listy*. 1934, roč. 74, č. 296, s. 4. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/9508138>

¹⁶⁴ *Slovanská revue*, č. 11.-12/1934, s. 49-57

*Evropy začíná nová éra. Nová sovětská ústava znamená pokrok pro celý svět.*¹⁶⁵ Až se nechce věřit, že by této iluzi podlehl muž Čapkova formátu, a nejen on.

3.2.2. Případ Soloněvič

Další vlna informací o gulazích, která prosákla do českých médií je spojena s vydáním díla I. L. Soloněviče *Rusko za mřížemi*. Zejména *Národní listy* si ve svém čísle z 6. 5. 1936¹⁶⁶ neberou servítky a pojmenovávají věc pravým jménem. Autor článku, Vladimír Sís, zde v komentáři k Solonevičově knize¹⁶⁷ píše o Rusku jako o žaláři lidu a hovoří o tom, že je třeba podobné knihy číst, abychom věděli, jak to vypadá v socialistickém ráji. Do ČSR se tak dostává například informace o tom, že v SSSR je v podobných táborech vězněno na 5 milionů lidí. I v dalších článcích z 30. let je skloňováno Soloněvičovo jméno jako bojovníka proti otrocké práci v táborech. Byly to opět *Národní listy*,¹⁶⁸ které informovaly o zasedání Společnosti národů, na kterém se může mj. projednávat otázka otrokářství. *Národní listy* upozorňují na to, že otrocká práce se stala běžnou součástí sovětské společnosti a odvolává se na výpovědi uprchlíků z těchto táborů, které mohou být na zasedání využity. Zmiňují zde jména I. Soloněviče, msgr. Sloskana nebo pastora Kerna. Soloněvičovo jméno se v českých hromadných sdělovacích prostředcích objevuje i na začátku roku 1938 v souvislosti s výbuchem dopisní bomby, tehdejší tiskem byla bomba označována jako pekelný stroj, v redakci emigrantského listu *Golos Rossii*. *Lidové noviny* nebo *Moravská Orlice*¹⁶⁹ tehdy využily možnosti a vylíčily

¹⁶⁵ Čeští intelektuálové o nové ústavě Sovětského svazu. *Praha-Moskva : Revue pro kulturní a hospodářskou spolupráci ČSR a SSSR*. 1936, roč. 1, č. 4, s. 115-116.

¹⁶⁶ Celý článek na straně 5 *Národních listů* ze dne 6. 5. 1936 je k dispozici na <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/7234832>

¹⁶⁷ V. Sís v článku hovoří o autoru knihy „*Rusko za mřížemi*“ jako o Janu Soloněvičovi, patrně se jedná o tiskovou chybu nebo nedopatření ze strany autora článku

¹⁶⁸ *Národní listy* 26. 5. 1935, strana 5 – dostupné na <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/7166278>

¹⁶⁹ Jednalo o následující výtisky: *Lidové noviny* 4. 2. 1938; 9. 2. 1938 a *Moravská Orlice* 9. 2. 1938

Soloněviče jako štváče proti Sovětskému svazu, který se nebojí spojit ani s takovými lidmi jako jsou Goebbels či Göring.

3.2.3. Weilovy romány

Další aférou, která mohla změnit názor československé společnosti na Sovětský svaz, bylo vydání románu Jiřího Weila *Moskva – Hranice* v roce 1937. Autor zde popisuje životní příběh Ri, Židovky s českými kořeny, která se ocitá v Moskvě 30. let, kam doprovází svého muže, smluvního inženýra v továrně. Jede do Ruska, do „*podivné země, kde lidé nepijí kávu, netančí, nemají automobilů, nejezdí do hor na lyže, nechodí do kaváren a místo toho budují socialismus.*“¹⁷⁰ Právě na osobě Ri a jejích přátel, které si v Moskvě našla, Weil popisuje realitu tehdejšího Sovětského svazu. Ri, Evropanka, zhýčkaná luxusem západního světa, se zde postupně přeměňuje v poctivou dělnici, dokonce v údernici. Splývá s šedí okolního světa. Její přerod zachází dokonce tak daleko, že cituje Lenina. V románě autor pravdivě líčí tehdejší Moskvu a Sovětský svaz 30. let, s politickými procesy, lhostejností, udáváním. Hlavní hrdiny znepokojuje, že neustále mizí lidé. Ze dne na den, bez rozloučení.

Ačkoliv Weil přímo nenapsal, že v Sovětském Rusku jsou lidé hromadně, bezdůvodně a z moci úřadů zavírání do pracovních a koncentračních táborů, lze to z děje románu vytušit. Ukazuje zde, že můžete buď splynout s davem, to znamená naučit se všechny ty kouzelné formulky a citáty, nebo si uchovat svou individualitu, své názory. Za to vás však může stihnout trest, tak jako se to stalo jednomu z hrdinů románu, Tonymu Strickerovi. Nakonec se do případu okolo obvinění Tonyho zamotává i druhá hlavní postava Jan Fischer. Ten je nyní viněn z toho, že se s Tonym scházel a neudal ho. V souvislosti se smrtí Kirova a následnými politickými procesy je obviněn z toho, že se zúčastnil tajné schůze opozice. Fischer je nakonec vyloučen ze strany, vyhozen ze zaměstnání ale v očích ostatních už je nic, neexistuje, je pouhým stínem.

¹⁷⁰ WEIL, Jiří. *Moskva - hranice: román*. 1. vyd. Praha: Vydavatelstvo Družstevní práce v Praze, 1937, 383 s., s. 7

Weilův román *Moskva – hranice* vyšel v roce 1937, na něj navazuje druhý Weilův román *Dřevěná lžíce*, kde pokračují osudy Jana Fischera a Tonyho Strickera, tentokrát na stavbě největší stavby druhé pětiletky, na stavbě kombinátu na Balchaši, kam byli za trest posláni. Za kritiku stalinismu a SSSR v románu *Moskva – hranice* byl Jiří Weil vyloučen z komunistické strany a perzekvován. Román směl podruhé vyjít až v roce 1991, čili více než 30 let po autorově smrti. Pokračování v podobě románu *Dřevěná lžíce*, jež se Weil po problémech s prvním románem bál vydat, poprvé oficiálně vyšlo až v roce 1992.

3.3. 40. léta – sblížení s politikou SSSR

Po třicátých letech, kdy se v českých a slovenských médiích začaly objevovat objektivní informace o Sovětském svazu a jeho politice útlaku a otročení vlastních občanů, přichází vystřízlivění v letech čtyřicátých. Po válečných letech a naději na obnovení demokracie v Československu přichází „daň“ za osvobození Sovětským svazem. Dne 5. 4. 1945 byl v Košicích přijat tzv. Košický vládní program, který měl do budoucna určit směr, kterým se bude ubírat naše zahraniční politika. Několik málo vět z tohoto programu: „*Vyjadřujíc neskonanou vděčnost českého a slovenského národa k Sovětskému svazu, bude vláda pokládat za neochvějnou vůdčí linii československé zahraniční politiky nejtěsnější spojení s vítěznou slovanskou velmocí na východě. (...) Vláda bude od počátku uplatňovat praktickou součinnost se Sovětským svazem, a to ve všech směrech – vojensky, politicky, hospodářsky, kulturně ...*“¹⁷¹ V 16 bodech programu se kromě politických otázek upravuje i vytváření obrazu SSSR v československé společnosti. Bod XV přímo říká, že „*zcela nově bude vybudován i v kulturním ohledu náš poměr k největšímu našemu spojenci – SSSR. K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR.*“¹⁷² Takovýmto způsobem tedy

¹⁷¹ České vlastenecké stránky spojené s časopisem *Svědění*. *Svědění* [online]. [cit. 2012-03-18]. Dostupné z: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm

¹⁷² České vlastenecké stránky spojené s časopisem *Svědění*. *Svědění* [online]. [cit. 2012-03-18]. Dostupné z: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm

začala sovětizace hromadných sdělovacích prostředků a nejen jich v Československu.¹⁷³ V českém a slovenském tisku funguje následná cenzura, kdy jsou tiskoviny povinně odesílány příslušným kontrolním orgánům. Ty si stěžují na neexistenci jednotných směrnic jak cenzuru uplatňovat a podávají návrh takových směrnic, kterými by se měl československý tisk řídit. Tento návrh nazvaný *Tiskové pokyny k provádění cenzury tisku*¹⁷⁴ byl přijat na Slovensku v roce 1947 a v Čechách o rok později. Tento zákon mj. obsahoval bod, který upravoval zprávy o Sovětském svazu. „*Není dovoleno tiskem uveřejnit:*

1. *Všechno, co by mohlo poškodit dobrý poměr a vztahy Československé republiky k jejím spojencům, jmenovitě se Svazem sovětských socialistických republik, zejména hanobení, útoky, zlehčování nebo ironizování SSSR, Rudé armády, státního zřízení SSSR a komunistického hospodářského a sociálního systému. ...*¹⁷⁵

V souvislosti s tímto zákonem a komunistickým převratem v roce 1948 začínají být ihned některá periodika zakazována. Nejvíce to samozřejmě postihlo periodika nekomunistická a katolická. „*Celkově v roce 1948 zaniklo více než 570 periodik*“.¹⁷⁶ Oficiální důvod zněl – úspora papíru. Došlo i na zahraniční periodika, která se v mnohých případech přestala dovážet do republiky. Pokud bylo právo dovozu ponecháno, tak jen se značným omezením přístupu k němu. Takto byly nastaveny podmínky tisku na dalších 40 let. Československý občan měl být izolován od nežádoucích informací, ať už domácích či zahraničních a jeho názor měl být ovlivňován mocí řídicího aparátu KSČ nad mediální sférou. Nehledě na Košický vládní program a uplatňování následné cenzury se i nadále objevovaly články, které útočily na Sovětský svaz, ale bylo jich mnohem méně a musely

¹⁷³ Tématu komunizace a sovětizace mediální krajiny v Československu v letech 1945-1948 s ukázkou jednotlivých případů se blíže věnuje Vladimír Bystrov v knize *Svobodná nesvoboda*

¹⁷⁴ Více k tomuto tématu viz. Bystrov V., *Svobodná nesvoboda*, kap. Přece jen cenzura, s.30

¹⁷⁵ BYSTROV, Vladimír. *Svobodná nesvoboda: některé příklady postupující komunizace a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet český nekomunistický a církevní tisk v letech 1945-1948*. Praha: Vyšší odborná škola publicistiky, 2006, 131 s. ISBN 80-903-7570-7., s. 32

¹⁷⁶ KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-807-3676-988., s. 145

být zamaskovány například nic neříkajícím titulkem. Tak tomu bylo i v *Národní obrodě* 26. 2. 1947. V nevelkém sloupku s nic neříkajícím nadpisem v podobě vykřičníku a obsahem, který informoval o knize o SSSR, jež vyšla ve spojených státech. V nevinně vypadající poznámce o srovnání dvou pracujících, Ivanu a Joeovi, tak nalezneme větu – „*Ivan se musí víc bát, aby svého zaměstnavatele nepohněval, protože zaměstnavatel ho může poslat do tábora na nucené práce.*“¹⁷⁷ Útočné informace musely být takto schovávány mezi řádky. Podobných článků však bylo poskrovnu a v mediální sféře se začala uplatňovat linie převážně komunistického tisku.

Zajímavým zdrojem informací ze 40. let je antisemitský týdeník *Árijský boj*. Ačkoliv jak název týdeníku napovídá, informace zde uvedené mají ideologicky zabarvený charakter. I tak lze najít v některých číslech zajímavé a po selekci nežádoucích slov i pravdivé informace. V článcích k Sovětskému svazu se neustále opakují výpady v podobě slov židobolševismus, židovští zvrhlíci, židovští katané apod. V čísle z 1. 5. 1943 přináší svědectví Kajetána Kluga, který utekl ze „Sovětského ráje“. Ten popisuje svůj příběh, jak se dostal do vorkutsko-pešchersko-uchtinského tábora i jak se mu těšně před napadením Sovětského svazu podařilo utéci ze SSSR. K otrocké práci v Sovětském svazu se mj. vyjádřil, „*že v sovětských pracovních táborech je patnáct milionů otroků. Všechny velké stavby, kterými se židobolševická vláda Kremlu honosně chlubila, byly provedeny našťastníky, jež GPU poslala na nucené práce. (...) Lidský materiál pro tábory obstarává pověstná GPU, která je úplně v rukou Hebrejců. (...) Odsouzenci k nuceným pracem jsou bezmocné oběti židovského běsnění. Jsou nuceni k nesmírně velkému pracovnímu výkonu za nejhorších podmínek. Pracují těžce v dolech na uhlí a rudy, rubou lesní velikány, staví silnice, proměňují tundry na úrodná pole.*“¹⁷⁸ Z této ukázky vidíme, že autor článku na tehdejší dobu poskytl až neskutečně pravdivé informace, které bohužel zaobalil do antisemitského a antisovětského kabátu. Druhý článek z toho periodika¹⁷⁹ se pro změnu věnuje skupině uprchlíků ze Solovek, kteří riskovali život útekem na moře, kde je

¹⁷⁷ BYSTROV, Vladimír. Svobodná nesvoboda: některé příklady postupující komunizace a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet český nekomunistický a církevní tisk v letech 1945-1948. Praha: Vyšší odborná škola publicistiky, 2006, 131 s. ISBN 80-903-7570-7., s. 44

¹⁷⁸ Otroctví v Sovětech. *Árijský boj*. 1943, roč. 4, č. 18, s. 2.

¹⁷⁹ Článek *Tovaryšči v nedbalkách* z 1. 7. 1944, s. 2

zachránila norská loď. Opět zde najdeme mnoho užitečných a pravdivých informací. Autor se věnuje i zklamání z Gorkého návštěvy Solovek.

3.4. 50. léta – odhalení kultu osobnosti Stalina

V 50. letech se tisk vyvíjí oficiální stranickou cestou. Jsou upřednostňována periodika komunistická jako *Rudé Právo* či *Pravda*. K událostem v těchto letech se vyjadřoval i kulturně-politický měsíčník, později týdeník, *Literární noviny*, který se komunistům povedlo definitivně zakázat až v roce 1969. Ten často vydával komentáře ke knihám a dobovým událostem, a tudíž se mohl v jistých mezích vyjadřovat i k dění v Sovětském svazu.

Oficiální komunistické deníky se v 50. letech věnovaly především hodnocení výsledků jednotlivých roků pětiletky, otiskovaly různé projevy komunistických pohlavárů apod. Oslavovaly budování socialismu, informovaly o vzestupu národního hospodářství v SSSR, o údernících a stachanovských hnutích. Vycházely články na téma, co jsme viděli v Sovětském svazu, kde ortodoxní komunisté idealizovali život v socialistickém Rusku – nové moderní budovy, výstavba domů, silnic, plnění plánů na 110% a více. Dvěma milníky 50. let v československém tisku, ve vztahu k SSSR, byly úmrtí Stalina v březnu 1953 a XX. Sjezd KSSS v únoru 1956, na kterém byl odhalen kult osobnosti Stalina. Zejména druhá událost si žádala komentáře k nucené práci, táborům GULAGu a zavírání v nich nevinných lidí, leč jak si ukážeme, bylo tomu jinak.

Téma smrti Stalina mělo v českých periodikách stejný nádech. V prvních číslech po jeho smrti se vždy v tiskovinách objevila veliká fotografie soudruha Stalina a oznámení, že odešel velký vůdce, následovník Lenina. Ten, jenž dovedl Sovětský svaz k vítězství ve světové válce, ten, jenž se zasloužil o to, že Sovětský svaz zdárně směřuje ke komunismu. Pochval na adresu Stalina se tou dobou v tisku objevovalo mnohem více. Vrcholem adorace bylo číslo *Rudého práva* ze dne 6. 3. 1953, které mělo jen dvě strany, přičemž na první byl jen obří plakát generalissima Stalina, a strana druhá byla věnována lékařské zprávě a soustrastným dopisům.

XX. sjezd KSSS byl předurčen způsobit větší rozruch. Odhalení kultu Stalina bylo v českých médiích věnováno mnoho prostoru, ale tehdejší média se pod tlakem komunistické strany držela oficiální linie a přízemních komentářů k danému sjezdu. Jednohlasně odsoudili kult osobnosti Stalina. Sovětský svaz sebekriticky hlásí, že došlo k mnoha chybám a pochybením, ale že právě tato sebekritika ještě víc semkne lid kolem strany a dovede ho ke společnému cíli – komunismu. XX. sjezd poukázal na chyby, jichž se Stalin dopustil. Vyčítají mu, že se především odchýlil od samotného učení marxismu-leninismu. Jeho kroky popíraly zásadu kolektivního vedení země. Místo toho soustředil moc jen ve svých rukou a o řadě věcí rozhodoval sám. Vyčítají mu, že ztratil pokoru a sláva mu stoupla do hlavy. Selhal tedy především jako člověk, jako jedinec. Nejednalo se o selhání systému. Ten byl podle tehdejších médií naopak ještě silnější a tím, že s odhalením kultu osobnosti vyšel na veřejnost, demonstroval svojí sílu. Komentářů v obdobném duchu bylo nespočet. Nyní si ukážeme, jak se tehdejší média v souvislosti s touto kauzou stavěla k tomu, co nás nejvíce zajímá. K otázce pracovních táborů, represí, nucené práce v tehdejších novinách nenajdeme prakticky nic. Stalinovi je v této otázce vyčítáno především to, že svěřil tak velkou moc orgánům státní bezpečnosti a do jejich vedení dosadil špatné lidi. V souvislosti s tímto bývá nejčastěji zmiňováno jméno Lavrentije Beriji, který se stal lidovým komisařem vnitra. K ožehavé otázce represí toho nejvíce najdeme v *Rudém právu* ze dne 13. dubna 1956. „*Velmi těžkými mohou být důsledky kultu osobnosti, jestliže pak dokonce dojde k nadřazení některého jednotlivého státního orgánu nad stranu, jestliže se například dostane strana pod kontrolu bezpečnostních orgánů. Je známo, že Stalin plně důvěřoval Berijovi, který svého času stál v čele bezpečnosti v SSSR. Tento agent a provokatér dovedně využíval Stalinových slabostí, vzněcoval v něm pocity podezření. Kult osobnosti vedl pak k hrubému svévolnému porušování socialistické zákonnosti, které s sebou přinášelo i demoralizaci některých pracovníků státního aparátu a strany. Hrubé porušování socialistické zákonnosti našlo i své teoretické zdůvodnění v nesprávné Stalinově thesi o nutnosti masových represí v období vítězné socialistické výstavby.*“¹⁸⁰

¹⁸⁰ Nejvýznamnější poučení z XX. sjezdu KSSS. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 103, s. 3-4. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1956/4/13/3.png>

Celkově můžeme říci, že v 50. letech byl tisk naplno podřízen ideologii komunistické strany, což je z výše uvedeného více než patrné. Ačkoliv se tu už skoro 20 let vědělo o existenci táborů v Sovětském svazu, tehdejší média se jim nevěnovala.

3.5. 60. léta – odstraňování kultu osobnosti Stalina

V této dekádě v československém tisku pokračuje proces odstraňování kultu osobnosti Stalina. K této otázce se v médiích neustále vrací v souvislosti se sjezdy komunistických stran, ať už se jednalo o KSČ nebo KSSS. Několikrát jsou připomínány chyby, kterých se dopustil Sovětský svaz za Stalina. Nikdo mu neupírá úspěchy, kterých dosáhl, zejména pak jeho zásluhy na vítězství ve 2. světové válce ale pořád dochází k odsuzování chyb, kterých se dopustil. Lidé jsou ujišťováni, že Sovětský svaz se již vrátil zpět na správnou cestu dle Leninských zásad, a že důsledky tohoto kultu jsou již od roku 1953 důsledně odstraňovány.

Ve stejném duchu jsou psány články o vydání novely Alexandra Solženicyna *Jeden den Ivana Děnisoviče*. V jeho případě se nehodnotí ani tak obsah samotného díla, jako obrovská vůle samotného hlavního hrdiny Šuchova. Hodnotí se jazyk, jakým je dílo napsáno. Tou dobou vychází i další Solženicynova díla – *Matrojina chalupa* a *Případ na stanici Krečetovka*. Kritika je ohromena kvalitou Solženicynových děl a srovnává ho s Tolstým či Dostojevským, leč táborům a samotné podstatě knihy se věnují pramálo. Knihu hodnotí jako „daň“ kultu osobnosti, který musel zanechat svou stopu i v literatuře. A právě takovéto knihy mají pomoci k jeho překonání. Snad právě proto byla novela tak kladně přijata v komentářích sovětských představitelů a inteligence. Za všechny můžeme uvést komentář z *Rudého práva* z 28. 2. 1964. „*Ruské vydání dnes již světoznámé novely od Alexandra Solženicyna bylo jedním z mnoha důkazů o tom, jak hluboce a vážně se chápe v Sovětském svazu náprava chyb a křivd způsobených kultem osobnosti. Vždyť zde se zcela konkrétně, v názornosti, jaké je schopno jen umělecké dílo, předvádí pronásledování tisíců nevinných lidí prohlášených za nepřátele lidu, zrádce, špiony atd. a uvržených na desetiletí do kárných táborů, kde je stíhala každodenní krutost, aniž mohli pomyslet na ospravedlnění.*“

*Bylo již mnohokrát poprávu řečeno, že nikdo nikdy v dějinách nedokázal tak statečně a důsledně před zraky celého světa odhalit vlastní chyby, jako to při kritice kultu dokázali komunisté.*¹⁸¹ Článků v podobném duchu byla celá řada.

V 60. letech dochází i k řadě změn v mediální sféře. V roce 1960 dochází ke změně územního uspořádání Československa a v souvislosti s tím i ke změnám vydávání periodik. Každý kraj měl přidělený deník a okres týdeník, který vydávalo KSČ. V roce 1966 byl přijat nový tiskový zákon č. 81/1966 o periodickém tisku a ostatních hromadných sdělovacích prostředcích. Tento zákon upravoval všechny předchozí předpisy a vyhlášky, které se týkaly tisku, a byl důležitý především z toho důvodu, že v § 17 uzákonil cenzuru. V souvislosti s bouřlivými událostmi Pražského jara 1968 a snahou o liberalizaci československé společnosti dochází k novelizaci tohoto zákona. Nový zákon č. 84/1968 z 26. 6. 1968 říká, že cenzura je nepřípustná. Tento závan demokratických principů do československých médií byl však násilně přerušena invazí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Následné období normalizace opět navrácí mediální krajinu do dřívějších kolejí, ve kterých setrvala až do roku 1989.

3.6. 70. léta – hon na Solženicyna

Toto desetiletí bylo v československém tisku ve znamení útoků na Alexandra Solženicyna. Vlnu nevole vyvolalo jeho třídílné dílo *Souostroví Gulag*, jež vyšlo v roce 1973. Kampaň, která se potom rozpoutala, neměla obdoby a slouží jako typický příklad ideologické výchovy čtenáře tehdejším režimem. Články proti Solženicynovi vycházely jen v komunistických denících, *Pravdě*, a především v *Rudém právu*.

Stránky plnily ofenzivně laděné věty a souvětí. Propaganda tehdejších dní nebrala konce. Jeho dílo bylo během několika málo dnů a týdnů nazváno pamfletem, paskvilem, pomluvou socialismu, chválou carismu, či protisovětským krvákem. Vrcholem pak bylo označení za tuctový fabrikát z antikomunistické kuchyně. Média za jeho „útoky“ na

¹⁸¹ DROZDA, Miroslav. Jeden den Ivana Děnísoviče. *Rudé právo*. 1964, roč. 44, č. 59, s. 3. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1964/2/28/3.png>

Sovětský svaz vidí především jeho osobní zájmy, zášť a touhu po odplatě. Tvrdila, že Solženicyn je zastáncem starých pořádků toužíc po restauraci carského zřízení, doby, kdy patřil k bohatým statkářům. Proto teď plive špínu na revoluci a stojí po boku antikomunistů. Autoři článků v Rudém právu se usilovně snažili působit na mínění čtenářů. Jednotlivá čísla se plnila filipikami na autorovu adresu. „*Autor se zalyká patologickou nenávistí k zemi, kde se narodil a kde vyrostl, k socialistickému zřízení, k sovětskému lidu. Tuto knihu, maskovanou dokumentárností by bylo možno nazvat výplodem chorého mozku, kdyby nebyla prošpikována cynickým překrucováním, sesmoleným v zájmu sil imperialistické reakce. (...) Solženicyn si vysloužil to, oč tak vytrvale usiloval – úděl zrádce, od něhož se musí s hněvem a opovržením odvrátit všichni sovětské pracující, všichni čestní lidé na celém světě.*“¹⁸² V novinách se útočí na Solženicynovy styky v zahraničí, tvrdí se, že obchoduje s antikomunismem a vydělává na něm. Jak jinak by mohl mít tři automobily, konto ve Švýcarsku, a ještě si vydržovat advokáta, který se mu o něj stará. Na Solženicynovi tehdy nezůstala nit suchá. „*Solženicyn je v této vlně antisovětské extáze kurtizánou typu jakési politické „sexbomby“, kolem níž se celá kampaň rozvíjí. A až kniha vyjde francouzsky, brzy antikomunističtí traviči pružně „přeladí“ na jiné téma, aby předešli možné blamáži i riziku zdiskreditování mírou reakčnosti autora. A veřejnost začnou zasypávat výmysly třeba o „utrpení“ Sacharova či jemu podobných.*“¹⁸³

Souostroví Gulag je v médiích prezentováno jako zbraň Západu, jež má posloužit v boji proti socialismu, proti Sovětskému svazu. Tehdejší formování veřejného mínění může na dnešního čtenáře působit i trochu komicky. „*Přichází Solženicyn se svým pamfletem Souostroví Gulag. Poslal jej na Západ, do arsenálu ideově politické propagandy monopolistické buržoazie, nejreakčnějších imperialistů jako svou třídní pomoc. Má se ho zneužít k pomluvám, k diskreditaci Sovětského svazu, který je hlavní silou společenského světového pokroku.*“¹⁸⁴ K utváření názoru na celou situaci se Solženicynem

¹⁸² Cesta zrady. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 12, s. 7. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1974/1/15/7.png>

¹⁸³ VOLF, Alois. Komu slouží Solženicynův antisověťismus: Na okraj kampaně francouzské reakce. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 21, s. 6. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1974/1/25/6.png>

¹⁸⁴ KOZÁK, Jan. Proč tolik nenávisti. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 34, s. 5. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1974/2/9/5.png>

využívala média i další zbraně. V článcích k Solženicynovi jeho čin odsuzují různé sovětské osobnosti. Jsou zmiňována jména jako spisovatel Konstantin Simonov, režiséři G. Tovstogonov a J. Ozerov nebo metropolita Serafim a mnozí další. Celá protisolženicynovská kampaň byla zakončena souhlasnými články s jeho vyhoštěním ze Sovětského svazu.

Právě na příkladu kampaně se Solženicynem vidíme, jakou moc měla tehdejší komunistická média. Mínění prostého člověka bylo utvářeno s precizností a propracovaností. Z příkladů je markantní, že když to bylo potřeba, dovedl si tisk vypomoci spoustou cizích slov, která obyčejný člověk stěží mohl pochopit. Pracovní tábory byly pro Sovětský svaz už oficiálně uzavřenou kapitolou, kterou odsoudil společně se Stalinovým kultem osobnosti, a to měli udělat i občané. Špičky KSSS a KSČ se snažily ospravedlnit nucenou práci a fyzické týrání lidí Stalinem a navrátili se ideologicky k Leninovi a jeho zásadám. Fakt, že tábory vznikaly už za Lenina, tomu evidentně nevadil. Ale čas velkých změn se blížil.

3.7. 80. léta až současnost

V Československu pokračuje období normalizace. Obyvatelé tou dobou žijí dvojitý život. Smíření s režimem, který pod tíhou ideologie marxismu – leninismu neustále lže, začínají se přes víkend věnovat chataření, kde se cítí alespoň trochu svobodně. Postupné zmírnění režimu je spojeno s nástupem Michaila Gorbačova do čela KSSS. Ten zahájil veliké společenské změny, které měly vést k přestavbě Sovětského svazu a demokratizaci společnosti. Na tyto reformy se zavázala navázat i KSČ, ale spíše o potřebných změnách a přestavbě Československé společnosti jen mluvila. Sílicí vlny nespokojenosti a protestů obyvatel vyvrcholily Sametovou revolucí a pádem režimu v roce 1989. Podobný průběh postupného uvolňování probíhal i v tisku. Pomalu se začínají stále častěji a častěji objevovat články o gulazích. Tento proces vrcholí rokem 1989, po kterém se články a publikace na toto téma objevují jako houby po dešti. Překládají se memoárové knihy, točí se filmy. V novinách a časopisech se objevují články i na jednotlivá dílčí témata. Otvírá se téma únosů do Sovětského svazu po 2. světové válce, píše se recenze na jednotlivá díla,

objevují se i nové neznámé příběhy obyčejných lidí. Na stranách celostátních deníků se rozebírají témata odškodnění odvečených do SSSR, Solženicynovy narozeniny, či výstava o Gulagu v prostorech příbramského muzea. Informace o Gulagu vycházely především v *MF DNES*, *Hospodářských novinách*, *Lidových novinách*, ale i v *Právu* a mnohých dalších regionálních denících. Z časopisů velký kus práce v informovanosti veřejnosti odvedly především *Respekt*, *Týden* a *Reflex*, kde publikoval své články Vladimír Bystrov.

Z celé kapitoly vidíme, že informací o sovětských táborech v Československu moc nebylo. Svě v tom jistě hrála i technologická vyspělost, která ještě nebyla na takové úrovni, jak jsme tomu zvyklí dnes. Sovětský svaz se navíc samozřejmě snažil skutečnosti o táborech a útlaku lidí maskovat, proto první informace mohly do Československa dorazit až s prvními propuštěnými vězni. Další možností byl překlad již zveřejněných informací v ruských periodikách. Postupné pronikání informací do Československa bylo přerušeno 2. Světovou válkou a hlavně situací po ní. Tehdejší závaznost Sovětskému svazu, po roce 1948 ještě umocněná komunistickým převratem, na dlouhá léta určila ráz československého tisku. Většina mnou uvedených informací pochází z komunistických deníků *Pravda* nebo *Rudé právo*, to jasně dokumentuje, jak zde fungoval tisk po roce 1948. Několik málo informací pochází i z dalších periodik, především se jednalo o *Listy* a *Literární listy*, které byly různými modifikacemi *Literárních novin*. Několik málo informací nalezneme i v *Kulturní tvorbě*. Další články se podařilo uveřejnit i v některých jiných tištěných médiích, ale ty se dařilo komunistům po roce 1948 postupně zavírat. Svě v uveřejňování informací sehrála i následná cenzura, která se zde uplatňovala. Ta vytvářela dostatečný pocit strachu, že autor podlehl vlastní autocenzuře, aby se vyhnul případným problémům. Odpovědnost za článek totiž nesl šéfredaktor, který měl být zárukou ideologické správnosti a který ručil za jeho obsah. Případné sankce by postihly jeho. Přidáme-li k tomu změnu struktury vydávání periodik po roce 1960, tak vidíme, že do pádu režimu bylo hodně obtížné o Sovětském svazu a táborech nucených prací pravdivě informovat. Povedlo se to snad jen v případě Solženicynovi novely *Jeden den Ivana Děnísoviče*, která tehdy zapadala do koncepce vypořádávání se s kultem osobnosti Stalina. Česká mediální scéna se v otázce GULAGu, a s tím souvisejících podtémat, naplno otevřela až po roce 1989, kdy se stala toto téma naprosto samozřejmým a běžným. Od té doby vyšly stovky článků a publikací, které doplnily toto prázdné místo české historie.

Články uveřejněné a citované v této práci jsou pomyslnou kapkou v moři, ale přesto si myslím, že názorně demonstrují, fungování tehdejšího tisku. Především pak po roce 1948 potvrzují, že zprávy o této palčivé otázce byly ideologicky zkreslovány komunistickou stranou. Výběr jednotlivých článků a informací byl značně omezen množstvím tehdejších periodik a délkou zkoumaného období. Proto jsem využil výsledků nalezených v systému Kramerius Národní knihovny Praha a v databázi Anopress. Ačkoliv jsem pracoval pouze s těmito dvěma portály, domnívám se, že charakter článků k jednotlivým dekadám by se neměl příliš odchylovat od mnou uvedených tendencí.

Závěr

Diplomová práce na téma – Téma Gulagu v českém prostředí shrnuje tento hrůzný jev ruských dějin 20. století, tak jak se projevil v české společnosti. Ačkoliv se soustava pracovních táborů, věznic a další nápravných zařízení nacházela tisíce kilometrů od hranic tehdejší Československé republiky, dotkla se i mnohých jejích občanů. Cílem diplomové práce bylo zmapovat dopady zloville sovětských orgánů na československých občanech a projevy tohoto jevu v českém prostředí, zejména pak v tisku a literatuře.

Zpočátku byli represím vystaveni čeští občané, kteří odešli ještě do carského Ruska za prací, později to byli například čeští Židé, nebo představitelé bývalé ruské meziválečné emigrace. Tábory GULAGu ale nezanechaly jen fyzický otisk na duších a tělech občanů tehdejšího Československa. Stopy zanechaly v českém prostředí i v podobě literatury, a filmového zpracování. Lágrová literatura z tohoto prostředí se stala v posledních letech, zejména ke konci 20. století, velmi vyhledávanou. Po pádu komunismu v Československu a rozpadu Sovětského svazu, se v českém prostředí objevilo i toto téma, které bylo po 40 let v podstatě tabu. Byla zahájena intenzivní práce na překladu děl z této epochy, byl zahájen výzkum českých obětí, které našly svou smrt v ruských nápravně-pracovních táborech nebo věznicích. Právě v oblasti výzkumu českých obětí GULAGu je více než 40letý odstup nejvíce markantní. Mnoho dokumentů zničil čas nebo někde zašantročila ruská strana. Ta se navíc i dnes brání tím, že velkou část svých archivů nechává zavřených pro badatele. Každý další rok nečinnosti ve výzkumu snižuje šanci na určení co největšího počtu obětí a jejich jmen. Již dávno se čeští badatelé vzdali toho, že by určili všechny konkrétní české oběti. Postupující čas se projevuje i na zdraví samotných badatelů. Smutnou zprávou je, že během zadání této diplomové práce opustili tento svět Vladimír Bystrov a Evžen Topinka, kteří pomohli určit velkou řadu obětí, a jejichž práce mi posloužily jako zdroj mnohých informací.

V první kapitole jsou shrnuty projevy politické perzekuce na Čechách a občanech Československa ze strany Sovětského svazu. Sovětský svaz ale netrestal jen pobyt v táborech GULAGu. Jeho penitenciární systém znal mnohé další formy potrestání. Zpočátku hojně uplatňoval trest vyhoštění. V některých etapách se jednalo i o zastřelení, v jiných zase o vyhnanství. Z tohoto důvodu nebylo možné se striktně držet pouze českých obětí v táborech GULAGu. Práce podává shrnutí jednotlivých etap a konkrétních dopadů

na československé občany od r. 1918 až po r. 1956. Největší důraz je kladen především na konec druhé světové války, kdy během osvobozování byly unášeny tisíce nevinných občanů z osvobozených území. Sověti potřebovali levnou pracovní sílu do svých táborů, a tak ji brali, kde se dalo. V kapitole je představena i éra ruské meziválečné emigrace, která měla jedno ze svých center v Praze. A byla to právě bílá emigrace, která se stala jedním z největších cílů zatýkání ze strany sovětských orgánů. Jestli bylo zatýkání občanů na Podkarpatské Rusi a Slovensku během osvobozování nahodilé, to zatýkání ruské emigrace mělo charakter důkladně připravené akce. Pro doplnění celé etapy je v této práci zahrnuta i kapitola reparací, která uzavřela celé sledované, skoro 40leté, období.

V druhé části je představena lágrová literatura a její jednotlivé žánry. V lágrové tématice jsou zastoupeny odborné studie, encyklopedie a slovníky, prameny a memoáry. Pracoval jsem jen s částí dostupných zdrojů, neboť jsem byl limitován časem i strukturou jednotlivých kapitol. V případě odborných studií či pramenů, jsem byl omezen i jejich rozsahem, neboť se často jednalo o několika set stránková a tisícová díla. Největší část kapitoly je věnována memoárům. V tomto případě uvádím jen malý zlomek dostupných prací. Největším problémem bylo, které z nich vybrat. Řada vynikajících pamětí zůstala opomenuta, to ale nic neubírá na jejich kvalitě. Představované memoáry měly za úkol vytvořit co nejpestřejší směsici, aby ukázaly, že tato literatura je velmi rozmanitá a má stále čím překvapit. Jelikož jde o vlastní zážitky z hrůz prožitých v sovětských táborech, snažil jsem se ukázat jejich různorodost a subjektivitu jednotlivých autorů. Každému se do paměti vrylo něco jiného. Každý se zaměřil na jiné aspekty. Zajímavý je i pohled Sergeje Dovatova, který byl sice dozorcem, ale jeho pocity se nijak nelišily od pocitů vězňů.

Poslední kapitola demonstruje pronikání zpráv o Gulazích do Československa a přivádí příklady reakcí a názorů českých myslitelů na vývoj v Sovětském svazu. Vzhledem k dostupnosti a množství tehdejších periodik jsem musel vzít za vděk vyhledávacím databázím, především pak systému Kramerius Národní knihovny Praha a databázi Anopress. Z výsledků vyhledaných klíčových slov, jako byli Gulag, pracovní tábor, nápravně pracovní tábor, stalinské tábory či nucené práce a mnohé další jsem se snažil sestavit přehled toho, jaký tehdejší tištěná média měla charakter. Zásadním přelomem pak byl rok 1945 a především 1948, který zásadně změnil strukturu tehdejší mediální krajiny a i přes některá období uvolnění si ji zachoval až do roku 1989. V těchto 40 letech bylo

české mínění ovlivňováno komunistickou ideologií, která měla moc nad médii. Sametová revoluce v Československu a společenské změny v Sovětském svazu, které vedly až k jeho rozpadu, zásadně přispěly k liberalizaci a demokratizaci české mediální sféry, v níž se poté hojně začalo objevovat téma Gulagu. Tato tematika v 90. letech pronikla na stránky novin, časopisů a knih a stala se naprosto běžnou a vyhledávanou. Na nové informace a knihy z 90. let navázal i několikaletý výzkum českých badatelů, který pomohl doplnit tuto smutnou část českých dějin.

Diplomová práce by ve svém celku měla čtenáři dát představu o tom, jakým způsobem se Gulag zapsal do dějin Československa a České republiky a duší jejich občanů. Na jednom místě by měla čtenáře seznámit s nejzásadnějšími fakty a odkázat na literaturu, která se danému tématu věnuje podrobně.

Резюме

Темой дипломной работы является – Тема ГУЛАГа в чешском обществе. По-моему мнению, тема ГУЛАГа является очень интересной и в наше время – до сих пор были решены далеко не все вопросы и проблемы связанные с этой темой. ГУЛАГ со своей сетью лагерей повлиял и на судьбы жителей тогдашней Чехословакии.

Целью данной дипломной работы является изучить информацию и доступный у нас материал, который связан с ГУЛАГом и каким-то способом касается Чехословакии и Чешской республики. Пенитенциарная система СССР не была изолированной системой. В неё попали не только русские, но и граждане других стран, в том числе и Чехословакии. Данная тема очень обширна, поэтому некоторые отдельные темы представлены не совсем детально, но в заметках показана литература, которая данной теме посвящена.

В целом, дипломная работа разделена на три главы. Первая глава посвящена общей истории системы лагерей ГУЛАГ и основной информации о них. Большая часть этой главы направлена на чешский аспект, на граждан Чехословакии, погибших в ГУЛАГах. Они были репрессированы в течение всего рассматриваемого периода с 1918 года до 1956 года. В 1918 году были зарегистрированы первые репрессии со стороны Советского Союза, которым подверглись граждане Чехословакии, в 1956 году была официально закончена репатриация чехов и словаков. В этой главе представлены отдельные периоды, в которых граждане Чехословакии, жившие в Советском Союзе долгие годы, стали жертвами репрессий.

Первые репрессии чешских граждан появились сразу после Великой Октябрьской социалистической революции в 1918 году. Первой группой пострадавших были старожилы, которые переселились за работой ещё во времена царской России. Большинство чешских жертв тогда обвинили в шпионаже и контрреволюционной агитации. Обыкновенным наказанием в те годы было изгнание из страны. Несмотря на это, сегодня нам известно о 17 жертвах, которых убили чекисты в Киеве. В этом периоде на территории Советского Союза находились также отряды легионеров, которые остались в Советском Союзе после

Первой мировой войны и приняли участие в гражданской войне, но жертвы из легионеров нельзя считать жертвами политических репрессий.

Следующий период, 1923 – 1926 годы, отличается уменьшением давления репрессий. В этом периоде нам известно только о нескольких чешских жертвах. В настоящее время определены личности многих из них. Уменьшение репрессий было вызвано скорее огромным голодом, чем стремлением со стороны государства. Такие периоды обычно сопровождалась реорганизацией органов безопасности. Большинство репрессированных тогда были „только“ под арестом. Первые заключённые из чешских граждан находились на Соловецких островах.

Для начала третьего периода (1927 – 1933) характерно преследование представителей интеллигенции. Были наказаны функционеры Сокольского движения. Некоторые из них находились на территории Советского Союза более 20 лет. Они провинились тем, что упражнялись по старым сокольским методам вместо новых советских. Обвинение в таком случае было прямо абсурдное – измена родине. Главный удар этой волны репрессий напал на Волынь, на традиционную территорию чешского меньшинства. Группы чехов и жителей Чехословакии заселили эту территорию уже во второй половине XIX века и постепенно с нуля развились в самостоятельное общество, которое занималось сельским хозяйством, позднее и промышленностью, торговлей или ремеслом. Эта община подверглась репрессиям в ходе так называемого раскулачивания. В ходе раскулачивания у них было отнято имущество, они были выселены или депортированы на Сибирь. Многие из них погибли в лагерях ГУЛАГа. Этот период политических репрессий закончился известным процессом с чешскими учителями и поселенцами в городе Харьков. В общем было приговорено к смертной казни 10 человек. К счастью было большинство из приговоров изменено на пятилетний срок пребывания в ГУЛАГе. В этот период начинаются в Чехословакии появляться первые информации о советских рабочих и концентрационных лагерях.

Период между 20-тыми и 30-тыми годами был сменен периодом снижения политических репрессий около половины 30-тых годов. В этот период времени известно лишь о нескольких чешских жертвах. Причиной этого был опять голод

и сближение политических отношений между Чехословакией и Советским Союзом, которое наступило в связи с ситуацией в Германии, где стало расширяться влияние Гитлера и нацизма. Этот период снижения количества репрессий был прерван Большим террором.

Период Большого террора (1937 – 1938), это период массовых репрессий и преследований, в ходе которого было много людей направлено в лагеря ГУЛАГа. Люди буквально исчезали со дня на день. Во время Большого террора были репрессированы целые группы населения. „Кулаки“, „шпионы“ или беженцы. Репрессированы были и представители отдельных наций – немцы, поляки, латыши и другие, в том числе и чехи, граждане Чехословакии. Этот период характерен ужесточением наказаний, широко стал применяться расстрел. В эти годы было казнено наибольшее число чехов и граждан Чехословакии.

Следующий период настал в годы Второй мировой войны. Хотя Советский Союз официально вступил во Вторую мировую войну в 1941 году, чехи были репрессированы уже с 1939 года в течение аннексии Волыни, Галиции, Буковины и Бессарабии Советским Союзом. В это время была ссылка в лагеря ГУЛАГ совсем обычным и широко распространённым наказанием. Лагеря наполнялись тысячами людей. В лагеря попало и много жителей Подкарпатской Руси, которые стремились сбежать в СССР перед штурмом венгерских фашистов и немецких нацистов. Во время побега они незаконно переходили через государственные границы СССР и часто попадали в лагеря. Военные годы связаны и с двумя отдельными проявлениями репрессий и преследования чешских граждан. Первым была операция Ниско, когда были евреи из Чехословакии, Польши и Австрии депортированы немцами в Ниско, где они должны были построить себе лагерь. Этот лагерь должен был послужить пробой того, можно ли в будущем таким образом переселить большое число нежелательных лиц. После прибытия на место направления, было большинство транспорта сослано в Советский Союз, где они были арестованы за незаконное пересечение государственной границы и попали в лагеря ГУЛАГа. Второй операцией в годах Второй мировой войны, которая принесла большое количество чешских жертв репрессий, были расстрелы в Катынском лесу. До сегодняшнего дня было конкретно определено 534 жертв, которые были из

области Заользье. Эта область в то время была спорной областью около города Чески Тешин, о которую велись споры с Польшей.

Годы после войны (1945-1956) принесли большое разочарование для Чехословакии. Репрессии этих годов связаны именно с деятельностью отрядов контрразведывательной организации СМЕРШ. Солдаты этой организации во время освобождения Европы арестовали сотни, даже тысячи чехов и граждан Чехословакии и депортировали их в СССР, в большинстве случаев в лагеря. Своеволие русских солдат почувствовали во всех регионах Чехословакии. Между тем как в Словакии и Подкарпатской Руси были репрессированы простые граждане, то в Чехии были репрессированы, прежде всего, представители бывшей русской эмиграции. Многие из них были в Чехии около 25 лет и получили уже чехословацкое гражданство. Проявлению репрессий в отдельных регионах Чехословакии посвящены отдельные строки этой главы. Определённое место посвящено значению русской эмиграции в Чехословакии и процессу репатриации, который длился до второй половине 50-ых годов.

В целом видно, что в рассматриваемое время были репрессированы разным способом разные группы чехов и граждан Чехословакии. В лагеря ГУЛАГа попали не только те, кто жил в Советском Союзе и пограничных регионах, которые были аннексированы в ходе Второй мировой войны, но и люди которые жили в Чехословакии и были похищены солдатами Красной армии в течение освобождения нашей территории. Отдельным периодам репрессий подробно посвящена эта глава.

Вторая глава сосредоточена на литературу из лагерной среды. Целью этой главы является ознакомление читателя с разными видами лагерной литературы, которая доступна на территории прежней Чехословакии и сегодняшней Чешской республики. Дело в том, что помимо мемуаров, это литература мало известна и доступна в чешском обществе. Постепенно представлены отдельные виды литературы. Много внимания уделяется мемуарам.

Первым таким видом литературы являются специальные статьи. Произведения этого вида предназначены для ограниченного круга заинтересованных,

с исключением отличной работы А. Аппельбаум «ГУЛАГ: паутина Большого террора». В большинстве случаев в этот разряд принадлежат работы русских учёных, которым удалось получить информации из русских архивов. На самом деле на засекреченность русских архивов жалуются многие чешские учёные и специалисты по этой тематике. В этой работе представлены работы В. Н. Земскова, Г. М. Ивановой и именно А. Аппельбаум, которая за свою работу была награждена Пулитцеровской премией.

Вторым видом лагерной, ГУЛАГовской литературы, который доступен в Чехии, являются энциклопедии и словари. В таких произведениях в алфавитном порядке представлены отдельные слова, понятия из лагерной среды. В этот разряд можно можно отнести работы Н. В. Петрова, М. Б. Смирнова и других, но в этой работе представлены два произведения. Одно является основной работой в этой области, которую упоминают все остальные учёные и вторая является произведением чешского автора. Первой работой является энциклопедия бывшего заключённого ГУЛАГа Жака Росси, которая была издана в 1989 году. В этой энциклопедии описаны все основные понятия из лагерной организации, иерархии, жизни и других областей. Интересен именно лагерный сленг. В чешском языке энциклопедия издана в сокращенном переводе В. Быстрова в 1999 году. Второй работой является работа В. Быстрова – *Průvodce říší zla* (Путеводитель по империи зла, авт. перевод), который сосредоточен на отдельные лагеря разных видов. В целом словаре описано свыше 2100 советских концентрационных, исправительно-трудовых, особых, производственных и других лагерей. К большому числу этих лагерей добавлены основные информации об их основании, отмене или количеству заключённых.

Третий вид лагерной литературы представляет библиотека источников (*edice pramenů*). Работы этого вида служат основной поддержкой для работы историков. Они предназначены для очень узкого круга читателей. В основном речь идёт о книгах в объеме несколько сотен страниц. Произведение объёмом свыше тысячи страниц не является редкостью.

Наибольшее внимание в этой главе уделено мемуарам. Это наиболее распространённый вид лагерной литературы. На самом деле можно сказать, что он очень популярен и среди читателей. Этот факт можно присудить тому, что речь идёт о воспоминаниях отдельных заключённых. На страницах отдельных произведений описываются рассказы и истории тех, которые провели в этих ужасных условиях много лет. Произведения в этой главе представлены хронологически. В целом в работе представлено 7 произведений, на которых я хотел показать, что каждый из мемуаров отличается, каждый автор воспринимает пережитые дни по-своему. К сожалению, нельзя в объёме данной работы представить большее количество воспоминаний. Таким образом, их много осталось не отмеченными. Этим 7 мемуаров в целом должны сложить мозаику. Я стремился выбрать отдельные мемуары так, чтобы была видно насколько данная тема обширна. От межчеловеческих отношений В. Шаламова, через документальный взгляд Солженицына, по мнению и жизнь на другой стороне проволоки в произведении С. Довлатова.

Вторая глава посвящена лагерной литературе, которая доступна чешскому читателю. Я стремился показать развитие этой тематики в чешском обществе. Первые работы были доступны уже в 30-ых годах. Позднее издание новых мемуарных произведений из лагерной среды не совпадало с представлениями и политикой господствующей коммунистической партии. Некоторые произведения возникли за границей. Бум в этой сфере произошёл после распада СССР, когда начались на чешских книжных прилавках появляться произведения Солженицына, Шаламова, Гинзбургской, а также чешских учёных.

Последняя глава посвящена мнениям и отношению чешских политических представителей, писателей и учёных к советским лагерям принудительных работ, рабской работе и важным событиям, происходившим в Советском Союзе. Целью этой главы является показать проникновение информации о ГУЛАГе в Чехословакию и тенденции, проявляющиеся в чешских газетах и журналах на протяжении почти целого XX века. Развитие и изменения в этих мнениях представлены по отдельным десятилетиям. XX век в Советском Союзе и в Чехословакии связан с рядом изменений в обществе, которые не могли не отразиться в чешских СМИ.

В 20-тых годах в Чехословакии ещё не знали о существовании советских лагерей, но известны некоторые комментарии чешских учёных, а именно потом Т. Г. Масарика и братьев Чапекых. Они выразили своё отношение к политическому устройству и к самому коммунизму. Первые информации о лагерях принудительных работ с тяжёлыми жизненными условиями появились в чешских СМИ в 30-тых годах. В это время имели лагерные информации характер коротких статей или являлись частями больших статей на другую тему, в которых несли второстепенное значение. Шокирующих статей на эту тему не было. Несколько комментариев прозвучало в чешских СМИ в связи с книгой И. Л. Солоневича, но опять не явно, без стремления вызвать сенсацию, скандал. С 30-тыми годами в чешском СМИ, в отношении к СССР, связан и роман И. Вейла "Москва – граница" и комментарии чешской интеллигенции к новой советской конституции.

В 40-вых годах был этот процесс постепенного проникновения информации прерван Великой Отечественной Войной и после неё сближением политических взглядов обоих государств на основе Кошицкой правительственной программы. Интересной информацией, которая в то время появилась в чешских газетах были статьи в газете Арийская борьба (Árijský boj). Здесь приведённые информации не были далеко от истины, но основная информация была с антисемитским оттенком, который вызывает другие ассоциации. Поворотным пунктом на следующих сорок лет стал коммунистический путч в феврале 1948 года, который определил характер СМИ в Чехословакии до 1989 года. Сразу после переворота стали коммунисты закрывать десятки, даже сотни периодик. Ограничена была и иностранная печать. Коммунистическая партия в то время стала абсолютно руководить СМИ в Чехословакии.

50-тые годы в Чехословакии на тему лагерей много информации не принесли. Цензура в то время успешно выполняла свою роль. Мало информации в чешских СМИ появилось и в связи с разоблачением культа личности Сталина. Русское правительство признало вину Сталина в многих случаях во время его управления Советским Союзом. В связи с репрессиями в сталинские времена, они упрекают Сталина в том, что он ошибочно доверял органам государственной безопасности, особенно Берии. В 60-тых годах в СМИ продолжается процесс удаления культа

личности Сталина. Этому должно было помочь издание книги А. Солженицына "*Один день Ивана Денисовича*". Советские правительственные круги надеялись на то, что эта книга поможет преодолеть сталинское время. Именно поэтому они разрешили издать книгу с этой тематикой. На страницах печати отмечали Солженицына как выдающегося писателя, который равен Достоевскому или Толстому.

В 70-тых годах взгляд на Солженицына абсолютно поменялся. Волну возмущения вызвало его произведение *Архипелаг ГУЛАГ*. После его издания за границей началась кампания против него. В СМИ несколько раз в неделю появлялись агрессивные статьи. Его обвиняли в антикоммунизме, в том что он зарабатывает на этом, и что дело ГУЛАГов в советском обществе уже давно закрыто. В конце этой кампании Солженицын был лишен советского гражданства и депортирован за границу.

В эти десятилетия коммунистам удавалось полностью контролировать выпускаемую в Чехословакии печать. Таким образом СМИ действовали до половины 80-тых годов XX века, когда начались постепенные изменения в обществе. Эта реорганизация была вызвана общественными изменениями в Советском Союзе в связи с приходом Горбачёва. Этот процесс повлиял и на Чехословакию. Общественные изменения, недовольство граждан с политической ситуацией, с политическим устройством в результате вели к Бархатной революции и концу коммунизма в Чехословакии. В связи с революцией произошло и снятие цензуры и в общество вернулись демократические принципы. Важным стала именно свобода самовыражения. Таким образом стали в чешских СМИ появляться новые темы, в том числе и тема ГУЛАГа. Стали появляться переводы книг о ГУЛАГе, печатались статьи в газетах и журналах. Тема ГУЛАГа стала абсолютно свободной. Белые места чешской истории стали заполняться.

В целом дипломная работа по теме "ГУЛАГа в чешском обществе" должна резюмировать это историческое явление советской истории, так как оно проявилось в Чешской республике и прежней Чехословакии. В одном месте читателю предоставлены все основные информации о влиянии ГУЛАГа на жителей

Чехословакии и Чешкой республики. Это влияние имело тройной характер. Первый это жертвы репрессий, которые часто попали в лагеря ГУЛАГа. Второй - ГУЛАГ в литературе и фильме. Третий характер представлен информацией о ГУЛАГе и важных событиях связанных с ситуацией в СССР на страницах чешской печати. Описание каждого из них является самостоятельной главой.

Bibliografie

1. *Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997, 834 s. ISBN 80-200-0607-9.
2. ANDREW, Christopher M. a Oleg GEORDIJEVSKIJ. *KGB: důvěrná zpráva o zahraničních operacích od Lenina do Gorbačova*. East Art Agency Publishers, 1994, 617 s. ISBN 80-900-0498-9.
3. APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Překlad Petruška Šustrová. Praha: Beta-Dobrovský, c2004, 604 s. Historie (Beta-Dobrovský). ISBN 80-730-6152-X.
4. BERÁNKOVÁ, Milena, Alena KŘIVÁNKOVÁ a Fraňo RUTTKAY. *Dějiny československé žurnalistiky: III. díl Český a slovenský tisk v letech 1918 - 1944*. 1. vyd. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Novinář, 1988, 332 s.
5. BORÁK, Mečislav. *České stopy v Gulagu: z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Vyd. 2., upr. Opava: Slezské zemské muzeum Opava, 2003, 167 s. ISBN 80-862-2441-4.
6. BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část 1. Vězni a popravení*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 261 s. ISBN 978-80-86224-64-0.
7. BORÁK, Mečislav. *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník studií. Část 2. Váleční zajatci a internovaní*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2007, 396 s. ISBN 978-80-86224-64-0.
8. BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940)*. 2., přeprac. vyd. V Šenově u Ostravy: Tilia, 2009, 301 s. ISBN 978-80-86904-34-4.
9. BORÁK, Mečislav. *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956): sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. 1. vyd. Opava: Slezské zemské muzeum, 2007, 277 s. ISBN 80-862-2463-5.
10. BORÁK, Mečislav. *Vraždy v Katyňském lese*. 1. vyd. Ostrava: Petit, 1991, 123 s. ISBN 80-900-0824-0.
11. BYSTROV, Vladimír. *Průvodce říší zla: Názvoslovný a místopisný slovník více než 2100 koncentračních, nápravněpracovních, zvláštních, výrobních, zajateckých, internačních a prověřovacích filtračních táborů a zvláštních osad, zřízených od dvacátých do šedesátých let dvacátého století v Sovětském svazu, a táborů, které*

- Sovětský svaz provozoval v letech 1939-1950 v jiných zemích.* Vyd. 1. Praha: Academia, 2006, 747 s. ISBN 80-200-1482-9.
12. BYSTROV, Vladimír. *Svobodná nesvoboda: některé příklady postupující komunistické a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet český nekomunistický a církevní tisk v letech 1945-1948.* Praha: Vyšší odborná škola publicistiky, 2006, 131 s. ISBN 80-903-7570-7
 13. BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955.* 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5.
 14. BYSTROV, Vladimír. *Z Prahy do Gulagu aneb Překáželi.* 1. vyd. Praha: Bystrov a synové, 1999, 335 s. ISBN 80-859-8015-0.
 15. COURTOIS, Stéphane et al. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe.* Vyd. 1. Překlad Zuzana Dlabalová. Praha: Paseka, 1999, 311 s. ISBN 80-718-5194-9.
 16. ČAPEK, Karel. *O věcech obecných, čili, Zóon politikon.* V nakl. Hynek vyd. 1. Praha: Hynek, 2000, 123 s. ISBN 8086202879.
 17. ČERMÁKOVÁ-NESLÁDKOVÁ, Ludmila. *Mezinárodní vědecká konference: akce Nisko v historii konečného řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů : sborník referátů ... = International academic conference : the case Nisko in the history of the "Final solution of the Jewish problem" in commemoration of the 55th anniversary of the first deportation of Jews in Europe : proceedings.* Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, 305 s. ISBN 80-704-2422-2.
 18. DOVLATOV, Sergej Donatovič. *Lágr.* 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1995, 164 s. ISBN 80-7207-174-2.
 19. *Evropa mezi Německem a Ruskem: sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty.* Editor Miroslav Šesták, Emil Voráček. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 640 s. ISBN 80-728-6021-6.
 20. HOKROVÁ, Jarmila. *Genderová perspektiva v memoárech o GULAGu.* Olomouc, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.
 21. CHLEVNJUK, Oleg Vital'jevič. *Historie gulagu: od kolektivizace do "velkého teroru".* Vyd. 1. v českém jazyce. Praha: BB art, 2008, 477 s. ISBN 978-807-3814-625.
 22. IVANOVA, Galina Michajlovna. *GULAG v sisteme totalitarnogo gosudarstva.* Moskva: Moskovskij Obščestvennyj Naučnyj Fond, 1997, 227 s.

23. *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Vyd. 1. Editor Lukáš Babka, Radka Bzonková. Praha: Academia, 2009, 649 s. ISBN 978-802-0017-017.
24. JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení: osudy občanů Československa odvečených do pracovních táborů Gulag v ZSSR*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2001, 328 s. ISBN 80-714-9445-3.
25. KLIČKA, Josef. *Žil jsem v SSSR*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1943, 159 s.
26. KOKURIN, A. I. a N. V. PETROV. *GULAG (Glavnoe upravlenie lagerej), 1917-1960*. Moskva: Izd-vo "Materik", 2000, 885 s. ISBN 58-564-6046-4
27. KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-807-3676-988.
28. KULKA, Erich. *Židé v Československé Svobodově armádě*. Doplněné a rozšířené vyd. 1. Praha: Naše vojsko, c1990, 390 s. ISBN 80-206-0068-X.
29. MOCNÁ, Dagmar. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-718-5669-X
30. PUTNA, Martin C. *Rusko mimo Rusko: I. díl*. 1. vyd. Brno: Petrov, 1993, 208 s. ISBN 80-85247-45-3.
31. OLIVOVÁ, Věra. *Československo - sovětské vztahy v letech 1918-1922*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1957, 641 s.
32. PERGL, Gustav (pořadatel). *Cesta do ráje: co viděli čeští dělníci a sedláci v Sovětech*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1943, 70 s.
33. PICHLÍK, Karel, Bohumír KLÍPA a Jitka ZABLOUDILOVÁ. *Českoslovenští legionáři, 1914-1920: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996, 282 s. ISBN 80-204-0580-1.
34. POLÁK, František. *Cestou ze sovětského koncentráku*. 1. vyd. New York: Vydal vlastním nákladem autor, 1959, 132 s.
35. POLÁK, František. *Zrcadlo sovětského žaláře*. New York: Zeidler press inc., 1955, 31 s.
36. POLIŠENSKÁ, Milada. *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953*. 1. vyd. Bratislava: Ústav paměti národa, 2006, 510 s. ISBN 80-727-7315-1.

37. ROLAND, H. *Váleční zajatci vypovídají: podle úředních dokladů sestaveno z příkazu Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1943, 40 s.
38. ROSSI, Jacques. *Encyklopedie GULAGu: [výbor z historického slovníku sovětských penitenciárních zařízení a termínů spojených s nucenou prací]*. 1. vyd. Editor Vladimír Bystrov. Překlad Jiří F Franěk. V Praze: Bystrov a synové, 1999, 180 s. Žaluji, sv. 2. ISBN 80-859-8016-9.
39. RUMIN, Ursula. *V ženském gulagu u ledového oceánu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2005, 234 s. ISBN 80-724-3250-8.
40. SLÁDEK, Zdeněk a Ljubov BĚLOŠEVSKÁ. *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice, 1918-1939*. Vyd. 1. Praha: Euroslavica, 1998, 342 s. ISBN 80-854-9448-5.
41. *Slovník literární teorie*. 2. rožš. vyd. redigoval Štěpán Vlašín. Praha: Československý spisovatel, 1984, 465 s.
42. *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. 1. vyd. Editor Ivo Pospíšil. Praha: Libri, 2001, 680 s. ISBN 80-727-7068-3.
43. SOLONĚVIČ, Ivan Lukianovič. *Rusko za mřížemi*. 2. vyd. Praha: vydáno nákladem autora, 1936, 336 s.
44. SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Jeden den Ivana Děnisoviče*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 88 s.
45. SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostrovní Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 1. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 368 s. ISBN 80-900-2700-8.
46. SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostrovní Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 2. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 352 s. ISBN 80-900-2700-8.
47. SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič. *Souostrovní Gulag: 1918 - 1956, pokus o umělecké pojednání*, 3. díl. Vyd. 2. upr. Praha: OK Centrum, 1990, 336 s. ISBN 80-900-2700-8.
48. ŠALAMOV, Varlam Tichonovič. *Kolymské povídky*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 255 s. ISBN 80-204-0516-X.
49. VACEK, Jiří a Lukáš BABKA. *Hlasy vyhnaných: periodický tisk emigrace ze sovětského Ruska, 1918-1945*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna CR, 2009, 126 s. ISBN 978-807-0505-601.

50. VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů: Díl 2. 1914-1945*. Vyd. 1. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1998, 191 s. ISBN 80-901-8788-9.
51. VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. 1. vyd. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, 160 s.
52. VEBER, Václav. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*. Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1996, 130 s. ISBN 80-718-4191-9.
53. VORÁČEK, Emil. *Eurasijství v ruském politickém myšlení: osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace*. Praha: SET OUT, 2004, 350 s. ISBN 80-862-7734-8.
54. WEIL, Jiří. *Dřevěna lžíce*. Vyd. 1. Praha: Mlada fronta, 1992, 214 s. ISBN 80-204-0322-1.
55. WEIL, Jiří. *Moskva - hranice: román*. 1. vyd. Praha: Vydavatelstvo Družstevní práce v Praze, 1937, 383 s.
56. WOLMAR, Wolfgang Wolfram von et al. *Čeští novináři na Východě: Kyjev - Charkov - Oděsa - Krym*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1942, 181 s.
57. ZAHŘÁDKA, Miroslav. *Ruský literární proces konce 80. a začátku 90. let: Určeno pro posluchače rusistiky a výběrových přednášek ze světové literatury na FF UP*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993, 74 s. ISBN 80-706-7339-7.

Periodický tisk

Árijský boj

1. Otroctví v Sovětech. *Árijský boj*. 1943, roč. 4, č. 18, s. 2.
2. Tovaryšči v nedbalkách. *Árijský boj*. 1944, roč. 5, č. 27, s. 2.

Historický obzor

3. BABKA, Lukáš. Solovecký koncentrační tábor - unikát sovětského svazu. *Historický obzor*. 2002, roč. 13, č. 1-2, s. 24-32.

Kultura

4. Otázka a odpovědi. *Kultura*. 1962, roč. 6, č. 51-52, s. 2.

Kulturní tvorba

5. DROZDA, Miroslav. Solženicynova pře. *Kulturní tvorba*. 1964, roč. 2, č. 24, s. 13.
6. FILIP, Miroslav. Vynikající dílo sovětské prózy. *Kulturní tvorba*. 1964, roč. 2, č. 1, s. 12.
7. HOCHMAN, Jiří. Konference na vysoké úrovni?. *Kulturní tvorba*. 1963, roč. 1, č. 20, s. 15.
8. HONZÍK, Jiří. Nejen znamenitá próza. *Kulturní tvorba*. 1963, roč. 1, č. 1, s. 16.
9. ILJIČOV, L. F. Slovo k mladým umělcům. *Kulturní tvorba*. 1963, roč. 1, č. 4, s. 16.
10. Oběd: Alexandr Solženicyn. *Kulturní tvorba*. 1963, roč. 1, č. 4, s. 8-9.

Lidové noviny

11. Pekelný stroj v emigrantské redakci. *Lidové noviny*. 1938, roč. 46, č. 62, s. 1.
12. Sofijský atentát dílem ruských emigrantů. *Lidové noviny*. 1938, roč. 46, č. 70, s. 3.
13. V sovětském Rusku popravují: Profesoři, inženýři, umělci a komunisté u zdi. *Lidové Noviny*. 1938, roč. 46, č. 15, s. 1.

Listy

14. FRIŠ, Edo. Druhý život ledna. *Listy*. 1969, roč. 2, č. 2, s. 1.
15. MATHAUSEROVÁ, Světlá. Se Sartrem o dnešku. *Listy*. 1968, roč. 1, č. 6, s. 9.

Literární Noviny

16. BLAŽEK, Vratislav. Každá výmluva je planá. *Literární noviny*. 1963, roč. 12, č. 22, s. 9.
17. DOBOZY, Imre. Nutnost a rozum. *Literární noviny*. 1964, roč. 13, č. 11, s. 8.

18. Dopis ústředního výboru KSČ II. sjezdu čs. spisovatelů. *Literární noviny*. 1956, roč. 5, č. 17, s. 1-3.
19. Jednoho dne u Solženicyna. *Literární noviny*. 1967, roč. 16, č. 15, s. 15.
20. Moskva. *Literární noviny*. 1962, roč. 11, č. 48, s. 8.
21. O některých problémech současné poezie: Z referátu národního umělce Vítězslava Nezvala. *Literární noviny*. 1956, roč. 5, č. 17, s. 9-10.
22. OČADLÍKOVÁ, Miluše. Nová sovětská knihovna. *Literární noviny*. 1964, roč. 13, č. 15, s. 8.
23. Sjezd spisovatelů RSFSR. *Literární noviny*. 1965, roč. 14, č. 12, s. 9.
24. Z diskuze. *Literární noviny*. 1956, roč. 5, č. 19, s. 6-7.

Moravská orlice

25. Vyšetřování sovětského atentátu: Emigrant Soloněvič za peníze diktátorů šťval proti SSSR: Policie zabavila cizích valut 300 tisíc lvů. - Jací lidé se dovedou uplatnit i ve vyhnanství. *Moravská orlice*. 1938, roč. 76, č. 33, s. 1.

Národní listy

26. SCHEBEK, A. Bolševik v čele Společnosti národů. *Národní listy*. 1935, roč. 75, č. 145, s. 5.
27. Sovětské koncentrační tábory v arktických krajích. *Národní listy*. 1934, roč. 74, č. 296, s. 4.
28. SÍS, Vladimír. Rusko za mřížemi. *Národní listy*. 1936, roč. 76, č. 125, s. 5.

Praha–Moskva: Revue pro kulturní a hospodářskou spolupráci ČSR a SSSR

29. Čeští intelektuálové o nové ústavě Sovětského svazu. *Praha-Moskva: Revue pro kulturní a hospodářskou spolupráci ČSR a SSSR*. 1936, roč. 1, č. 4, s. 115-116.

Pravda

30. HOLEC, Svatopluk. Proč se vracíme ke kultu osobnosti?. *Pravda*. 1961, roč. 42, č. 296, s. 2.
31. METLIČKA, Jan. Důsledně uplatňovat zásadu kolektivního vedení. *Pravda*. 1956, roč. 37, č. 22, s. 2.
32. Opoprvžení pro Solženicyna. *Pravda*. 1974, roč. 55, č. 21.
33. Solženicyn v objetí antikomunistů. *Pravda*. 1974, roč. 55, č. 15, s. 2.
34. Solženicynova nenávisť. *Právo*. 1974, roč. 55, č. 20, s. 2.
35. Solženicynova pravá tvář. *Pravda*. 1974, roč. 55, č. 28, s. 3.
36. UNGERMAN, Zdeněk. Usilovat o prohloubení bratrských vztahů mezi naší zemí a Sovětským svazem. *Pravda*. 1956, roč. 37, č. 30, s. 2.
37. "Západ v rozpacích". *Pravda*. 1974, roč. 55, č. 88, s. 3.
38. Zavilý nepřítel socialismu: Sovětská veřejnost schvaluje Solženicynovo vypovězení. *Pravda*. 1974, roč. 55, č. 39, s. 2.

Reflex: Společenský týdeník

39. BYSTROV, Vladimír. Causa ruského emigranta: Řeč před neexistujícím soudem. *Reflex: Společenský týdeník*. 1990, roč. 1, č. 32, s. 42-45.
40. BYSTROV, Vladimír. Dialog v Praze: Rusko - Rusko. *Reflex: Společenský týdeník*. 1991, roč. 2, č. 15, s. 26-27.
41. BYSTROV, Vladimír. Zrazení a opuštění. *Reflex: Společenský týdeník*. 1991, roč. 2, č. 8, s. 20-23.

Respekt

42. VITVAR, Jan H. Záhada dlouhé cesty: Neuvěřitelný útěk ze Sibíře stále čeká na pravdivou verzi. *Respekt*. 2011, roč. 22, č. 18, s. 59-61.

Rudé právo

43. Cesta zrady: List Pravda o Solženicynových pomluvách. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 12, s. 7.
44. DOLEJŠÍ, Vojtěch. Nad čím dnes přemýšlíme. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 105, s. 2.
45. DROZDA, Miroslav. Jeden den Ivana Děnisoviče. *Rudé právo*. 1964, roč. 44, č. 59, s. 3.
46. FOJTÍK, Jan. Více Lenina v naší stranické práci!. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 115, s. 2.
47. Historická zkušenost diktatury proletariátu. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 99, s. 2-3.
48. K dalšímu rozvoji umění. *Rudé právo*. 1963, roč. 43, č. 20, s. 2.
49. KOZÁK, Jan. Proč tolik nenávisti. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 34, s. 5.
50. KUBÍN, Miroslav. Opět "zázračná zbraň": K protisovětské kampani v kapitalistických zemích. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 10, s. 7.
51. KREJČÍ, Miloš. Zostření psychologické války: Daily World o protisovětské kampani americké reakce. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 2, s. 7.
52. KROPÁČ, Zdeněk. Solženicynovo pero nenávisti. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 18, s. 6.
53. MINÁČ, Vladimír. Solženicyn a ti druzí. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 28, s. 2-3.
54. Nejvýznamnější poučení z XX. sjezdu KSSS. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 103, s. 3-4.
55. NOVÝ, Vilém. O "kritickém přehodnocování" dějin naší strany. *Rudé právo*. 1964, roč. 44, č. 212, s. 3.
56. O překonávání kultu osobnosti a jeho důsledků. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 184, s. 2-3.
57. PORYBNÝ, Zdeněk. Obchodníci s padavkami. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 4, s. 7.
58. Prohlášení K. Simonova. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 21, s. 6.
59. ROVENSKÝ, Dušan. Svatá aliance: O co jde antikomunismu v kampani k Solženicynově knize?. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 15, s. 7.

60. *Rudé právo*. 1953, roč. 33, č. 65.
61. RYCHTAŘÍK, Karel. Velikost člověka a cynismus pamfletu. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 20, s. 3.
62. SLÁDEK, Zdeněk. Nové poznatky o dějinách KSSS: Co nového přináší druhé vydání "dějin KSSS". *Rudé právo*. 1965, roč. 45, č. 89, s. 5.
63. Týden marxistického myšlení. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 33, s. 7.
64. Vítězící leninismus. *Rudé právo*. 1961, roč. 42, č. 297, s. 1-2.
65. Výkřik zášti. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 31, s. 6.
66. WOLF, Alois. Komu slouží Solženicynův antisovětiismus. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 21, s. 6.
67. XX. sjezd KSSS a závěry vyplývající pro práci naší strany: Z referátu předneseného soudruhem A. Novotným na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.-30. března 1956. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 100, s. 1-4.
68. XX. sjezd ukázal cestu. *Rudé právo*. 1956, roč. 36, č. 112, s. 2.
69. XXII. sjezd KSSS a rozvoj světové socialistické soustavy. *Rudé právo*. 1961, roč. 42, č. 335, s. 5.
70. Z projevu L. F. Iljičova: Na setkání s mladými umělci. *Rudé právo*. 1963, roč. 43, č. 20, s. 2.
71. Zklamání pomlouvačů. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 38, s. 7.
72. Zradu nelze ospravedlnit: Sovětská veřejnost souhlasí se Solženicynovým vypovězením. *Rudé právo*. 1974, roč. 54, č. 39, s. 7.

Slovanská revue

73. NAVRÁTIL, F. O. Moře bílých skvrn. *Slovanská revue*. 1934, roč. 1, č. 11-12, s. 49-57.

Internetové zdroje

1. Bolševické Rusko z meziválečných českých knih. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.boko.cz/bolsevici/index.htm>

2. České Stopy v Gulagu [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://gulag.szmo.cz/index.html>
3. Československo-sovětské vztahy. Akademický repozitář [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.akademickyrepozitar.cz/Petr-Roubal/Ceskoslovensko-sovetske-vztahy>
4. Gulag ve filmovém dokumentu. Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-gulag-ve-filmovem-dokumentu-1850/>
5. Josef Čapek - PROC NEJSEM KOMUNISTOU?. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://capek.misto.cz/komunista-j.html>
6. KOPŘIVOVÁ, Anastasie. Osudy ruské emigrace v ČSR po r. 1945. Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-osudy-ruske-emigrace-v-csr-po-r-1945-2164/>
7. KOTRBA, Štěpán. Úmluva vlád ČSR a SSSR o spojení proti fašismu a vzniku Svobodovy armády. Britské listy [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/28322.html>
8. KOZUMPLÍK, Miloš. Slawomir Rawicz: Lež pašovaná ze Sibíře. Instinkt [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: http://instinkt.tyden.cz/rubriky/ostatni/osud/slawomir-rawicz-lez-pasovana-ze-sibire_26103.html
9. Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm
10. Spisovatel Jaroslav Durych: Na komunismu mi imponuje vraždění. Britské listy [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/51942.html>
11. Velký teror 1937-1938. Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-velky-teror-1937-1938-725/>
12. Zoznam osôb odvečených do gulagov. Ústav pamäti národa [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.upn.gov.sk/obdobie-1945-1989/zoznam-osob-odvlečených-do-gulagov/>

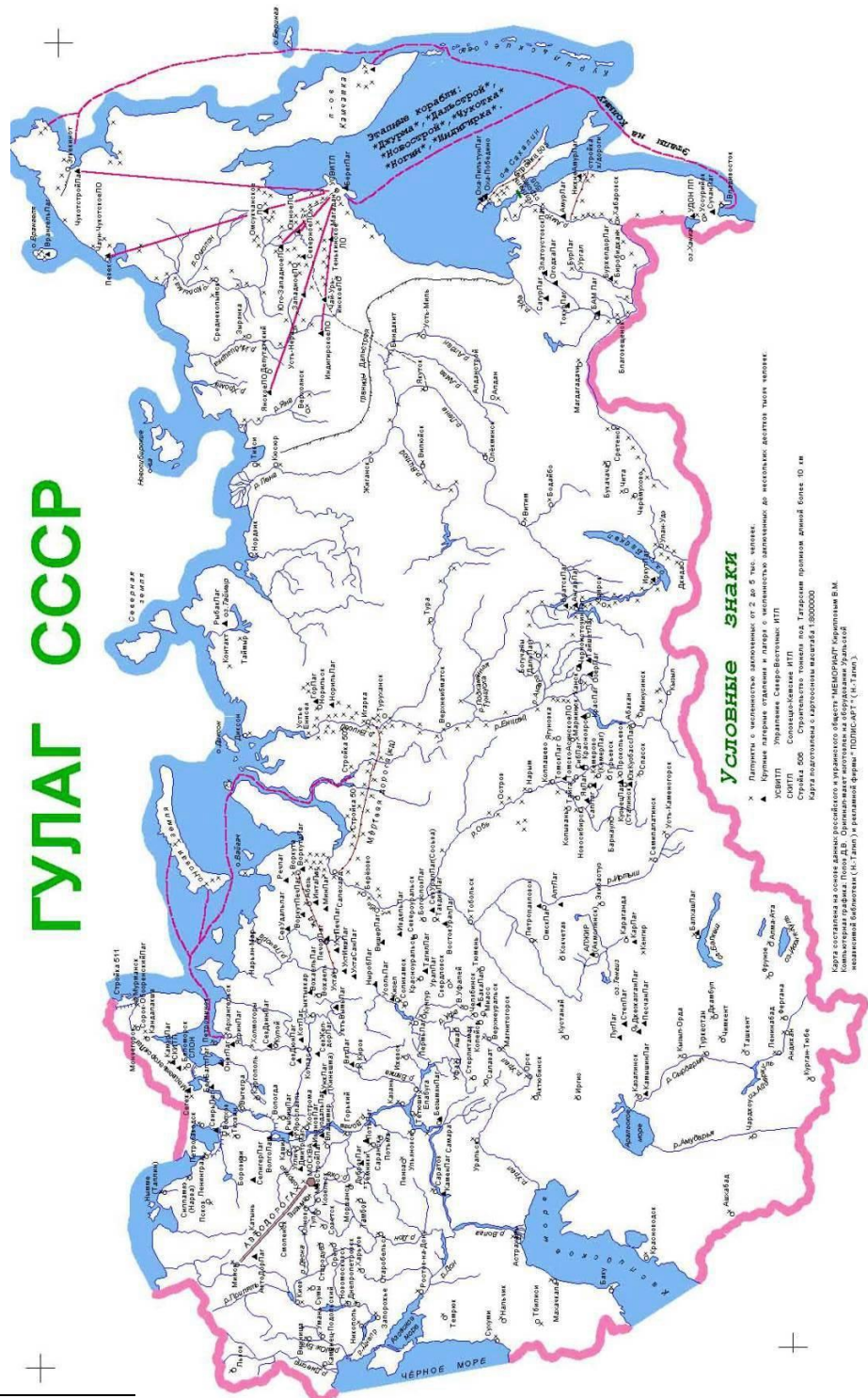
13. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/>
14. Жертвы политического террора в СССР. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://lists.memo.ru/>
15. ЗЕМСКОВ, В. Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект). [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://www.pereplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>
16. ЗЕМСКОВ, В. Н. К ВОПРОСУ О МАСШТАБАХ РЕПРЕССИЙ В СССР. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: <http://ecsocman.hse.ru/data/066/890/1216/016Zemskov.pdf>
17. Книга памяти жертв политических репрессий Амурской области: Карта ГУЛАГа. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: http://www.amurobl.ru/wps/portal!/ut/p/c4/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3gTAWN_RydDRwN_S1dDA0_f4GALiWn3PzcPQ_2CbEdFAKuOTAI!/
18. РОССИИ, Жак. Справочник по ГУЛАГу. [online]. [cit. 2012-04-15]. Dostupné z: http://antisoviet.narod.ru/rossi_gulag.pdf

Filmová tvorba

1. *Bílé peklo*, režie Hardy Martins, 2001
2. *Gulag*, režie Roger Young, 1985
3. *Gulag*, režie Angus MacQueen, 2000
4. *Jeden den Ivana Děnisoviče*, režie Caspar Wrede, 1970
5. *Lebka*, režie Petra Všelichová, 2007
6. *Prežili sme Gulag*, režie Ondrej Krajňák, 2009
7. *Útěk ze Sibíře*, režie Petr Weir, 2010
8. *Zatajené popravy*, režie Petra Všelichová, 2008
9. *Zločin jménem Katyň*, režie Petra Všelichová, 2006
10. *Ztracený na Sibíři*, režie Aleksandr Mitta, 1991

Пřílohy

Пříлоha č. 1¹⁸⁵

185

http://www.amurobl.ru/wps/portal!/ut/p/c4/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3gTAwN_RydDRwN_S1dDA0_f4GALiWn3PzcPQ_2CbEdFAKuOTAI/

Příloha č. 2

Smlouva o poměru mezi československou správou a vrchním velitelem Rudé armády na československém území, vymezující pravomoci Rudé armády během osvobození Československa.

„Vláda republiky Československé a vláda Svazu sovětských socialistických republik přejíce si, aby poměr mezi sovětským vrchním velitelem a československou správou na území republiky Československé po vstupu sovětských vojsk na československé území byl upraven v duchu přátelství a spojení mezi oběma zeměmi, dohodly se na tomto:

Článek 1

Jakmile sovětská (spojenecká) vojska vstoupí v důsledku válečných operací na československé území, nejvyšší moc a odpovědnost ve všech věcech vztahujících se na vedení války bude připadati v pásmu válečných operací po dobu potřebnou k provádění těchto operací vrchnímu veliteli sovětských (spojeneckých) vojsk.

Článek 2

Bude jmenován československý vládní delegát pro osvobozená území, jehož úkolem bude:

- a) Uspořádati a vésti podle československých zákonů správu na území zbaveném nepřítele;
- b) Znovu tam zřídit československou brannou moc;
- c) Zajistiti účinnou součinnost československé správy se sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a zejména dávat místním úřadům příslušné příkazy na základě potřeb a přání sovětského (spojeneckého) vrchního velitele.

Článek 3

Československého vojska, které bude při vstupu sovětských (spojeneckých) armád na československém území v jejich svazku bude ihned využito na československém území.

Článek 4

Na zajištění styku mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým vládním delegátem bude u sovětského (spojeneckého) vrchního velitele ustanovena československá vojenská mise.

Článek 5

V pásmech pod vrchní mocí sovětského (spojeneckého) vrchního velitele budou sovětské československé vládní orgány v osvobozeném území ve styku se sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem skrze československého vládního delegáta.

Článek 6

Jakmile některá část osvobozeného území přestane býtí pásmem vlastních válečných operací, československá vláda tam převezme plný výkon veřejné moci a bude poskytovat sovětskému (spojeneckému) vrchnímu veliteli všestrannou spolupráci a pomoc skrze své civilní a vojenské orgány.

Článek 7

Všechny osoby patřící k sovětským (spojeneckým) vojskům na československém území budou podléhati jurisdikci sovětského (spojeneckého) velitele. Všechny osoby patřící k československé branné moci budou podléhati československé jurisdikci. Této jurisdikci podléhá rovněž civilní obyvatelstvo na československém území, a to i tehdy, jde-li o trestní činy spáchané proti sovětským (spojeneckým) vojskům, ledaže byly spáchány v pásmu válečných operací. Ty spadají pod jurisdikci sovětského (spojeneckého) vrchního velitele. V sporných případech bude věc řešena vzájemnou dohodou mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým vládním delegátem.

Článek 8

O věcech finančních souvisících se vstupem sovětských (spojeneckých) vojsk na československé území bude ujednána zvláštní dohoda.

Článek 9

Tato dohoda vstupuje v platnost ihned po podepsání. Byla sepsána ve dvou vyhotoveních, každé v československém a ruském jazyku. Obě znění mají stejnou platnost.“¹⁸⁶

¹⁸⁶ BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. 1. vyd. Praha: Themis, 2003, 343 s. ISBN 80-731-2027-5., s. 17-19

Пříloha č. 3

Поčet vezňů GULAGu (k 1. 1. každého roku)¹⁸⁷

**Численность заключенных ГУЛАГа
(по состоянию на 1 января каждого года) [5]**

Годы	В исправительно-трудовых лагерях (ИТЛ)	Из них осужденных за контрреволюционные преступления	То же в процентах	В исправительно-трудовых колониях (ИТК)	Всего
1934	510307	135190	26,5	-	510307
1935	725483	118256	16,3	240259	965742
1936	839406	105849	12,6	457088	1296494
1937	820881	104826	12,8	375488	1196369
1938	996367	185324	18,6	885203	1881570
1939	1317195	454432	34,5	355243	1672438
1940	1344408	444999	33,1	315584	1659992
1941	1500524	420293	28,7	429205	1929729
1942	1415596	407988	29,6	361447	1777043
1943	983974	345397	35,6	500208	1484182
1944	663594	268861	40,7	516225	1179819
1945	715505	289351	41,2	745171	1460677
1946	746871	333883	59,2	956224	1703095
1947	808839	427653	54,3	912704	1721543
1948	1108057	416156	38,0	1091478	2199535
1949	1216361	420696	34,9	1140324	2356685
1950	1416300	578912*	22,7	1145051	2561351
1951	1533767	475976	31,0	994379	2528146
1952	1711202	480766	28,1	793312	2504514
1953	1727970	465256	26,9	740554	2468524

*В лагерях и колониях.

¹⁸⁷ <http://www.pereplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>

Пříloha č. 4

Rozdělení vězňů GULAGu podle pohlaví (k 1. 1. každého roku)¹⁸⁸

**Половой состав лагерных заключенных ГУЛАГа
(по состоянию на 1 января каждого года) [20]**

Годы	Мужчины		Женщины	
	абсолютные данные	%	абсолютные данные	%
1934	480199	94,1	30108	5,9
1935	680503	93,8	44980	6,2
1936	788286	93,9	51120	6,1
1937	770561	93,9	50320	6,1
1938	927618	93,1	68749	6,9
1939	1207209	91,6	109986	8,4
1940	1235510	91,9	108898	8,1
1941	1352542	92,4	110835	7,6
1942	1231696	90,8	124155	9,2
1943	828719	86,9	125184	13,1
1944	525368	81,2	121981	18,8
1945	534187	76,0	168634	24,0
1946	501772	85,5	85198	14,5
1947	667367	84,0	127224	16,0
1948	888225	81,0	208324	19,0

Dodatek autora: K 1. 1. 1941 chyběly údaje o pohlaví u 37147 vězňů GULAGu, k 1. 1. 1942 chyběly údaje u 59745 vězňů, k 1. 1. 1943 u 30071 vězňů, k 1. 1. 1944 u 16245 vězňů, k 1. 1. 1945 u 12684 vězňů, k 1. 1. 1946 u 159901 vězňů, k 1. 1. 1947 u 14248 vězňů a k 1. 1. 1948 u 11508 vězňů.

¹⁸⁸ <http://www.pereplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>

Пříloha č. 5

Национальный состав вёзньў GULAGu (k 1. 1. každého roku)¹⁸⁹

**Национальный состав лагерных заключенных ГУЛАГа в 1942-1947 гг.
(по состоянию на 1 января каждого года) [22]**

Национальность	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Русские	833814	600146	403851	441723	303132	412509
Украинцы	180148	114467	73832	85584	107550	180294
Белорусы	45320	25461	15264	15479	24249	32242
Грузины	11171	6960	5517	5446	4544	4609
Армяне	10307	9300	6835	6903	5477	5728
Азербайджанцы	8170	4584	2924	4338	3163	1495
Казахи	19703	14888	11453	12321	7822	8115
Туркмены	8548	6078	3113	2681	2007	2397
Узбеки	26978	20129	8380	8426	5570	4777
Таджики	4896	3841	2194	1872	1335	1460
Киргизы	3537	2706	1437	1142	1034	894
Татары	29116	17915	11933	14568	9049	11045
Башкиры	4669	2414	1406	1579	905	1093
Евреи	23164	20230	15317	14433	10839	9530
Немцы	19258	18486	19773	22478	18155	18738
Поляки	14982	11339	8765	8306	13356	16137
Финны и карелы	3547	2781	2220	1929	1758	2245
Латыши	7204	5008	3856	3444	12302	11266
Литовцы	3074	3125	2048	1805	11361	15328
Эстонцы	6581	4556	2933	2880	9017	10241
Румыны	1550	1040	857	815	840	978
Иранцы	1825	1176	772	678	501	558
Афганцы	256	170	89	65	59	48
Монголы	64	37	22	49	20	49
Китайцы	5182	3848	2792	2879	2614	1888
Японцы	133	119	116	23	578	660
Корейцы	2403	1806	1257	1397	909	959
Греки	2610	1859	1344	1382	1240	1247
Турки	488	297	226	281	264	186
Прочие	136898	79208	53068	50599	41247	29725
ИТОГО:	1415596	983974	663594	715505	600897	786441

¹⁸⁹ <http://www.pereplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>

ANOTACE

Jméno a příjmení autora: Daniel Němec

Název katedry a fakulty: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Téma GULAGu v českém prostředí

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

Počet znaků: 179 033

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 57 (+ 73 článků z periodik, 18 internetových zdrojů, 10 filmových titulů)

Klíčová slova: GULAG, Sovětský svaz, pracovní tábory, Češi v GULAGu, represe občanů Československa, politická perzekuce, lágrová literatura, GULAG v čs. médiích, GULAG ve filmu

Charakteristika: Tématem této diplomové práce je GULAG, a především to, jak se tento historický jev projevil v České společnosti. Táborová soustava Sovětského svazu během své existence zasáhla i Čechy a občany Československa. Práce je rozdělena do tří kapitol. První z nich je zaměřena na české oběti politické perzekuce, které v mnohých případech skončili v sovětských táborech. Druhá kapitola pojednává o žánrech lágrové literatury, které jsou dostupné v České republice. Poslední kapitola demonstruje pronikání informací o sovětských táborech do Československa a názory české inteligence na politické dění v SSSR.